

SLOVANSKÁ ARCHAICKÁ KULTURA

Pracovní materiály a texty

Univerzita Pardubice 2020

Filozofická fakulta

Katedra literární kultury a slavistiky

Michal Téra

Přednáška 1.

Archaická kultura - úvod

archaický:

- období duchovních dějin, které vykládá realitu pomocí mýtu
- úzké spojení *sacrum* a *profanum*; právo, sociální organizace, zvyklosti jsou podřízeny posvátnu a jsou nesené náboženskými rituály >> archaická kultura je sociální doktrínou, nelze z ní vystoupit, nedává prostor pro alternativu nebo individualitu

archaické období součástí dějin všech národů, základ národní a etnické kultury

- **Indie** – nejstarší védské období
- **Řekové** – do konce 2. tisíciletí
- **Řím/Italikové** – cca 5. století př. n. l.

Keltové, Germáni, Slované, Baltové – archaické období končí obdobím christianizace

rozpad archaického myšlení:

týká se úzké vrstvy společnosti – kulturní a politická elita, městské obyvatelstvo, většina obyvatelstva zachovává kódy archaických systémů a podle nich zpracovává i nové duchovní proudy, archaické pojetí nových rituálů >> *magie* (čarování s posvátnými předměty nové víry), archaické vnímání nové věrouky >> *synkretismus* (noví světci suplují pohanská božstva); evropské archaické myšlení přežívá v reliktech do konce venkovské civilizace (první polovina 20. století)

prameny archaické kultury:

1. **písemné:** vlastní texty (*Rgvédy*, *Edda* x slovanské nejsou), svědectví (arabské cestopisy, kronikáři – vlastní, němečtí, byzanští), přepracované mýty v nové kultuře (dynastické legendy, popisy rituálů, etnogenetická vyprávění, zázračné příběhy)
2. **materiální:** archeologické nálezy – posvátná hradiště, rituální předměty
3. **folklórní:** přežívání archaických symbolů v lidové kultuře, folklórní sbírky textů a zvyklostí z 19. a 20. století, v menší míře i ze staršího období (penitenciáře, homiliáře, synodální statuta)

nezbytná *metoda komparace* – srovnávací religionistika a historie náboženství – metody:

1. srovnání dobových textů
2. teorie společného základu, společná struktura obřadů a mýtu u příbuzných etnik
3. sledování přenosu motivů a témat

hlavní autority:

1. **Mircea Eliade:** teorie náboženských typů – společné motivy v etnických náboženstvích změněné místními podmínkami, charakterizace duchovních systémů, přenos motivů v čase a prostoru a jejich výklad na různých časových a významových rovinách.
2. **Georges Dumézil:** teorie indoevropského trojfunkčního systému.
3. **Carlo Ginzburg:** archaická většinová kultura jako alternativa k vládnoucí menšinové kultuře ve středověké a raně novověké kultuře; podobně **Michail Bachtin** (karnevalová kultura) a **Aaron Gurevič** (kategorizace středověké kultury).
4. **Vladimír Propp:** kouzelná pohádka jako výsledek degradace mýtu a rituálu.
5. **V. V. Ivanov + B. N. Toporov (tartuská škola):** sémantika mýtu, etymologický výklad archaických typů náboženské kultury, jazyková a výrazová struktura obřadů a jejich přenos z dob indoevropské jednoty do moderní doby v takřka nezměněné podobě.
6. **Jean-Pierre Vernant:** archaické a klasické v řeckém myšlení a kultuře
7. **Nikolaj Iljič Tolstoj** – moskevská etnolingvistická škola, zkoumání lidové kultury na základě lingvistických paradigmat

složky archaické kultury středověkého člověka (slovanská oblast):

<p>christianizace: synkretická křesťansko-archaická kultura, monoteismus, realita posmrtného života jako zaslíbení, individualizace lidské osobnosti, nově pojaté duchovní pojmy: hřích, spása, milost, odpuštění; lineární pojetí času; „mechanizace“ přírody > prostor pro kult nikoliv předmět kultu</p>

<p>slovanské náboženství: duchovní vlivy při slovanské etnogenezi a první migraci – keltské, indoíránské (pohlčení a vliv sarmatského etnika), germánské vlivy; při druhé migraci – vliv trácko-ilyrského substrátu na balkánské Slovany; euroasijské vlivy – dlouhodobé soužití se stepními turkotatarskými etniky, vliv Ugrofinů (šamanismus, extatické techniky)</p>
--

<p>indoevropský duchovní systém: rozvinutý systém božstev, mýtů a sociální ideologie, trojičný systém panteonu a společnosti:</p>
--

1. funkce magie a práva (bílá)
2. funkce válečnická (červená)
3. funkce plodnosti (modrá, černá)

Indie: bráhmani-kšátriové-vaišjové// Mitra-Varuna Indra Násatjové; Irsko: *druidi-flaith-bó airig*, Galové (podle Caesara): *druides-milites-misserima plebs*; Alfréd Veliký: *gebeðmen-fyrðmen-weorcmen* >> Aelric+Wulfstam: *oratores-bellatores-laboratores*; Germáni: Odin-Tý Tór Freyr-Freyra-Njörd; Italikové: Jupiter Mars Quirinus; Řekové//Paridův soud: Héra Athéna Afrodité; Slované//staroruské byliny: Volch Vseslavič Ilja Muromec Mikula Seljanič

indoevropská eschatologie (ragnarök, mahábharáta, fraštar)

postava trojmocné bohyně

kult blíženců

kult ohně

některé mytologické typy společné s turkotatarskými etniky, řada paralel v nostratické oblasti (Ugrofinové, Semito-Hamité)

neolitická kultura: zemědělské civilizace, před zrození se dostává plození >> patriarchát; obživa vychází ze země >> mrtví se stěhují do podsvětí; božstva první generace (Nebe, Země) ustupují božstvům druhé generace (atmosférická božstva, magická božstva, božstva plodnosti), kulty plodnosti, falické symboly, mýty a rituály umírajícího a znovuzkříšeného boha, cyklické pojetí času

paleolitická kultura: lovecké kultury, rozhraničení mezi světem živých (lidé) a světem mrtvých (zvířata, předkové >> totemismus), svět mrtvých = les = dárce potravy//zajišťují předci a nad nimi vládnoucí božstvo – Pán (Paní) lesa (popř. moře atd.) – chtonické božstvo, komunikace se světem mrtvých a jejich vládcem, popř. s nebeským světem >> šamanismus, extatické techniky, matriarchát – nejdůležitější je zrození
projevy v pozdějším období – postavy pána lesů (ruský lešij, svatý Mikola, pán vlků – např. sv. Sáva), noční shromáždění mocné bohyně, zabíjení a kříšení zvířat z kostí >> čarodějnické sabbaty; postavy pohybující se na rozhraní světa mrtvých a živých – kulhavost (čert, Popelka, Oidipus, kulhavý tanec v Číně a u jihoamerických Indiánů vedoucí k extázi)

Přednáška 2.

Bůh Nebe – Otec bohů

Indoevropské kořeny:

*t'iew = bůh, bůh Slunce, bůh Nebe

chet. *šiuš* = bůh, bůh Slunce

luvij. *Tiwaz* = bůh Slunce

stind. *Dyauh* = bůh nebe, nebe

řec. *Ζευς* < *Dios*, mykénsky *di-we*

starolat. *Diouis* > *Iovis*, oskicky *Diúrei*

*t'eiwo/deiwo = bůh

stind. *devá* = bůh

avest. *daeva* = démon (pozdější zoroastrická degradace označení jedné skupiny bohů)

stirs. *dia* = bůh

stisl. *tívar* = bozi

prus. *deiws* = bůh

litev. *dievas* = bůh

*t'ei- = svítit, zářit

stind. *dídeti* = svítit

δεατο = ukázalo se

*t'iw = den

chet. *šiuatt*, lat. *dies* (*dius* = ve dne), stirs. *die*, arm. *tiw*, stind. *divá* = ve dne, ενδιος = v poledne

*t'ieu(s) pHter = otec bohů

Dyaus pitar, *tiwaz tatiš* (luvijsky), *tiaz papaz* (palajsky), Ζευ πατηρ, *Diespiter* > *Iuppiter*, *Debess tévs* (Baltové)

Indoevropské panteony:

Anatolie:

centrální postavení, chetitský *Šiu* – v textu krále Anittty nazýván hlavním národním bohem „náš bůh Slunce *Šiušummiš*“, v mladších anatolských kulturách bohem Sluncem a otcem bohů.

Indie:

odsunut do pozadí, nejstarší védské texty obsahují jen několik narážek, *Dyaus* jako praotec nebeských bohů, manžel země, se kterou je v pohlavním spojení.

Írán:

zvláštní role zoroastrismu > nejvyšší Pán *Ahura-Mazda*; *mazda* = „moudrý“ (*manzdra* > *mądrь* // sanskrtsky *medhíra* < ***mns-dhé** = položení mysli, rozhodnutí; podobně ***k' red-dhé** = „položení srdce, zatoužení“ > *zrazdá* [avest.] = „důvěřující“, *šradhá* (védsky) = „důvěra, víra“, *credo*; ***jous-dhé** = „zajišťování blaha“ > *jaoždá* = „rituální očista“ < *jaož, još* [védsky] = „blaho, prospěch“ // *iouš* > *ius* = „spravedlnost“ původně náboženský úkon – *iurare* = „přísahat“)

Řecko:

Zeus – bůh jasného nebe, hromovládce, atmosférický bůh – *Ζευς ύει* = Zeus prší, patron smluv a spravedlnosti, vládce bohů – *δεσποτης* (sanskrt. *dampati* = správce), *ποσις* = manžel (sanskrt. *patis* = pán), někdy jmenován otcem bohů, ačkoliv to neodpovídá řecké mytologii, starší typ nebeského boha – *Úranos*, manžel Země (*Gaia*)

Italikové:

Iuppiter – podobný typ *Diovi*, *sub Iove* = pod širým nebem

Germáni:

Tý(r) – patron *thingu*, smluv, tvoří dvojici s divokým a magickým *Odinem* (podobně jako *Mitra-Varuna* nebo keltští *Núadu-Lug*), u pevninských Germánů si uchovává význam, u Sasů *Tíw-Saxnót*, zasvěceno je mu úterý (*Tuesday*), jednoruký *Tý* (*einhendr Tyr*) a jednooký *Odin* > podobná dvojice v římské mytologii *Scaevola* a *Cocles*

Baltové:

Dievas – uchovává si významné postavení

Slované:

indoevropské kořeny – *div, divý, divoký, divný*

bůh nebe = unavený bůh (*deus otiosus*)

legendy o stvoření světa:

svět tvoří bůh společně s d'áblem, bůh však často neví jak, má pouze tvořitelkou potenci, musí si na pomoc vzít d'ábla, po stvořitelském aktu většinou bůh usíná a d'ábel dotvořuje svět a jeho nešvary

varianta dualistické legendy se opakuje od severní Ameriky a Dálného Východu až po slovanský areál

společný motiv: bůh posílá pod hladinu světového oceánu d'ábla, aby vylovil hlínu nebo písek, z kterého pak stvoří svět

podobné verze: Bulhaři, Rumuni, Bukovina, Sedmihradsko, Poláci, Ukrajinci, Rusové, Estonci, Finové, ugrofinské národy východní Evropy a Sibíře (Mordva), směrem na východ se mění charakter postav nikoliv syžet: nejedná se již o antagonistické bytosti (bůh x d'ábel), ale o dvě božské postavy, zobrazované v ptačí podobě (vodní ptáci)

únava a pasivita nejvyššího boha u Slovanů se připisuje ugrofinskému vlivu, kde je situace podobná – nejvyšší božstvo stojí mimo aktivní kult

staroruská verze stvoření člověka podle vyprávění volchvů (PVL, rok 1071):

„...Vě věvě, kako jestь člověkъ сътворенъ...Bogъ myvъ sę vъ movъnici i vъspotivъ sę oterъ sę věchъtъ i vъrže sъ nebesē na zemljъ i rasprě sę sotona sъ Bogъtъ, komu vъ nъtъ съtvoritī člověka, i съtvori, dijavoľъ člověka, a Bogъ dušjъ vъ nъ vъloži i těm že ašte umrěti člověkъ v zemljъ idetъ tělo a duša kъ Bogu...“

postava unaveného boha odpovídá nebeskému bohu – je nejvyšším pánem a stvořitelem, otcem bohů, ale je již mimo aktivní kult; v tomto smyslu popisuje nejvyššího boha polabských Slovanů i Helmold:

...Ale mezi mnohotvárnými božskými bytostmi, kterým připisují role, lesy, smutky a rozkoše, nepopírají, že jest jeden bůh v nebesích, který rozkazuje ostatním; onen nad jiné mocný že dbá

jen o věci nebeské, tito, poslušně vykonávající úřady jim rozdělené, že pošli z jeho krve a že jedenkaždý je tím vznešenější, čím bližší jest bohu bohů...

... Inter multiformia vero deorum numina, quibus arva, silvas, tristicias atque voluptates attribuunt, non diffitentur unum deum in celis ceteris imperitantem, illum prepotentem celestia tantum curare, hos vero distributis officiis obsequentes de sanguine eius processisse et unumquemque et prestantiorem, que proximiozem illi deo de(o)rum...

jméno slovanského boha nebe:

pravděpodobně **Svarog** – o roli Svaroga máme zmínku pouze ve slovanském překladu Jana Malaly, kde je Svarog ztotožňován s řeckým Hefaistem a vystupuje jako otec Slunce – Helia, slovanského Dažboga:

„...Po umřetvii že Feostově, jehož i Svaroga naričít i carstova Egíptjanomъ synъ jeho Solnce imenemъ, jehožъ naričjute Dažъbogъ. Solnce že carъ synъ Svarogovъ ježe jestъ Dažъbogъ bě mužъ silen...“

...Po smrti Hefaista, kterého nazývají též Svarogem, panoval nad Egypťany jeho syn jménem Slunce (Hélios), kterého nazývají Dažbog. Panovník Slunce, syn Svaroga, Dažbog byl silný muž...

Navíc již podle jména je se Svarogem spřízněn Svarožic, ctěný jednak v polabské Retře, ale známý i na Rusi jako božstvo ohně:

...i ognevi moljaty že sja, zovušte jeho svarožicъmъ...

...modlí se k ohni, nazývajíce ho svarožicem... (Slovo někojeho christoljubca, revnitelja po pravoj věre)

Svarog je tedy otcem Slunce i Ohně, což v indoevropských náboženstvích býval právě nejstarší a nejvyšší bůh – Nebe (*Djaus*). Markantně se tyto vztahy projevují v indoíránských mytologiích – árijský *Agni* je synem Djause, íránský *Atar Ahury-Mazdy*. *Agni-Atar* bývá ztotožňován se Sluncem, rodí se v nebi, odkud sestupuje v podobě blesku, bývá divoký a hrozný (to by odpovídalo hrozivosti retranského Svarožice), zároveň chrání dům (jako Svarožic na Rusi), rozděluje bohatství (tak zní přesný překlad jména *Dažbog* – „dej bohatství, rozdavatel jmění“).

etymologie Svarogova jména:

Indoevropské paralely k tomuto jménu jsou výhradně v árijské oblasti: védské *súvar* / *svar* znamená „světlo“, „nebe“, „blesk“, „záření“; *svárna*- světlonosný, *svaraj* – Indrův přídomek; *svargaloka* – cesta do nebeské říše spravedlivých duší (Rigvéda), tedy spálení těla. V Avestě je pro Slunce používán výraz *hvar*-. Také arménština nabízí podobný výraz pro Slunce: *arew*. Na Slunce odkazuje i chetitské *har(u)uanai* – „svítat“. Jako původní vzorový kmen se předpokládá **s(a)uHel-/n-* nebo **sāue (sū-, sue)*, tedy kořen, který je základem pro pojmenování Slunce ve většině indoevropských jazycích (*saule, sol, Sonne, sun, sauil, Helios, ...*). Na souvislost s ohněm by mohl odkazovat další indoevropský kořen **uer-* s významem „hořet“ – chetitsky *uar*- hořet, *uarnu*- spalovat, arménsky *vařem* – zapalují, německy *warm* – teplý, litevsky *virti* – vařit se, staroslověnsky *variti* – vařit, rumunské *șfarog* = spáleniště; *сварити* (česky *svařit*, polsky *zwarzyć*, rusky *svarit'*) = skovat dva pláty kovu k sobě (snad souvislost s kovářskou funkcí, podobně jako v baltské mytologii, ve které Slunce ukuje božský kovář).

Přednáška 3.

Země – bohyně matky

mateřství:

lidstvo se zrodilo ze země, země = matka//položení na zem po narození (Skandinávci, Němci, Pársové) >> položení mrtvého; doly, prameny, ústí řek – přirovnání k děloze Matce země (babylónské *pú* = pramen řeky, vagina; sumerské *buru* = řeka, vagina; egyptské *bi* = podzemní štola, vagina) >> metalurgie vytěžení rudy = embrya > člověk hutnictvím a kovářstvím urychluje zrání minerálů (hutnické a kovářské rituály jsou podobné rituálům porodu) >>> alchymie

hierogamický svazek

Nebe-Země (chybí u paleolitických národů) > Árjové: *Djaus-a-Prthiví* > pohlavní svazek, původ bohů i lidí

Řecko – *Ouranos+Γαia* (vliv předovýchodních tradic), Aischylos: „*Posvátné Nebe radostně vstupuje do těla Země.*“

Řím – sňatek Aenea s Dido; v indoevropských tradicích přenos na trojmocnou bohyni; spojení s vlhkostí > říční bohyně, nymfy, víly// sexualita, plodnost, úroda x chtonický charakter „první mrtvá“ >> orgiastické a krvavé kultury, mystéria

Indie:

Rgvédy: „*Ulehni na zem, svou matku*“ (X, 18, 10)

Írán:

Ármaiti – původní *Aredví Súra Anáhita* = „vlhká mocná neposkvrněná“ (přenos indoevr. trojičnosti – plodnost, síla, rituální čistota), ochránkyně plodnosti, čistého semena u mužů, připravuje dělohu žen; mýtické oběti – sto hřebců, sto býků, deset tisíc ovcí, popis v *Jaštech*: „...*krásně urostlá dívka vysoko přepásaná, aby se jí ňadra krásně utvářela, aby se líbila...*“; // védské *aramati-gnádévi* (= žena-bohyně); v zaratuštrovské teologii abstrakcí *Ameša Spenta* = správné smýšlení; transformace do bohyně vod: íránská *Harachvaití* (název úrodné provincie)/ védská *Sarasvatí* (řeka) = bohatá na jezera vod < indoíránská bohyně úrodné země

Řecko:

Δημητηρ < ***Dá** – **méter** = země-matka: bohyně plodnosti, sestra a původní manželka Dia (zářivé nebe + matka země), matka Persefóny (transpozice samotné Démétér, Hádés – původně přídomek Dia); kulturní hrdinka – učí orat a sít, zobrazována v mateřské podobě, její kult součástí pozdějších mystérií

Italikové:

Juno (*iuvenis* = mladý, *iunix* = jalovice, sanskr. *júní* = mladá//juvan, *Junius*, *Junonius*), inspirace etruskou *Uni* = etruskofénická synkreze bohyně plodnosti *Astarty*; Juno – mladá bohyně (// mladá Anáhita); **Seispes Mater Regina** = Neposkvrněná Matka Královna >> epická *Dido* (*Aeneida*) panenská (*intacta*) bojovná (*dux femina*) mateřská (nenaplněná funkce)

Cerera – paní zemských sil, ochránkyně manželství, vládkyně podzemního světa, ochránkyně úrody a rolnické obce

Frygové:

Κοβελη – Veliká matka bohů, Paní lesů, hor, zvířat a plodnosti; zobrazení: vůz tažený lvy a pantery; extatické a krvavé kultury, kastrace kněží

Keltové:

výrazné postavení ženských postav v mytologii

Brigit (= veliká, vznešená, vysoká // védijské *brhatí* = veliká, vznešená, st.irsky *brí*, galsky *briga*, velšsky *bre* = kopec// *der Berg*, *břeh*), péče o druidy, úrodu, sklizeň, porod, léčitelství, solární symboly – svastika

Kormakův *Glosář* (10. století):

„...*Brigit . i. banfile ingen in Dagdae. Isi insin Brigit bé n-éxe .i. bandéa no adratis filid. Ar ba romór 7 ba roán a frithgnam. Ideo eam deam uocant poetarum. Cuius sorores erant Brigit bé legis 7 Brigit bé goibne ingena in Dagda...*“ (Brigit tj. básnířka, dcera Dagdy. A tato Brigit je ženou moudrosti, tj. bohyně, kterou ctí básníci. Její působení je velmi významné a velmi velkolepé. Proto ji nazývají bohyní básníků. Jejími sestrami byly Brigit – léčitelka a Brigit kovářského díla, dcery Dagdy.)

na pevnině **Brigantia** – chrání zemi ve válce, stará se o stáda a úrodnost půdy, nabývá říčních podob (Braint, Brant, *deae Nymphae Brigantiae*)

Ériu (> Éire = Irsko) ochránkyně země, země matka, podle *Lebor laignech* Brigit = Ériu, v epickém vyprávění o vzetí země milenka Eleathana (= bůh Slunce, solární symboly – zlatá brož, zlaté kolo), manželka Mac Greinea (Mac Cuil, Mac Cecht = sluneční bůh)

Rigani – pevninští Keltové, paní země a nebes, zobrazována: královna – těhotná – ve zbroji, stará se o blaho živých i mrtvých, rozděluje bohatství země, ochraňuje obchod a umění; svátek 24./25. 12. – mýtus o sestoupení Rigani a jejích dvou průvodkyň do podsvětí k bohu Esusovi, zásah Taranise-hromovládce, manžela Rigani

Minerva – Galie (Caesar): básnířka, jasnovidka, válečnice, druidka, umělkyně, panna

Matrony – tři mateřské bohyně (*Matrones, Matres, Matrae*) v řadě hypostází (Galie 35x, Británie 29x, Germánie 28x, Porýní 86x, Cisalpánie 50x), *deae nutrices* = kojící bohyně, vtělené řeky (*Marne*)

Medb – královna, ztělesnění země a plodnosti, trojmocná bohyně

Machy – 1) věštkyně 2) válečnice a vládkyně („rudovlasá“) 3) hospodyně, nositelka blahobytu a plodnosti, matka „dvojčat“

Germáni:

Tacitus (*Germania*): bohyně *Nerthus* = **Terra Mater**, na dánském ostrově má posvátný háj, putuje po germánských oblastech v krytém voze a s knězem, během putování probíhají klidné slavnosti „a veškeré železo je pod zámek“ („*clausum omne ferrum*“), po cestě je očišťována v blízkém jezeře, otroci, kteří jsou přítomni rituálu, jsou okamžitě utopeni

Freyja < ***Fraujó** = paní; 1) černá magie – *seiðr* 2) sbírá údy padlých bojovníků po bitvě 3) sexualita-plodnost-bohatství (Freyja je promiskuitní a chamtivá); manželka obra Oðra // transformace Odina, Odinova manželka **Frigg** je jiným tvarem pro Freyu (*Fricco* u Saxo Grammatika)

Erke – Anglie, staroanglické *Erce* < germ. ***er(d)**- // stislan. *iørð*, stangl. *eorðe*, sthornněm. *era, erda*;

Zaklínání neúrodné země:

„*bidde ic þone mæran domine ... eorðan ic bidde and upheofon...*“ („*prosím velkého Pána....zemi prosím a nejvyšší nebe*“)

Evropská lidová tradice:

folklórní postavy: **Perchta, Holda, Berta**;

země jako dárkyně plodnosti a dětí – *Kinderbrunnen, Kinderteiche, Bubenquellen* – víra, že ženy mohou otěhotnět po návštěvě skal, jeskyní, svatých míst (stromy, prameny), duše dětí přítomny ve stromech, zemi, pramenech//nemanželské děti *terrae filius* (Římané), „květinové dítě“ (Rumuni); „rodná země“ – po smrti návrat do země (*hic natus hic situs est*)

sabaty:

Reginon z Prümü (906):

„Illud etiam non est omittendum, quod quaedam sceleratae mulieres, retro post Satanam conversae, daemonum illusionibus et phantasmatis seductae, credunt se et profitentur nocturnis horis cum Diana paganorum dea et innumere moltitudine mulierum equitare super quasdam bestias, et multa terrarum spatia intempestae noctis silentio pertransire; eiusque iussionibus velut dominae obedire, et certis noctibus ad eius servitium evocari.“ (Netřeba smlčet, že některé zbožné ženy, které se staly následovnicemi satana, svedeny fantaskními iluzemi démonů, tvrdí, že v noci cválají na jistých zvířatech spolu s Dianou, bohyní pohanů, a že je to velké množství žen; že překonávají velké vzdálenosti v tichu hluboké noci; že poslouchají příkazy bohyně, jako by byla jejich paní; že v určených nocích je povolává, aby jí sloužily.) >>>

Diana, Herodiada, Oriente

Oriente – výpověď Pieriny de Bripio a Sibillie de Fraguliati (1384) – noční schůzky, na které dochází každý druh zvířat, mrtví a oběšenci a s'atí, společnost obchází domy boháčů, kde jedí a pijí, péče o ženské práce: hledání dobře upraveného a uklizeného domu, Oriente učí o léčivých vlastnostech bylin a vyučuje kouzla, Oriente je paní společnosti „stejně jako Kristus je pánem světa“, umí křísit mrtvé tvory kromě lidí

Richella – podle svědectví Mikuláše Kusánského: ženy ji nazývají matkou bohatství a dobrého osudu, noční slavnosti spojené s hrami a orgiastickými viděními (kanibalismus)

Královna víl, Královna elfů, Paní dobré hry, Dobrá Paní

Slované:

staroruský Vladimírův panteon: ***Mokoš*** (polabská ***Siva/Živa?***): staroruské prameny-penitenciály:

„Li molilasja jesi vilamъ, li rodu i roženicamъ i Perunu, i Chorsu, i Mokoš, i pila i jela?“; „Či molilasja jes Vilomъ, i Rodu, i Roženicam, i Perunu, Chursu, i Mokoši?“ (Čin posledovaniju i ispovedaniju knjazem i boaram i vsem pravoslavnym christъanam otcem duchovnym); popř.:

„*Ne chodila jesi k Mokošb?*“; „...*i Mokoš i da išče sja ne javě moljaty, da otai prizyvajuče idolomolbčě baby, to že tvorjat ne tokmo chudii ljudie, nъ i bogatyčъ mužii ženy...*“ (O *trebokladeniji idolbskom*)

kořen ***mok-**, který označuje vlhkost, vláhu – *mokrý, močit, moknout*; toponyma a antroponyma: polské *Mokszany, Mokszy Błoto, Mąkoszyn, Mokuszów*, polabské *Muuks / Mukus*, lužické *Mokočice*, český *Mokošín vrch, Mokošín, Mokošny, Makušín*, ruské *Mokoševo boloto*, slovinská čarodějnice *Mokoška*; démonická severoruská *Mokoš / Mokša* – starost o přízi a vlnu, ženské práce a pořádek v domě – podobně v Čechách sv. Lucie („*Ně ostavljaj kužlja, a to Mokoša oprjadět; Oj Mokuša strižet ovec.*“) // litevské *māzgas* – uzel, *mėgzti* – vázat, zavázat x lotyšské hydronymum *Makašani*, oboje předpokládá kořen ***mak-** (slovanská změna *a* v *o* dá kořen *mok-*) // české *snovati, osnova, navijet* – staroindické *snāuti* = „téci, pramenit“, řecké *noa*; „vlna“: ***Hul-n-** chetitsky *hulana-* = „vlna“ („vřeteno“ = *hulali-*), název řeky (*Hulana*), litevské *vilna* („vlna“) se objevuje v hydronymech (*Vilnėlė, Vilnia*).

folklór: Matka syrá zem = **mat' syraja zeml'ja** // označení země: *Božja majka, Matka Přesvatá Bohorodička, zemljo Bogomajko*

Bohorodička: starost o plodnost žen (Bulharsko: škrábání barev z ikon Bohorodičky do vody, kterou pijí ženy kvůli plodnosti; Srbsko: přepásávání porodních bab provazem, který visel celou noc před ikonou Bohorodičky), starost o dobytek (Rusko: *Ivanov děň* – ukládání ikony Bohorodičky do stáji), starost o úrodu (Zabajkalí: začátek osevu – noční slavnost v polích, 30x modlitba k Bohorodičce, první den Velikonoc – na ikonu Bohorodičky se háže hrst ovsu; Polsko: svátky – *Matka Boska Zielna, Matka Boska Siewna, Matka Boska Strumienna*, spojení se zemí – zákazy orby do svátku Zvěstování (25. 3.), zákaz bít zemi (= bití Bohorodičky)

uctívání země: líbání (východní Slované, Polsko, srbské Pomoraví: na Štědrý večer), přísahy – přísaha se zemí v ústech (spolykání hrsti země), s drnem na hlavě (Rus, jižní Slované – Šumadije: „*Zaklínám se matkou zemí, která mě nese a živí...*“);

Třináct slov Řehoře Teologa:

„...*A inъ gradъ čtetъ; ovъ že drъnъ vъskruštъ na glavě pokladę prisjagu tvoritъ...*“

zpověď zemi: v lidové tradici stejně platná jako knězi (sibiřští starověrci, záp. Hercegovina – zpověď zemi a ohni), Stefan Permský (1340 – 1395) vyčítá novgorodským strigolníkům, že učí své přívržence zpovídat se zemi a ne popu, motiv v pohádkách: *Oslí uši* – jamka a zpověď zemi

Přednáška 4.

Hromovládce a jeho protivník

litevsko-běloruská mýtická píseň:

„Hádal se Bůh s Nečistým:

- Zabiju tě!

- Jak mě zabiješ? Schovám se.

- Kam?

- Pod člověka!

- Zabiju člověka, hříchy mu odpustím – a tebe zabiju.

- Schovám se pod koně.

- Tehdy zabiju koně, člověku to na místě nahradím – a tebe zabiju.

- Ale já se schovám pod krávu.

- Zabiju i krávu, hospodáři to na místě nahradím – a tebe zabiju.

- Schovám se pod dům.

- Dům spálím, člověku to na místě nahradím – a tebe zabiju.

- Ale já se schovám pod strom, tam mě nezabiješ.

- Strom rozbiju a tebe zabiju.

- Ale já se schovám pod kámen.

- Rozbiju kámen a tebe zabiju.

- Tehdy se já schovám do vody, pod kmen, pod kládu.

- Tam je tvoje místo, tam zůstaň.

Tak kde hrom udeří, tam Bůh bije Nečistého.“¹

hrdina = Perun, Bůh, Iļa-prorok, Hrom

protivník = Zmej, Zmej-Gorynyč, Zmiuljan-Car, d'ábel, čert

---

¹ „Гэта спорував Бог з нячисьчыком: «Я цябе, каець, забью!» «А як ты мяне забьеш: я схуваюся!» «Куды?» «Под чаловека!» «Я чаловека забью, грэху яму отпуцу, а цябе забью!» «А я пот коня!» «Я й коня забью; чаловека на гэтым месяцы награджу, а цябе забью!» «А я пот корову схуваюся!» «Я й корову забью: хозяину на гэто место награджу, а цябе зябью.» «А я под будынок!» «Я й будынок спалю; чаловека на гэтым месяцы награджу, а цябе забью!» «А я под дзераво схуваюся: там ты мяне не забьеш!» «Я дзераво разобью и цябе забью!» «Ну, я под камень схуваюся!» «Я й камень разобью, и цябе забью!» «Ну, дык я, каець, схуваюся у воду пот корч, пот колоду!» «Ну там твое место, там сабе будз!» Дык гэто коли удариць идзе пярун, дык гэто Бог нячисьчыка б'ець.“

zbraň = kameny – protivník je zničen v dutině, kam se schoval při pronásledování (*Jak privjov ich k dubu, dy pokazav hetyj dub – Hrom jak dar pjarunom – dyk duba i rasščapiv.*)

struktura mýtu:

- a) bůh bouře je na hoře nebo na vrcholku světového stromu obrácený do čtyř světových stran (*dyk na hetoj hore pjarun čorta zabiv*);
- b) protivník (drak, had, čert) je dole u kořenů, na černé srsti;
- c) protivník pochyťá skot a skryje ho v jeskyni, za skálou > bůh bouře rozbíjí skálu, osvobodí skot (nebo lidi);
- d) had se schovává (člověk > kůň > kráva > strom > kámen);
- e) bůh bouře bojuje na koni nebo na voze svojí zbraní (kladivo, sekyra, palice, kameny, mlýnské kameny) > zničí strom i kámen;
- f) po vítězství nad hadem se objevuje duha = prší, had se skryje do podzemních vod.

kámen – skála – hora – dub – hrom >> sémiotická řada, která se objevuje v pojmenování boha bouře

protivník:

had – opeřený, se srstí, hnízdo pod dubem, ve skále hlídá svoji kořist (*Níphoggr* – temný létající had, požírající mrtvoly – *en dimmi dreki fljúgandi*)

vědy – *Ahi Budhnya* = had z hlubin (*budhná* = dno, základ, kořen // avest. *búna* = základy, hlubina, řec. $\pi\upsilon\theta\eta\upsilon\eta$ = dolní část, dno x srbchorv. *badnjak* = štědrovečerní dubové poleno)

ukradený dobytek:

pohádka o Kuzmovi (Ivanovi) a lišce: „*Čí je to skot. Drakův. A liška praví pastýřům: Jede tudy car Hrom – až se vás zeptá, čí je to skot, řekněte že Kuzmy cara. Jestliže řeknete, že je Drakův, to vás zabije a skot si vezme.*“

analogie:

Přední Východ – solární božstvo nebo božstvo nebe (nejvyšší bůh) poráží chaotickou příšeru >> stvoření světa (Marduk x Tiámat; Zeus; Ullikummi; Jahve x Leviatan)

Indoevropské analogie:

Indra – osvobozuje dobytek, ukradený démonem Valou; zachraňuje svět před démonem *Vrthrou* – z jeho těla znovu tvoří svět:

yó hatvāhim árinat saptá sindhūn, yógā udājad apādhā valásya, yó ásmanor antár agním jajāna – „kdo zabil draka, vypustil prameny sedmi řek, kdo vyhnal krávy, zatlačiv Valu, kdo střelil oheň mezi dva kameny“

Vrthra – Indrův démonický bratr, stvořen Tvaštarem z ohně a Sómy v hněvu na Indru – Vrthra pohlcuje celý svět (= vrací ho k nerozlišenému chaosu), Indra ho poráží a rozčtvrtí ho = znovu stvoří svět // zabití draka v lidových tradicích spojeno s

a) s osvobozením (ženy, lidí, duší, dobytka)

b) s tvůrčím nebo zakladatelským činem – Krak, Trut, Kosma a Demjan; v některých tradicích orba s drakem (splnutí stvoření a motivu mýtických oráčů – zakladatelů a kulturních hrdinů; orba – tvůrčí, zakladatelský čin – města, zákony, knížecí vláda) – analogicky orba s ďáblem = poražený protivník, který se podílí na novém stvoření (sv. Prokop)

Taranis – soupeření s Esusem o Ríganí, sestup Ríganí do podsvětí (24./25. 12.) // Dobryňa Nikitič zabíjí svoji ženu, protože mu byla nevěrná se *Zmejem*, Volch Vseslavič syn *Zmeja-ljutovo zverja* se stává vládcem podsvětí

Tór – pobíjení obrů; souboj s hadem *Midgardsormem* – leží obtočený u stromu světa *Yggdrasilu* a okusuje jeho kořeny, čímž působí jeho postupné sesychání // had ve východoslovanských bajkách se skrývá pod dubem, který mívá jméno (*Prokuron, Rakitan*)

Chetitě – bůh bouře bojuje s drakem – nejprve ztrácí oči, které mu získá jeho syn, poté poráží draka (*illujanka* = had, démon, drak) „bůh bouře poráží draka“ = *na-an-za nam-ma il-lu-ja-an-ka-an tar-ah-hu-u-wa-an da-a-iš* – anatolské pojmenování boha bouře (*Tarhu*)

Baltové: spor Boha (Perkuna) a čerta (*Dievs ar Velnu*) o dub (*ozols*), dub je sražen bleskem (*perkons*)

Thrákové: hrdina Perkos – Skalní plastiky v bývalé Thrákii vyobrazují mytologického jezdce (*Dunajský jezdec*), snad božského původu, který nese epiteta *Perkous, Perkos, Perkónis*. Na různých vyobrazeních vystupuje s atributy typickými v jiných tradicích pro boha bouře – jezdec proti hadu, jezdec s pícím rohem. První nápisy tohoto druhu se objevují již na přelomu 2. a 1. století př. n. l. Vyobrazeno je nejspíše božstvo bouře a dubu. Thrákie je nazývána jiným jménem *Perke hora* – země dubů, doubrava. *Perke* je pak označení pro matku-zemi, která byla i matkou mytologického jezdce – boha bouře a dubů; v *Iliadě* trácký hrdina *Pejroj*, který nepřítele poráží ostrým kamenem:

Ενθ Αμαρυγκειδην Διωρεα μοιρ επεδησεν
Χερμαδιω γαρ βλητο παρα σφυρον οκριοεντι
Κνημην δεξιτερην βαλεδε Θρηκων αγος αδρων,
Πειροος Ιμβρασιν, ός αρ Αινοθεν ειηλουθει.
*Dióra stihl tam osud (byl syn to Amarynkúv),
neboť kamenem ostrým byl poraněn na pravém lýtku
poblíž kotníku, mrštil tím kamenem náčelník Thrákú
Peiroos, Imbrassúv syn, jenž přišel do Tróje z Aina*

Balkán: svatý Ilja – boje s draky a čerty; souboj dvou draků – okřídlený Zmej, otec extatiků

pomocník:

kovář, který vyrábí zbraň hrdiny (*Tvaštar*); spojení s kněžskou funkcí a čarodějnictvím (íránský mágové *kavi*, kovář *Kave* bojuje s tyranem *Zohákou* = *Aži Dáhaka* = had ohnivý; stind. *kavi* = pěvci, skladatelé véd, obětníci; řec. κοιης = obětník mystérií; stsl. *кѣзнь* = umění); *Božij kovaľ* – vykoval první pluh, zkontroloval hada, zapřáhl ho a vyoral první brázdu >> sv. Kosma a sv. Damián >> Kuzma a Demjan > Kuzma Demjanovič (patron svateb: *Da skuj nam ty svadebku*)

Irsko – *fri brichtu ban agun gobann agus druad* („proti čárům žen, kovářů a druidů“); *gobann* = kovář – *Goibniu* = bůh Kovář // kování = skládání rituální písně: staroislandsky *goðasmípr*, starohornoněmecky *leodslaho*, srbochorvatsky *kovati reči*, slovinsky *kovati besede*; pohádka o Kulihráškoví – ocelový kyj, se kterým zabíjí draka ***kov//*kyj**

kovář/žrec – pracuje s ohněm i vodou, vyrábí zbraně x v mýtu často nahrazuje hromovládce běloruské pohádky – beznohý syn kováře a kovářky, který se stal drakobijcem; *Ilja Muromec* je v mládí nemohoucí, nechá si ukovat nebo si uková zbroj, bojuje s drakem (palicí, kyjem); kavkazská varianta o založení Kyjeva – *Kyj* a jeho dva bratři přemohou draka

dvojitá tvář mýtického hada:

- a) protivník, nepřítel, tíhne k chaosu, likviduje život
- b) symbol plodnosti, praotec rodu, pomocník – předek, ochránce domu

>>>>>

protivník ve slovanském mýtu bude vykazovat typologické shody s chtonickými postavami díky ambivalentnosti božstev > původně snad symbol první oběti, kterou byl stvořen svět (svět byl stvořen obětí) – magická božstva a protivníci jsou pravděpodobně dědici starého chtonického božstva = prvního Mrtvého, bez něhož by nevznikl svět

Přednáška 5.

Veles

byzantsko-ruské smlouvy (907, 971):

...Carъ же Leonъ so Oleksandromъ mirъ sotvorista so Olgom, imješasja podanъ i rotě zachodivše meždej soboju, cělovavše sami krestъ, a Olga vodivše na rotu, i muži jeho po Ruskomu zakonu kljašasja oružьemъ svoim, i Perunom, bogomъ svoim, i Volosomъ, skotьemъ bogomъ, i utverdiša mirъ...

Ašte li ot těchъ saměchъ prežerečenyhъ ne съchranimъ, azъ že i so mnoju i podo mnoju, da imějemъ kljatvu ot boga, vъ jeho že věrujemъ vъ Peruna i vъ Volosa, skotьja boga, i da budemъ zoloti, jako zoloto, i svoimъ oružьem da isěčeni budemъ.

Život svatého Vladimíra:

...Jako priide vъ Kijev, idoly povelě isprovrešty, ovy povelě izseči, a drugaja izžešty, a Volosa idola, jehože imenovachu skotija boga, povelě v Počainu rěku vъvrešty, Peruna že idola povelě privjazati kъ koněvu chvostu i vlěšty s gory po Boričevu na Ručei, i slugy svoja drěvu čjušjuštu, no na poruganije běsu, iže prelštaše simъ obrazom čelověky...

Život svatého Avraamije Rostovského:

...Čto radi skorbja sědiši blizъ strastnago sego idola Velesa?...Tščusja i moljusja Gospodu Bogu razoriti strastnago sego idola Velesa...

Choždenije Bogorodice po mukam:

...nъ zabyša Boga i věrovaša, juže ny bě tvar Bogъ na rabotou stvorilъ, to to oni vse bogy prozvaša, solnce i měsacъ, zemlju i vodou, zvěri i gady, tosetьněe i čelověčьska imena ta outrija Trojana, Chъrsa, Velesa, Perouna na bogy obratiša, běsomъ zlyimъ věrovaša, do i doselě mrakъmъ zlyimъ održimi soutъ...

skotij bog:

bůh skotu – gótsky *scatt* = bohatství, poklad (něm. *Schatz*)

sv. Blažej/Vlasios > Vlas // Volos, Veles

kult šířený ze Středomoří: byzantský světec ze čtvrtého století, patron a ochránce dobytka, jehož kult se rozšířil z Byzance po celé Evropě; Jan Geometr (10. století) ho nazval „pastýřem a velkým ochráncem býků“

Vlasovdan (11.2.) – svátek dobytka („*da su živi volovi*“), na Balkáně rozdělávání posvěceného koláče mezi dobytek, modlitby za zdraví skotu (Srbsko – *volovska bogomolja*), ikony sv. Blažeje ve chlévech, pohřbívání „kraví smrti“; zaklínání dobytka jménem svatého Blažeje: „*Svjatyj Vlasij, daj ščast'ja na gladkich tělušek, na tol'stych byčkov*“; ikony svatého Blažeje: obklopen dobyt看em; „*korov'ij bog*“, krávy – *Vasil'jevny*

dobytčí mor na Rusi: ikona svatého Blažeje, před ní jsou zabity čtyři druhy zvířat (ovce, beran, kůň, kráva), zvířata spálena (spálení čtyř druhů zvířat jako v římské a indické tradici)

Volos na Rusi:

Zavolží – kult Volose spojen s kultem medvěda/hospodář zvířat, pán lesa (= pán mrtvých): zapřahání medvěda spolu s volem při první orbě, vodění medvěda po domech proti zlým duchům, první orba: lidé v medvědí kůžích

voloseň = dlouhá ovčí srst // *voloseň* = nečistý duch, čert; kostromský dialekt *ěls* = lesní duch, čert, nečistý; *volosatka* = ženský duch střežící ovce

Volosatik by tja vzjal. Volos tja vytoči, volos tě s'jed'.

název Plejád: *Volosyni* (avestsky *Péruné*), srbsky *vlasíci*

Veles:

toponymie: makedonské město *Veles*, hora *Veles* v Bosně, řeka *Velesa* na Smolensku, *Velesnica* na Haliči; výraz *volos* – obsahují názvy na Bílé Rusi – *Volosače, Volosoviče, Vološin, Volosač*; v Tatrách hora *Vološin*

etymologie:

kořen ***uel-** = „pastviště, luh, louka“; výraz pro záhrobní svět, louku, na které se pasou duše lidí a skotu: chetitsky *uellu-* „pastviště mrtvých“, luvijsky *u(ua)lant-* „mrtvý“, tocharsky A *walu* „mrtvý“, *wäl-* „umírat“, *wlalune* „smrt“; evropské mytologie – řecká *Elysejská pole*, germánská *Valhalla*, jako příbytek mrtvých bojovníků

významové kořeny pro označení vlka: ***ul̥k(̥)u**, nebo **ul̥p(h)**^o- staroindicky *vṛ'kah*, avest. *vehrka*, litevsky *vilkas*, albánsky *ulk*, chetitsky *ulippana*, gótsky *wulfs*; označení pro ránu, smrt a krev – latinsky *vellō* („rvu, trhám“), *volnus* („rána“), staroirsky *fuil* („krev“), staroislandsky *valr* („těla na bitevním poli“), gótsky *wulwa* („boj, zabití“).

pojmy moci a vlády – v tocharštině *wäl / walo* = „vládce“ (srv. staroirské *fol-n* = „vládnout“, *flaith* = „vláda“, latinské *valere* = „být silný“, gótské *waldan* = „vládnout“, litevské *vėldu* = „vládnou, řídím“), v rjazaňském dialektu *veles* = „velitel“ (snad s tím souvisí i slovanské *velij*)
české prameny: chtonická podstata, spojení s podsvětím a vodou (překlad knihy Sírachovcovy: „*za moře k velesu*“), čert/zlý duch: „...*ký jest črt, aneb ký veles, aneb ký zmek tě proti mně vzbudil...*“ (Tkadleček)

transpozice:

spojení s vlky, pastýř vlků ve slovanských tradicích

Volch Vseslavič – syn hada/draka, nadpřirozené schopnosti – změna ve zvířata, družina bojovníků, lovy, výpravy do podsvětí, spojení s vlkem, býkem

svatý Sáva: spojení s vlky, divoký, schopnost proměňovat se ve zvířata, vlci = duše mrtvých

srbská tradice: chtonické božstvo jako božstvo mrtvých, plodnosti a mýtický předek; atributy: vlk, kůň, kohout, kápě/čapka, přehoz/plášť, hůl/berla

Veles: chtonické božstvo, spojené s plodností, světem mrtvých = světem zvířat (pastýř vlků = pastýř mrtvých duší), spojení s extází, šamanskými praktikami, poezií

Polabí: *Černoboh* –

„...*est autem Slavorum mirabilis error, nam in convivii et compotacionibus suis pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecracionis sed execracionis verba sub nomine deorum. Boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo profitentes. Unde etiam malum deum lingua sua Diabol sive Zcerneboch, id est nigrum deum appellant...*“

lidová tradice: postavy čerta, lesního ducha, vládce vlků nebo hadů

Indoevropské analogie:

jazykové: *Vili, Vé* = bratři Odina, *Varuna, Ullin* = syn Odina, baltský *Velionis/Velinas*, galské prorocké božstvo *Vellaunos*, keltský prorok *Veled*

Indie

Varuna – dvojice *Mitra-Varuna*, reprezentuje temnou stránku nebeského božstva, kosmický řád (*rta*), světový oceán// nevyzpytatelný, záhadný, zlověstný, trestá křivopřísežníky, trestá střevní chorobou; vševládny, vládce nad bohy i lidmi, zaplňuje vzduch, udržuje Slunce, déšť, moře, řeky, podzemní vody; tisícioký; spojení s Měsícem, nocí, přírodou, magií, poezií; vzdálený od lidí; stojí proti nespravedlnosti, nemoci, smrti, čarodějnictví

Írán

Ahura-Mazda = moudrý pán, zoroastrická transpozice Varuny

Chetité

Aruna = bůh vod, ukrývá u sebe božstvo Slunce

Keltové

Esus:

oběti: pověšeny na strom nebo roztrhány větvemi; atributy: býk, strom, tři jeřáby

Lug – oštěp (= blesk), magie, válka, při čarování zavírá jedno oko, patron básníků (*fili*), havrani, příkladný král, držitel oprávněné vlády

Cernunnos: jelení paroží, „Buddhova pozice“ – obklopen zvířaty, zachycuje pod zemí životní impulsy v okamžiku smrti a opět je uvolňuje prostřednictvím mateřské bohyně, probouzí sílu plodnosti, hadi, mrtví, pán zvířat; zobrazení: hadi místo noh nad brašny zlata >> transpozice: sv. Corneille – ochránce rohatého dobytka (Bretaň), spojenec zvířat; sv. Ciarán ze Saighiru, Owain – černý, jednooký a jednoohý obr se železným oštěpem

Germáni

Oðin = *Wotan* (latinsky *vates* = věštec); *oðr* = nepřítel, posedlý, něm. *Wut* = zuřivost, posedlost, běsnění; sídlí ve Valhale (*Valhöll*) a hostí mrtvé bojovníky, valkýry sbírají mrtvé na bojištích; vůdce divokého lovu = průvodci mrtvých // družiny divokých bojovníků ve zvířecích kůžích (*berserkir* = v medvědí košili, *úlfheðnar* = ve vlčí kůži), zuřiví válečníci představující vojsko mrtvých (vlci = duše mrtvých) – *berserksgangr* = záchvat zuřivosti, „*varu galnir sem hundar eda vargar*“ („byli vzteklí jako psi a vlci“), *vargr* = vlk ve svatyni, *morðvargr* = vražedný vlk (ruský kníže Igor v drevljanské zemi, chetitsky *churkil* = vlk, odpudivý čin)

šamanství: oběť na *Yggdrasilu* (= šibenice) devět dní a devět nocí (devítidenní zavěšení v koruně břízy u finských šamanů), obětování oka u pramene *Mími*, získání medoviny poezie, výprava do říše mrtvých; leží v extázi/katalepsii a potuluje se jako zvíře, sexuální úchytky – hermafroditismus, vládne magií (*seiðr*) a poezií (*galdr*)

atributy: pokrývka hlavy (hučka); havrani: *Huginn* (= myšlenka), *Munnin* (= paměť); vlci: *Geri* (= nenasytný), *Freki* (= žravý); osminohý kůň *Sleipnir*; kopí *Gungnir*

Baltové

Pattolo/Pecullus/ Vēlinas – mocný, nejvyšší, bůh mrtvých, hrůzostrašný (Simon Grunau), bůh podsvětí – vůdce nebeského zástupu mrtvých, bledý s pokrývkou hlavy, jednooký, lovec, věštec, pán oběšených a oběšenců, zrádný, zuřivý, spojení s vodou (buduje mosty), s tancem, hudbou a moudrostí, zloděj dobytka, je schopný měnit podoby (proměna v býka)

Pattolo – *pátálam* = podsvětí (sanskrt); *Pecullus/Pekols* – peklo, *Vēlinas* – duše mrtvého *veles*, *Velu mate* = matka mrtvých (*Vela bogyňa* ruských pramenů)

Indoevropské magické božstvo: chtonický svět + temná stránka nebeského božstva

atributy: svět mrtvých, zvířata (vlci), kápě, oběšení, zbraň (kopí); ochránce plodnosti, magie a poezie, spojení s vodou, zuřivost – nevypočitatelnost, patronát smluv (jako vykonavatel trestů), postavení vládce, lunární božstvo (noc, bledost)

Přednáška 6.

Pohansko-křesťanský synkretismus: čert x satan

monoteistické systémy:

satan – reprezentant zla: zoroastrická tradice, judaismus, křesťanství, islám

zoroastrismus: dualismus dvou principů – *Ahura-Mazda* > *Spenta Mainju* x *Angri-Mainju*; Ahura-Mazda jako konečný vítěz světových dějin, svržení Angri-Mainja do ohnivé řeky – hříšníci budou po tisíc let očišťováni v ohni (= peklo), nakonec vstoupí do ráje // dualismu mazdaismu, gnóse a křesťanských sekt

představa poslední světové bitvy (zřejmě indoevropská tradice – ragnarök, mahabhárata) > souboj Světla a Temnoty // synové světla a synové temnoty – essejci / evangelia > představa *Harmagedonu* – poslední světová bitva, konečné zúčtování se zlem

judaismus: *satan* (hebr.) = žalovat, obviňovat > *ha-satan* = žalobce (Jób), nepřítel > διαβολος > d'ábel

ba'al-zebub = pán much („...*Jděte a rad'te se v baal-zebubovi, bohu Ekronu, vyvážnu-li živý z této nemoci...Není snad už Boha v Izraeli, že se musíte radit v baal-zebubovi, pánu pokolení much...*“ – 2 Král. 1,2 – nemoc krále Achazijáše a odpověď proroka Elijáše) > Belzebub

Lucifer (*lux* + *ferro*) = Světlonoš – první anděl Boží slávy, svržen pro svou pýchu archandělem Michaellem (*miká* + *el* = kdo je jako Bůh?)

podsvětí – *še'ol* = údolí stínů, zprvu nejasná představa o posmrtném životě; jednota těla a duše – *basar* = tělo + duše (hebrejské myšlení neodděluje tělo od duše) >> představa vzkříšení mrtvých v tradičním judaismu (farizeové, Hilelova škola, Ježíš) x saduceové – ovlivnění řeckým myšlením

křesťanství: kontaminace hebrejského (*basar ve-dam* = tělo a krev / *ze hu besari; ze hu dami*) a řeckého myšlení (πσυχη x σωμα/σαρξ) > víra ve vzkříšení těl i v posmrtný život (tělo x duše) > nebe – očištec – peklo >

gehenna (γεενα) – peklo, ohnivá propast, do které budou svrženi hříšníci, satan i smrt (Apokalypsa) = d'ábel trpí v pekle stejně jako zavržené duše

gehenna < gej-ben-Hinnom = Údolí synů Hinnomu: Hinnom – místo krvavých lidských obětí při jeruzalémských hradbách, později smetišť, kde stabilně hořely odpadky > představa místa

zavržení spojena s ohněm > oheň + smůla (lat. *pix* > něm. *pech* > slov. *рѣкль / рѣсьль* = smůla, peklo)

d'ábel/satan – hlavní protivník lidského spasení, had z ráje, soupeř Krista a církve, snaží se strhnout duše k zavržení > Antikrist

d'ábel – duch // peklo – duchovní stav

islám:spojení představ judaismu a křesťanství s arabským archaickým náboženstvím – *šajtan*, protivník Boha

peklo – ohnivá propast, tělo x duše

poslední dějinná bitva – soud

lidová kultura:

čert – *czart* (pol.), *čert* (hluž.), *cart* (dluž.), *čort* (ukr.), *čěrt* (rus.), *čort* (bulh.), *črt* (slov.) <

***čьrtь** > *crtiti* (srbchorv.) = zaklínat, klít

***čьrtь** – 1) zpodstatnělé participium – prokletý

indoevropský kořen *k^uer > *čer

stind. *karóti*, *krnóti* = činnost; *kártra* = čarodějny prostředek, *krtyá* = čarování, prákr. *karei*; pálí *karoti*, *karai*, rom. *ker-*, lendí *karan*, pandžab. *karná*, nepal. *garnu*, bengal. *kará*, hindu *karná*; avest. *čárá* = prostředek; pers. *čár* = prostředek; řec. *τηρας* = znamení, div; lat. *pelor* = netvor, příšera, obluda (< ***k^uerór**); stirs. *cruth* = podoba, vzhled; *creth* = básnictví; lit. *kurti* = tvořit, činit // lotyš. *kurt*, prus. *kúra*; lit. *keĩras* = kouzlo, půvab; *kerėti* = začarovat, uřknout

nostratický kořen:

***kur**[^] = plést, vázat

ural. ***kur**[^] = plést, spojit; karel. *kuru* = šít

>>>>

čára – črta – čert

souvislost čerta a čáry (praslov. ***čarь** ***čara** – chorv. štokav. *čara* = „zařikávání, čarování“; slovin. „kouzlo, čarování, půvab“; pol. *czary*; rus. *čary* = „půvab/kouzlo“; ukr. *čar* = „kouzelný nápoj“) >> čert jako bytost spojená s magií – původně magické božstvo nebo božstvo mágů // při vyvolávání d'ábla se kreslí čára nebo kruh; čert učí magii a čárům; dává čarovné dary

běs – obecně nečistá síla, spojen s čertem; etymologicky souvisí:

1. s litevským *baisus* = strašný, *baisa* = strach, *baiditi* = strašit, ale zřejmě i s latinským *foebus* nebo řeckým *fobos*; původní indoevropský kořen by mohl znít jako **baid-s-a*
2. chetit. *šepa* = „démon“ (*zipa*) < **sepa* < **tsepa* // irs. *soibim* = „klamu“, *siabhar* = „kouzlo, uhranutí“, *siabrae* = „zlý duch, revenant“ < **seibh* > **soibhu* > **seb* > *bes* (přesmyk)

čert v lidové kultuře:

slití několika démonických a božských postav archaického náboženství většinou chtonického původu – christianizace ztotožňuje s křesťanským ďáblem pohanské bohy // kontaminace satan-čert-pohanský bůh probíhá ještě před samotnou christianizací (Černoboh u polabských Slovanů)

polozvířecí podoba – srst, černá barva, rohy, ocas, kopyta (staroruské malířství, portréty běsů na ikonách – černí, okřídlení, špičaté hlavy – *šiš*, *šišiga*)

čerti jako nečistí duchové (lešij, domovoj, vodník) – lidová kontaminace: když byli ďáblové svrženi z nebe archandělem Michaelem, spadli do vody, lesa, atd. > přírodní duchové

místo pobytu – blata, křižovatky, podsvětí, kde mučí hříšníky // svobodný pohyb po světě

možnost změny podoby – ve zvířata: černá kočka, pes, prase, had; lidská podoba: mládenec, kovář, mlynář, myslivec, známý člověk (manžel, soused)

tabuizace pojmu – přezdívky („rohatej“)

čert může žít rodinným životem – ženy, děti (příbuzenství čerta a pohádkového hrdiny) // svádějí ženy (v záp. Evropě *incubus*) > narozené děti jsou zrůdy nebo upíři // podobné představy o upírech – vampyrčata na Balkánu

činnost – svádění ke zlému, k sebevraždě (sebevražda – „čertova kobyla“); žízňění po duších – duši čertu odevzdávají čarodějové a čarodějnice (Lužice, starověrci na Litvě); čert může vstoupit do člověka = šilenství; atmosférická činnost – bouře, vichřice

Jihoslované: *đavo* (v Kosovu a Metohiji používán pojem *bes*) // *nekrštenik*, *nečastivik*, *naletnik*, *nežid*, *bradailo*, *kusi*, *roganja*, *vodac*, *prokletnik*, *anatemnik*

ďábel součástí mýtu o stvoření, stvořen jako odraz Boží ve vodě / člověk stvořen jako soupeř neposlušného stvoření (= čerta)

tři druhy ďáblů: *paklenjaci* (v podsvětí), *vetrenjaci* (v povětří), *nečastivi* (na zemi) // ďábel se může vylíhnout z vejce od devítileté slepice nošeném tři měsíce pod pažďím / domácí duchové (český Hospodářiček, plivník)

podoba: lidská, krvavé oči, rohy, černý a srstnatý, vousy, křídla, dlouhý orlí nos
vlastní čarovné věci (plášť, čapka)

východní Slované: rozlišování čerta, běsa, d'ábla a satana („čert smuščajet, bes podstrekajet, Đjaval nudit, a Satana znamenija tvorit dlja kolebanija krepko v vere prebyvajuščich“)

satan stvořil čerty, když udeřil kladivem do kamene

tabuizace pojmu: *něčistyj, němytyj, někošnik, nědobrik, grešok, vrag, rogatyj*, „on“, „toť“

čerti spojeni s vodou – žijí ve vodě, v řekách, stojatých vodách, staří čerti žijí v moři // voda jako symbol záhrobí – čerti přebývají v mlýnech

čerti pobývají v pustinách, pralesích, osamělých místech x čerti milují hudbu a hru

antropomorfní podoba – čerti rostou a stárnou, mohou mít rodinu (čertice, vědma, duše vdov, ženy), děti // žijí a pohybují se po světě (do Posledního soudu), zabývají se řemesly

prvky kontaminace s pohanským božstvem:

spojení d'ábla a chtonické sféry

- *černá barva* – černá barva démonů, které komunikovali s extatikem z Čud (Nestor): odpor ke kříži (= znak nebeských božstev), žijí pod zemí = spojení se zemí = černá barva // černá božstva euroasijských šamanů, která jsou přítomná při věštbách a léčení, jejich vládcem chtonické božstvo (Pán mrtvých), které zasvěcuje šamana a stará se o svět (na rozdíl od nebeského boha) // polabští Slované: „...*malum deum linqua sua Diabol sive Zcerneboch, id est nigrum deum appellant*...“ – „zlého boha, kterého svým jazykem nazývají Diabol nebo Černoboh“
- *zvířecí a polozvířecí podoba* – spojení se světem zvířat = spojení se světem mrtvých (Pán zvířat = Pán mrtvých)
- *kulhavost* – příznak chtonických bytostí a božstev (Oidipus, svatý Sáva), pohyb na hranici mezi světem živých a mrtvých
- *změna podoby* – vlastnost archaických božstev, přímá souvislost s extatickými technikami a katalepsií > extatici se setkávají s chtonickými božstvy christianizovanou kulturou ztotožněnými s d'áblem
- *podsvětí* – fyzicky situováno pod zem, čerti trápí duše = vládnou podsvětím // „jdi za moře, k velesu“ (Čechy 15. stol.) = jdi k čertu > ztotožnění Velese s d'áblem // Baltové: Velnias (= pohanské chtonické božstvo, obdoba Odina) > velnias = čert,

veles = duše mrtvých // cesty extatiků do pekla a podsvětí – sestupování do pekel, útěk do pekla (pohádky)

- *žízeň po duších* – čarodějové a čarodějnice se upisují d'áblu // zasvěcení šamanů a mágů chtonickým božstvům, které je učí poznání a zvláštním schopnostem // sabbaty – zasvěcení mateřské bohyni nebo chtonickému božstvu (Odin)
- *trestání a unášení hříšníků* – podsvětní bůh, který pase duše mrtvých (*uel = pastviště, posvětí); čerti se paradoxně účastní výkonu spravedlnosti jako její garanti = odvrácená strana Božské spravedlnosti
- *stvoření světa* – čert jako spolustvořitel světa, skutečný znalec stvoření bez tvořivého potenciálu x unavený Bůh, který neví jak stvořit svět a nestará se o stvořený svět >> přítomnost zla ve světě („Bůh spí“) // čerti se aktivně pohybují po světě x Bůh a nebešťané nezasahují do běhu světa nebo se v něm nevyznají = představa o nebeských a chtonických božstvech
- *čert jako bratr Boha* – příbuzenství Boha (Krista) a čerta: bratr, starší bratr << původní božská podstata chtonické postavy; nepřátelství Boha a d'ábla // nepřátelství hromovládce a chtonického božstva – Bůh (svatý Ilja) v bouři bleskem pobíjí čerty
- *čert jako vlastník kouzelných předmětů* – kouzelné dary, většinou chtonické nebo magické podstaty (plášť dávající zlato, čapka neviditelnosti, atd.)
- *podoby čerta* – spojené většinou s chtonickou sférou a magií (voják, kovář = mág pracující s kovy, myslivec = svět zvířat, mlynář // čerti ve mlýně – místo na rozhraní živelů)

rozpory křesťanství a synkretismu:

- d'ábel jako absolutní protivník Boha x čert jako spolupracovník Boha
- d'ábel jako upadlé stvoření x čert jako spolustvořitel, schopnější než Bůh
- d'ábel jako reprezentant absolutního zla x čert jako garant Božské spravedlnosti, spravedlivě trestá hříšníky
- d'ábel svržený do gehenny x čert jako pán podsvětí, které mu patří
- d'ábel jako absolutní nepřítel lidí x čert jako přítel, šprýmař, příbuzný, dárcce darů
- d'ábel jako duch x čert s polozvířecí podstatou
- peklo jako gehenna (duchovní stav) x fyzická existence pekla-podsvětí

Přednáška 7.

Svět mrtvých

Thietmar – Slované nevěří v posmrtný život: „...*Sclavis, qui cum morte temporalis omnia putant finire...*“

duše:

1. *vis vitalis* = oživující princip, dech // indoevropské analogie: lat. *spiro* – *spiritus*, řec. *πνευμα* – *πνευμα*, stind. *atmen* – *atman*

2. dematerializovaná podstata – dvojník (severský *hamr*), opouští člověka ve spánku
duše jako pták: kukačka, slavík, jestřáb, orel, pušník // motýl, včela, mravenec >> víra v převtělování do podoby zvířat – vědmy jako žáby, ropuchy, černí ptáci

duše předků: dědové (*dziady*) > domácí duchové (*domovoj, hospodáříček*), ochranní duchové předků

návije: nebezpečné duše, v podobě ptáků věští neštěstí a epidemie, útočí na lidi a dobytek; 1092 – záznam o útoku návij v Polocku jako předzvěst neštěstí (epidemie, útok Polovců, sucho)

návrat duše: 40 dní zůstává duše u svého obydlí; duše předků se v pravidelných intervalech vrací >> slavnosti mrtvých: *zadušnice* (Srbové, Bulhaři), *radunica* (vých. Slované), *dziady* (Polsko, Bělorusko) – začátek postu, všední dny před letnicemi, druhý velikonoční týden (*radunica*) – podzimní dědové (den sv. Dimitrije)

zádušní svátky na hrobech – vyčištění domu a očista členů rodiny > hostiny: koláče, vejce (zvláště červené) – zbytky ponechány duším, polévání hrobů pálenkou a červeným vínem – často za asistence duchovního

návštěvy předků v domech: nutnost pohostit (jinak se mohou předkové mstít suchem, morem, nemocí...), v den vzpomínky je zakázáno pracovat na poli, tkát, šít, příst, zákaz pohlavního styku; příprava jídel > za soumraku zapálení ohně > pozvání předků („Svatí dědové...“) > mlčení dokud „dušičky nedojedí“ > vyprovázení mrtvých za hranice obydlí // provody – poslední fáze zádušního obřadu

rozdělávání ohňů na Zelený čtvrtek „aby se duše zahřály“ – Michal z Janovce (konec 15. století) – kritika pálení „grumadek“ // *voskresat' < kres, kresati, kresiti* = rozdělávat oheň; Zelený čtvrtek jako den nejvhodnější pro komunikaci s nečistou silou

na Rusi se chystala lázeň pro návije, pro duše se věšely ručníky (v Čechách ještě v 19. století)

onen svět:

místo nad oblaky (duše zde řídí atmosférické jevy), pod zemí, daleko v horách, na místech v moři nebo za mořem, za velikou řekou (peníze pro převozníka nebo listy pro svaté do rakve mrtvého); existují místa, kudy lze do podsvětí proniknout (hřbitovy, prameny, blata, nekultivovaná krajina, pec); duše cestuje k Měsíci, Slunci, hvězdám – cestou je Mléčná dráha = ptačí cesta = cesta mrtvých; do záhrobí odchází zvěř, hadi a ptáci během zimy a na jaře se opět vrací – svět mrtvých u vých. Slovanů: *vyrej, irej*

ráj: stsl. *rajъ* – obecně slovanské slovo = místo blažených, na zemi příbytek elity (Rajhrad) – příbytek bohů / avest. *ray* = štěstí, bohatství; lat. *res* = majetek, věc; stind. *rayi* = majetek, bohatství

ráj – místo s rajským stromem, kolem něhož poletují duše v podobě včel (Bulhaři)

peklo: *рѣклѣ / рѣсѣлѣ* = smůla; strus. *peklъ* = smůla, luž. *pjekło* = peklo, ukr. *pekło* = peklo, stpol. *pkieł* = peklo, srbchorv. *pakao* = peklo, smůla, bulh. *рѣклѣ* = peklo, dehet / z německého *pech* < lat. *pix* = smůla => slovo přejato ze západu, spojené s představou pekla jako místa utrpení hříšníků

duše zemřelého odcházela do tzv. *navu*, říše mrtvých (někdy nazývané *rajem*, slovem, které později získalo křesťanský nádech), slovo *nav* je známé ze staré ruštiny i češtiny, *navki, navije* = duše mrtvých v bulharštině a ukrajinštině, etymologicky snad souvisí s gótským *naus* = nebožtík.

hranice mezi světem živých a mrtvých – voda (moře, řeka) – souvislost *navu* a latinského *navis* = loď // české úsloví *za moře k velesu* = do podsvětí

vampirismus:

Bulhaři

vapir, vipir, vьpir, vrapir, vrapirin, voper, drakus, žin, ustrel, lepir, vlepir, liter, lemptir, tenec, grobnik, brodnik, plъtnik, upir, samodiv

duše nečistého mrtvého: sebevrazi, nepřirozená smrt = zabití bleskem, smrt při porodu, nekřtěné děti, zmrzlí, zavraždění, neproběhnutí řádných pohřebních obřadů, manipulace s tělem – přeskočí kočka, přeletí pták, hříšníci (zloději, vrazi, smilníci, lháři), čarodějové, narození v nečisté dni (Vánoce, Todorův týden, Rusalný týden)

zabránění: pálení těla, oheň na hrobu, trnité větve přes mrtvého, zabalení do rybářské sítě

vzhled: člověk bez kostí, bez nosu, červené oči, kovové zuby

působení: objevuje se v noci do prvního kuropění, někdy ve zvířecí podobě – rys, vlk, myš, zmije, koza, bílý kůň; dokáže vylézt malou škvírkou z hrobu, přichází ke svým blízkým, prohání koně, pije krev domácím zvířatům

bojí se světla a ohně, ostrých předmětů, kříže, vlka, Slunce (prchá do hrobu) – při zasažení Sluncem se rozprskne a zůstane po něm krvavá skvrna

může se oženit, plodit děti vampýrčata (*vampirdži, svjatočeri, glogove, džadii, vampirari*) – ta mají schopnost rozeznávat a pronásledovat démony

likvidace: do hrobu se prorazí úzký otvor, kterým se lije horké víno nebo voda, na hrobě se zapálí oheň z trní, tělo se vyjme a probodne kulem, přitom se polévá horkou vodou

vampirdži někdy pronásledují upíry v noci – svléknou se do naha, potřou si tělo olejem a poté s nožem, sekýrkou nebo ikonou obcházejí vesnicí, pak vezmou hlínu z hrobu a hodí ji do vody

Srbové

vampir, vukodlak, vaper, lampir, lapir, lempijer, vuk, vjegodonja, jegodonja, tenac

mrtvola do které vejde ďábelský duch – obchází po domech nebo na polích a pije lidem krev z některých lidí se mohou stát upíři už za života, většinou však po smrti, tělo upíra je pokryto srstí jako u vlkodlaka

bukavac – bytost, která se objevuje v noci a dává lidem (Srem)

drekavac – tenké, dlouhé tělo, objevuje se na hrobech i ve vesnicích, křičí různým hlasem

plakavac – chodí kolem domu své matky a pláče hlasem malého dítěte = upír, kterého zadávila jeho matka (*čedomorka*) – Hercegovina

nekrštenici, navije, lorgo, macauro, svirac, maciruo – duše nepokřtěných dětí, vylézají z hrobu a jsou nebezpeční především v *nekrštení dani* (= vánoční svátky do Zjevení Páně 6. 1.)

vlastnosti: upíři se objevují v každé roční době, ale především v zimě; první ucítí ve vsi upíra psi – divoce štěkají, běsní a nakonec se schovají, dobytek a koně se plaší

upíři nemusejí být každý den v hrobě – často žijí v dalekých zemích a živí se jako obchodníci a řezníci x v určitý den v roce však musí být v hrobě (*mrtvački dani*)

proměnění: v upíra se mění hříšník, který nemůže odejít na onen svět; spíše se upírem stane stařec – muž než žena, upírem se může stát i muž narozený u *krvavoj košuljici* (= amnium), žena-čarodějnice, vědma; dále oběšení nebo zavraždění; nesprávně provedené pohřební obřady – přeletí pták, přes mrtvolu přeběhne kočka, myš nebo pes

působení: upír se může proměnit v různé zvíře, trápí lidi rozličnými způsoby, pije krev dobytku; objevuje se v okolí hrobu, na křižovatkách, ve svém bývalém domě nebo v domě svých blízkých; chodí po nocích do zpěvu prvních kohoutů; může žít se svou ženou nebo s kteroukoliv vdovou – narozené děti mají schopnosti pronásledovat upíry a likvidovat je
upír se může dožívat i sta let x někdy žije jen 40 dní // tak dlouho zůstává duše zemřelého u svého domu

protiopatření: mrtvý je proboden ještě v rakvi, rozseknutí kůže na břichu, přerezáni šlach

prostředky: modlitba, oheň, kříž, ostré předměty, hlohový trn nebo kůl – při zabíjení nesmí být aktér postříkán krví

první zmínky v Srbsku ve 13. století: *vlkodlaci pojídají Měsíc, Slunce a honí oblaka*

vampirić – duch upíra, který musí být zničen s tělem – může uniknout a opět škodit

vampirović – dítě ženy a upíra (totéž *vampirče*), dokáže vidět, rozmlouvat a ničit upíra

východní Slované

upyrь, upir, oboroteň-krovosos, bělorus. *vupor*, ukr. *upir*

zlý nebožtík vystupující z hrobu

vampyrismus především na Ukrajině a Bílé Rusi // Velkorusové – *jeretiki, upyri*

příčiny: nečistá smrt, hříšný život – velkého hříšníka země nepřijme, bude vycházet a sát krev
// Ukrajina: upírem se stává člověk narozený v nešťastnou chvíli (půlnoc, bezměsíčná noc); nenaplnění pohřebních obřadů; čarodějové a vědmy

vlastnosti: tělo nepodléhá tlení, červené nebo bledé tváře, krvavé oči, zmijí jazyk, ovládá zvířecí instinkty, může být slepý nebo hluchý; v noci bloudí po krajině, někdy ho nosí na zádech živý; posílá neštěstí – kroupy, sucho, epidemie, mor; dusí živé nebo je požírá; může chodit ke své ženě (nebo cizí vdově) – po návštěvách žena rychle hubne a ztrácí síly; upír se může objevit i v domě svého nepřítele – saje krev ve spánku, stejně jako české *mory*, zjevuje se v různé podobě (mrak, oheň, prach, zvíře)

protiopatření: jehly, zaseknutí hřebu nebo sekyry, česnek, kříž, ikona, prosfora, vosk z kostelních svící (voskové kříže na mrtvých na Ukrajině a v Polsku), zvláštní modlitby-zařikávání proti vampírům, které nosili rolníci na krku pod křížkem, osikový kůl (stačí jím jen udeřit), ve dne je třeba tělo vykopat z hrobu a probodnout, uřezání hlavy, pálení těla // v době sucha vytažovali rolníci mrtvolu upíra a házeli ji do vody

Přednáška 8.

Šamani a extatici

pád do katalepsie, let v povětrí, sestup do podsvětí, výstup na nebesa, souboje, proměny ve zvířata, komunikace s duchy, zvířaty, mrtvými

kosmologie – horní a dolní duchové, střed světa – strom, hora, žebřík mezi nebem a zemí, přechod do podsvětí – most, zeď, sestup // říše mrtvých – louka, pláň, hostina

iniciace – spánek, rozpad osobnosti, rozčtvrcení, souboj se zvířetem, proměna ve zvíře

schopnosti – věštby, zajištění vítězství či úrody, provázení či hledání duší, nadpřirozené schopnosti: ovládání atmosférických vlivů, změna ve zvíře, schopnost letu

speciální atributy

extáze – tělo opouští dvojník, překonávání velkých vzdáleností

Šamanství a extáze v nejstarších textech:

Kosmas: 11. a 12. kapitola I. knihy – příběh o Strabovi: „*Věz, že čarodějnice neb příšery Čechů svými kouzly nabyly převahy nad našimi hadačkami, takže naši zahynou všichni do jednoho a vítězství se dostane Čechům.*“

PVL – rok 1044, narození knížete Vseslava: „*...sego že rodi mati otъ vълchvovanija, materi bo rodivъši jeho, bystъ jemu jazva na glavě jeho, rekoša že vълsvi materi jeho: se jazvъno navjaži na нь, da nositъ je do života svojego; ježe nositъ Vъseslavъ i do sego dъne na sobě; sego radi nemilostivъ jestъ na krъvoprolitije.*“

PVL – Novgorodec u extatika: „*...V to léto rozhodl se jakýsi Novgorodec jít k Čudi. A přišel ke kouzelníku a chtěl, aby mu čaroval. On podle svého zvyku začal zvat duchy do svého domu. Novgorodec pak seděl na prahu toho domu. Kouzelník ležel, ztuhl a začal jím házet běs. Kouzelník vstal a řekl Novgorodci: ‚Běsové nemohou přijít, máš na sobě něco, čeho se bojí.‘ On si vzpomněl, že má na sobě kříž, odešel a odložil ho mimo ten dům. [Kouzelník] zase začal volat běsy, běsy jím házeli a ptali se, kvůli čemu přišel. On se poté začal ptát, proč se ho bojí, když má na sobě kříž. On mu odpověděl: ‚To je znamení nebeského Boha, kterého se naši bozi bojí.‘ On se zeptal: ‚A jací jsou vaši bozi a kde žijí?‘ On odpověděl: ‚V propastech, jsou podoby černé, mají křídla a ocasy a vystupují pod nebe, aby poslouchali vaše bohy, neboť vaši jsou andělé na nebesích. A když zemře někdo z vašich lidí, je vynesena na nebe, a když umře někdo z našich, přeneseme ho k našim bohům do propasti...‘ [„...Vъ si bo léta priključi se někojemou Novъgorodъcju priti vъ Čjudъ, i pride kъ koudesъnikou, choť vълchvovanija otъ*

nego. Onъ že po obyčaji svojemou načę prizyvati běsy vъ storoně koudesъnikъ ležaše ocěpъ. I šibe imъ běsъ. Koudesъnikъ že vъstavъ reče Novъgorodъscju: bozi naši ne smějqtъ priti, něčъto imaši na sobě, jeho že bojętъ sę. Onъ že pomjanqъ na sobě krъstъ, i otъšъdъ pověsi kromě chraminy toję. Onъ že nača izъ nova prizyvati běsy. Běsy že metavъše imъ povědaše, čъto radi přišъlъ jestъ. Po sъmъ že počę prašati jeho: čъto radi bojętъ sę jeho, jeho že nosimъ na sobě krъstъ? Onъ že reče: to jestъ znamenije nebesъnago Boga, jeho že naši bozi bojętъ sę. Onъ že reče: to kaci sqtъ bozi vaši? kъdě živqtъ? Onъ že reče: bozi naši živqtъ vъ bezъdъnachъ, sqtъ že obrazъmъ črъni, krylati, chvosty imqšte, vъschodętъ že i podъ nebo, sloušajqšte vašichъ bogovъ, vaši bo bozi na nebesi sqtъ. Ašte kъto oumrъtъ otъ vašichъ ljudii, to vъznosimъ jestъ na nebo; ašte li otъ našichъ oumirajętъ, to nosimъ kъ našimъ bogъmъ kъ bezъdъnq...“]

Analogie:

Indoevropané:

Germáni: Odin – devítidenní pověšení na Yggdrasilu pro odhalení poznání (iniciace finských šamanů), osminohý Sleipnir – jezdí do pekla (sibiřští šamani) – Hermhódr jede do podsvětí pro Baldrovu duši // Saxo Grammaticus – sestup Hadinga do podsvětí: cesta častého užívání, sluneční louky, přechod mostu, zeď, za kterou je život, věčně bojující vojsko; změna podoby: „...Odin často měnil podobu. Jeho tělo leželo jako ve spánku anebo mrtvé, a on se změnil v ptáka nebo zvíře, v rybu či hada a v okamžení se ocitl v kterékoliv daleké zemi, kde měl co činit pro sebe nebo pro druhé...“ – Edda - Sága o Ynglinzích (7)

havrané *Huginn* a *Muninn* posílání po celém světě // využívání pomocných duchů u sibiřských šamanů; věštění pomocí *Mímiho* lebky // věštění skrze lebky starých šamanů (Jukagirové); čarodějnice – *spákony*, *völvy*, *seidhkony*: sbor 15 dívek a 15 mladíků, kteří hrají > čarodějnice upadá do extáze a její duch putuje mimo vlastní tělo a bere na sebe zvířecí podobu, rituální šamanský oděv

Řekové: extáze a šamanské prvky spojeny s Apollónem – Abaris: přichází ze země *Hyperborejců*, Apollónovy původní vlasti; zlatý šíp, na kterém létá; zahání nemoce, věští; Aristeás z Prokonnesu: upadá do extáze, při které se ho zmocňuje Apollón, objevuje se zároveň na dvou místech, mění se v havrana; Hermetismus z Klazomen: na několik let opouští své tělo, věští budoucnost (jeho nepřátele jednou bezvládné tělo spálili); Epimenidés z Knóssu: spánek v Diově jeskyni, dlouhodobé transy, mistr „moudrosti nadšení“ (= extáze),

jasnovidec, vykládá minulost, očišťuje od démonů, věští // Hermés Psychopompos – průvodce zemřelých duší

Trákové: *kapnobátai* (Strabón) – ti, kdo chodí v mracích nebo kouří (= z konopí); Orfeus: sestup do podsvětí pro ztracenou duši, láska ke zvířatům a hudbě, básnictví, věšteství, léčitelství, hlava jako medium

Skytové: Hérodotos: pohřební obřady Skytů, při kterých se inhalovalo konopí jako obřad očišťování („...*Skytové pak výskají radostí...*“) // kult mrtvých – konopí – vykuřování – „řev“ >> snaha o dosažení extáze při provázení mrtvých

Osetové: omamování kouřem z rododendronů a věštění, upadání do extáze a opouštění těla mezi Vánoci a Novým rokem – cestování do země mrtvých (*burkudzäutä, kurydszäutä*), sbírání zrn obilí, pronásledování od duší mrtvých (svědectví Evliya Çelebi o souboji čerkeských a abcházských čarodějů)

Írán: kosmogonie: most *Činvat* – přechod do podsvětí, pro nespravedlivé ostrý a úzký jako břitva, pod ním teče ohnivá řeka // Zaratuštrův sestup do podsvětí; konopí jako extatická látka; extatik Ardak Viráz opouští tělo po požití konopného nápoje na sedm dní a přechází most *Činvat*; íránsky konopí – *bangha* // ugrofinské jazyky (Mari, Mordvini) – *pang, pango, pongo* = houba, opojení; persko-islámská tradice – derviši: chození po vodě, výstupy na nebesa, uzdravování, létání >> muslimští mystikové Střední Asie (proměny v ptáky)

Indie: obřady spojené se „Stromem světa“ – ptačí symbolika obětí: „*Obětník poté, co se stal ptákem, stoupá k nebesům.*“; Buddhovo narození: sedm kroků // sedm stupňů nebe, sedm zářezů při šamanském výstupu; *kéšin* – extatik – vstupují do něho bohové, kůň větru, let v extázi přes obrovské vzdálenosti (Buddha a jeho žáci); jogínské praktiky: *tapas* = „nesmírné teplo“, pojmutí do sebe bohů, jasnovidectví

Evropská tradice:

antika: Hérodotos: skytští Neurové se každoročně mění ve vlky

pozdní antika: Maxim z Turína (5. stol.) – kázání proti extatickým kultům neznámé bohyně (*dianaticus, lunaticus*), Řehoř z Tours: socha bohyně v okolí Trevíru, životopis sv. Kiliána:

Frankové se klaní jakési bohyni („velká Diana“); keltské *Matronae* – na jejich vyobrazeních texty o přímém kontaktu s božstvy; Prokopios: legenda o bretaňských vesničanech, kteří převáželi duše mrtvých

extatické srazy: družiny bohyně, srazy žen na rituálních hostinách, „hrách“ – *donni di fiori e ki vayanu la nocti* = „ženy odjinud, které chodí v noci“; středozevní kult Matek + keltské Matrony >> středověké extaticky, které uctívají noční ženské božstvo a navštěvují ho v noci (Richella, Herodiada, Perchta, Orianta – Mikuláš Kusánský, Reginon z Prümü, inkviziční zápisy) – Giuliano Verden přivádí do extáze děti a prostřednictvím nich komunikuje s mocnou bohyní // extatické lety, svět zvířat a mrtvých, hole – košťata // šiky mrtvých: Johannes Herolt:

„...*Diana, v lidovém jazyce nazývaná Unholde, neboli die selige Frau obchází po nocích se svým doprovodem – vojskem – a překonává veliké vzdálenosti...*“ (1418)

zuřivá vojska – divoké lovy > zjevují se mužům, zjevení extatických průvodů zejména mezi 24. 12. a 6. 1.; cesty do říše mrtvých – svatý Patrik sestupuje do očistce

extatické stavy: opouštění těla v podobě zvířete (Pavel Diákon – extáze burgundského krále Guntrama); zákaz manipulace s tělem během katalepsie (podobně hlídáno tělo laponského šamana)

extatické souboje: livonský vlkodlak Thieß sestupuje do pekla ve vlčí podobě se svými druhy a bojuje s čarodějí o úrodu (1682) // souboje benandantů s maledanty v extatických stavech o úrodu na následující období, opouštění těla ve zvířecí podobě, příchod na srazy na hřbetech zvířat, rozeznání podle narození v amniu, které je nutné mít u sebe // svědectví Herrmanna Witekinda (Livonec) o řížském vlkodlakovi („o Bohu věděl tolik co vlk“)

Mad'aři: *táltosové* – narození s tělesnou zvláštností, mlčenliví, melancholičtí, silní, v době dospívání zjevení staršího *táltose* v podobě zvířat, iniciace třídním spánkem v osamění (rozsekání na kousky, výstup na vysoké stromy), souboje v podobě koní, býků nebo plamenů, zážitek nesmírného tepla, bitva v mracích nebo za bouře, souboje o úrodu, nadpřirozené schopnosti

Řecko: *kallikantzarové* – obludné bytosti, které se o Vánocích potulují se svým vůdcem, mění podobu

Rumuni: Marcus Bandinus – popis moldavských zaříkavačů, stavy extáze a křečí; rusalné pády – kataleptický spánek, do kterého upadají některé ženy o svatodušní neděli, *calusari*

Slovanský okruh:

Herbord: kněží v Pomoří upadají při věštění do stavů šílenství a křečí

Liutprand Cremonský: „...*syn cara Symeona Bajan tvrdil, že se tak zabýval magií, že je schopný hned se proměnit z člověka ve vlka nebo v jakékoliv zvíře...*“ (MGH – SS III, 29, 323)

nestinariové: oblast černomořských vesnic, extatické obřady a tanec přes oheň na svátky významných světců (21. 5. – Konstantin a Helena) – oběť býka, obětní oheň > noční obřad přechodu, hlavní nestinárka jako medium mezi lidem a světcem > prorocství > obětní hostiny

viťak, vitek, junak – dítě draka, dračice či samodivy a člověka, fyzická krása a síla, zlatá křídla

vrač – lidový lékař magických schopností, pouze člověk, který prodělal těžkou duševní chorobu (vražiti = věštit, vračanje = čarování, oživování mrtvých věcí, vyvolávání d'ábla)

zduchač (*zducha, zduchat, zduva, stuchač, vjetrovnjak, vjedogonja*) – Srbsko, Bosna, Hercegovina; kataleptické stavy, upadá do hlubokého spánku, ve kterém duše vychází z těla, vládne povětrím a mrakům, přináší a zahání kroupy, souboje s jinými zduchači; každý kraj, rod, země mají své zduchače, kteří mezi sebou zápasí o úrodu; věštecké schopnosti, rodí se v amniu, které je opatrováno rodiči a odevzdáno zduchačovi v dospělosti; klidní, tiší, melancholičtí, *srećne ruke*, dobře řeší problémy, pilní, předvídají svou smrt; souboje: nejrůznější zbraně (balvany, haluze, stonky, sláma, hole, šišky), kradou cizí obilí, bijí se na horách a nad moři // albánské *stih* = bohyně bouře, řecky *στοιχια* = ochránce místa

zmaj, zmajevit čovek, zmaj čovek, zmejavi čovek, zmej, alovit čovek, zmech (Srbsko, Makedonie, Bulharsko) – synové žen a dobrých zmajů, v čase bouře upadají do kataleptického spánku, dvojník bojuje s draky (*ala, lamija*), umějí létat, mění podobu (orel); v čase bitvy nesmí být buzen, ochrana těla před obrácením nebo poškozením, duše vstupuje do těla v podobě hada nebo ještěrky, narození v „košilce“, o jeho narození se nesmí mluvit 40 dní ani nesmí vidět dítě někdo cizí // Makedonie – po narození dítěte s „křídélky“ mu musí za noc devět žen sešít košilku

protivníci – *lamja/aždaja* (Makedonie) – vede mraky s kroupy, ničí úrodu, vícehlavý drak = černé mračno; *ala/chala* (vých. Srbsko) – dračí příšera, démon větru a bouře; *kuljšedra* (Kosovo), albánsky *kulshedra* x *ala* hlídá vinohrady (Kruševo: „*Sačuvaj Bože našeg čuvara*

alu.“) – *alovino krilato dece* pomáhá užovkám nebo orlovi v boji proti ale // souboj dračích junáků s vlastním otcem

kraljice – extatický tanec s jatagany nebo noži, omývání, upadání do katalepsie, věštění, použití aromatických bylin, orgiastické prvky

volchvové: šamanské schopnosti – komunikace s bohy, duchy, léčení; novgorodský volchv slibuje přejít řeku; nepřátelství k čarodějnicím, eurasijská kosmogonie

lidová tradice: hrdinové bylin (Volch Vseslavjevič – mění se ve zvířata, sestup do podsvětí; Vuk Ognjeni Zmaj), lidová vyprávění – Krabat (výstupy z těla, let povětřím, magie, změna ve zvířata, souboje čarodějů), volchvité – mění svou i cizí podobu, dokáží létat // pohádky: sestupy do podsvětí, hledání v říši mrtvých

Přednáška 9.

Solární kult a kult ohně

oheň – dvojí přirozenost – vysoce posvátná x démonická // oheň kultovní + domácí krb (ohniště, pec)

Slované:

legenda o věčném ohni před Perunovou modlou (polské raně novověké prameny x inspirace baltským příkladem)

Maciej Strykowski:

o staré Rusi:

...bałwan Piorunowi, bogowi gromów, chmur i łyskawic, (którego najczęściej chwalił) naozdobniej wystawił [Vladimír], cialo samo i kształt wzgórz wyniosły, był z drzewa misternie rzerzany, głowa jego ze srebra, uszy ze złota, w ręku zaś trzymał kamień na kształt pioruna palającego, któremu na cześć i na chwałę ogień dębowy, który wiecznym zwano, kapłani k temu przystawieni palili, co jeśliby dla niepilności kiedy zgasł, takowych na gardle karano, co też Litwa, Żmódź i starzy Prusowie zachowywali...

o baltských národech:

...Tam ofiarę bogowi Piorunowi tak Prusowie jako Żmódź i Litwa, ogień ustawiczny z dębiny we dnie i w nocy palili, który jeśliby kiedy za niedbałością przystawów zgasł, co się rzadko trafiało, tacy gardłem karani bawali. Po lewej zaś stronie drugi bałwan stał z miedzi na kształt węża wzdłuż zwitego, który oni zwali Patrimpos, tj. ojcystym bogiem (u łacinníkův Dii Penates), tego zaś tak chwalili, iż každý Żmódzin, Litwin i Prusak, węża albo žmiję w domu chował, które mlekiem karmili. Na třecim rogu třeci bałwan stał diabelski Patelo nazwany, na którego chwałę každý w domu u siebie głowę umarłego człowieka chował...

al Mas'udí:

„...Slované pálí své mrtvé a také skot a zbraně. Jestliže zemře muž, spálí se s ním i jeho ženu...ženy tíhnou k sebeupálení, aby přišly za svými muži do ráje....“

hřát nebožtíky (gret' pokojnikov):

rodinný obřad zapalování ohně, aby bylo předáno teplo mrtvým (spolu s přípravou pokrmů a lázně) – východní a jižní Slované, sporadicky v Polsku

Slovo svatého Grigorije: „...na Zelený čtvrtek u vrat pálí smetí a zvou duše k tomu ohni, aby se ohřály...“ – podobný zvyk zaznamenaný v Polsku v 15. století (Michal z Janovce)

Bělorusové, Ukrajinci – pálení ohňů u hrobů dva/tři dny po pohřbu – „duše nebožtíka se přijde ohřát“

jihoruské oblasti: pálení ohňů na Vánoce, Nový rok, Křest Páně – sláma a smetí

Ukrajina – oheň ze slámy a smetí sebraného mezi Narozením Páně a Novým rokem

Huculové – pálení ohňů na Pašijový týden: „...Hryjte dida, dajte chleba, hryl by vas Bog vsjakym dobrom...“

Bulhaři, Srbové – na Zelený čtvrtek a na Zvěstování zvou mrtvé k ohňům

Kašubové, Pomorí, Bělorusko, severní Rusko – na svátek zemřelých se roztápí pec, aby zahřála nebožtíky

živý oheň = svatý, čistý, dobrý, nebeský, nový – oheň rozdělaný třením dřev – magické funkce, zázračné schopnosti: zabraňuje nemocím, dává zdraví a plodnost skotu

rituální zákazy pro uchování čistoty ohně – laskavé oslovování

Srbsko – rozdělávání živého ohně: dvojčata, *jednodančiči*, stejnojmenní – chlapec a dívka, dva chlapci

badnjak – dubové poleno, které hoří celou noc („*Slavite li Mlada boga?*“)

ohnivé bytosti

Ogněnyj Zmej (Vatreni Zmaj) (ruské byliny a legendy, srbské epické písně): démon-drak/had – manželství nebo sexuální vztah se ženou (znásilnění) > rodí se syn s hadí přirozeností, který zápasí se svým otcem – magický hrdina (vlk)

démonický had – spojení s poklady, bohatstvím pod zemí, bohatstvím domu – létá (meteority)

indoevropské tradice:

latinsky *ignis*, slovansky *огънь*, litevsky *ugnis*/chetitsky *pachchur*, řecky *pýr* (πυρ), anglicky *fire*/ německy *Feuer*/íránsky *atar*, karpatské jazyky *vatra*

rituální oheň pro veřejnou bohoslužbu – čtvercový oltář (*templum quadratum*)

rituální oheň pro domácí kult – kulatý oltář (*aedes rotunda Vestae*)

Agni

domácí oheň/obětní oheň – jeden z hlavních bohů, nejasně personifikován, centrum rituálu, prostředník mezi bohy a lidmi, božský kněz a obětník; časté spojení s jinými bohy (*Agni-*

Indra, Agni-Tvaštar, Agni-Varuna); tři typy ohně: v nebi (blesk, Slunce), oheň ve vodě (*Apám Napát* – ohnivý strážce vodních duchů – světlo bez paliva, září, oděný bleskem // latinský *Neptun*); Agni jedinomnohý: tři domovy, tři místa narození, tři síly, tři světy, tři životy; všeznalý: zná všechnu moudrost, všechny cesty, všechna tajemství, všechny světy

Atar (> slov. *vatra*, albán. *votre/vatre*)

významná role při zoroastrickém kultu, tři ohně Íránu (oheň kněží, bojovníků, lidu); *Aša Vasišta* = nejlepší pravdivost; *chvarena* – ohnivá látka ve vodě = nimbus, svatozář, sláva, znak posvěceného vůdce Íránu

Vesta

věčný oheň, symbol státnosti Říma, vestálky – panny, udržují věčný oheň/na Nový rok zhášeno a rozděleno po způsobu živého ohně > roznášení po domácnostech – místo svatého ohně v domě = *vestíbul*

ohnivé bytosti:

vědy – *Ahi Budhnja* = had z hlubin (*budhná* = dno, základ, kořen // avest. *búna* = základy, hlubina, řec. *πυθηνη* = dolní část, dno, latinsky *fundus* x srbschorv. *badnjak* = štědrovečerní dubové poleno, pálení – pohazování zrním, polévání vínem pro dobrý rok) – ztotožňován s Agnim (= zběsilý had) *Ahi Budhnja* je neviditelně to, co je viditelně Agni//ztotožňován s bohem Slunce (Súrja)// „*Oheň se rodí z temnoty či neproniknutelné hmoty jako podsvětní děloha a plazí se jako had.*“ (*Uroboros*) – požirač lidí / přítel (*mitra*)

Solární kult:

Slované:

Slunce – krásné, světlé, svaté, boží, dobré čisté // boží: oko, tvář, slovo, okno

kolo z vozu Ilji hromovládce; muž i žena; v noci pluje podsvětím, na Ivana Kupala se koupe (ohnivá kola zapálená na sv. Jana Křtitele vrhaná do vody)

nepřátelství s plazy: ještěrky a hadi pijí Slunce > zabít ještěrku = odpuštění 40 hříchů // Slunce se raduje nad zabitím hada (Srbové, Ukrajinci) // vlkodlaci, čarodějnice – působí zatmění

atributy: kolo, oheň, zlato, sokol, kůň (!), kruh, kříž v kruhu, svastika

kult: křižování před vycházejícím Sluncem, rituální zákazy (stát zády ke Slunci)

mýtus: Slunce + Měsíc (bratr, strýc, ženich, zeť) – Jitřenka (dcera, žena), hvězdy (děti, sestry)

solární božstva: **Chors** (alanského původu) – **Dažbog**:

...Po smrti Hefaista, kterého nazývají též Svarogem, panoval nad Egyptány jeho syn jménem Slunce (Hélios), kterého nazývají Dažbog. Panovník Slunce, syn Svaroga, Dažbog byl silný muž...

//germánský **Dag** – syn Odina, bůh jasného dne

analogie:

sluneční vůz z Trundholmu – zářivá kulatá deska na voze taženém koňmi; jihoskandinávské skalní kresby – kulatý kotouč tažený jeleny

Keltové:

vyobrazení – spolu s koněm, laní, jelenem // kruh, svastika, rozety; nebeský oheň – blesk; časté spojení s hrdiny, podsvětí

Indie:

Súrja – nepřítelství s Indrou (Ardžuna x *Karna* v Mahábháratě) – *Karna* umírá poté, co mu Ardžuna rozbije kolo u jeho vozu; vychováván matkou a tetou (*Ušas* + *Naktá*) – Slunce plodem noci, o který se stará Jitřenka // římský obřad *Mater Matuta* – římské ženy přicházejí na den svátku *Aurory* do jejích chrámů a modlí se za děti své sestry

Írán:

mitraistický kult šířený do římského Středomoří

Řekové:

Helios na slunečním voze; hromovládce *Zeus* srazí z vozu jeho syna *Faethóna*

Baltové:

svatba Slunce nebo jeho dcery s Měsícem – agresivní zásah *Perkuna* (rozčtvrcení Měsíce) // svatba Měsíce a Slunce jako motiv písní balkánských Slovanů

blíženci:

synové nebo vnuci nebeského boha – zachránci (a společní manželé) dcery Slunce; spojení s koňmi (solární symbol, snad koně slunečního vozu)

materiální památky ve slovanském areálu (koňské hlavy na střeších, výšivky)

Ášvinové (*ášvi* = kůň) // **Násatjové** – bliženecká božstva, patroni třetí funkce; v Mahábháratě *Nakula* a *Sahadéva* (koňari) // manželé *Súrji*, dcery boha Slunce (*Dúhitá súrjasja*) // *divónapatá* = *Djausovi* vnuci

Dioskúrové – *Kastor* a *Polux* = Diovi chlapci (Διοσ κουροι), koňáři, Sótéré (Σωτηρη) = zachránci; sourozenci Heleny (německy *hell* = světlý, *Helios*); leukó póló Dios (λευκω πολω Διοσ) = bílá Diova hříbata

Dieva dēli – synové Dievovi se dvoří dceři Slunce (*Saules meita*) a zachrání ji před utonutím
// litevsky **Diēvo sūnēliai** + *Saulės dukterys*

Jitřenka:

Ušas, Éós (Ἠώς), Aurora – vyzývavá, promiskuitní

Ukázka z textů moskevské etnolingvistické školy

Slavjanskije drevnosti tom V (etnolingvističeskij slovar' pod obščej redakcijej N. I. Tolstogo), Moskva 2012, s. 101 – 105. (překlad Jana Bauerová)

SLUNCE (praslov. *sъlъnce) – nebeské těleso, zdroj denního světla, tepla a života, v lidových představách protiklad k měsíci, který asociuje oblast smrti. Tradiční epiteta – *jasné, světlé, zlaté, rudé, žhavé* atd.

Relikty uctívání S., které je nazýváno *svatým, božím a spravedlivým* (srov. r. *nebeský oheň*, br. *божае агнішча*, p. *iskra niebieska, ognisko*, srb. *небески ждрак, оно што сја, обасјаније божје, дневна ватра*), jsou uchovány ve způsobu, jak se lidé křížují, poklekají na kolena a klaní se vycházejícímu S. (obecně slov.), v rituálních formulích vítání, pozdravu, např. malopol. „Zawitaj, powitaj, jasność boska, ktorá cały świat oświecasz i mnie człowieka grzesneo“ [Vítej, vítej, boží světlo, které osvětluješ celý svět i mě, člověka hříšného, osvěcující] (Mosz. KLS: 438), čenohor. „Сунце на исток, а јаки Бог на помоћ“ [Slunce k východu a mocný Bůh ku pomoci] (Đor. PVP 1:24). Ukrajinci, pokud u sebe neměli ani kříž, ani svatý obraz, se modlili obrácení na východ (křížovat se proti západu bylo zakázáno – b. pirinská oblast). Při přísaze bylo slunce vzýváno jako svědek: mk. „Туку ми тоја с'лице!“ [Vot tebe solnce!] bosen. „Тако ми оног ока Божјега!“ [Vot tebe oko Gospodne], srb. „Тако ми оног сулица што ме греје!“ [Přisahám slunci, které mě zahřívá] (Đor. PVP 1:24); Češi a Poláci v takových případech ke slunci zvedali prsty. Lužičané se před vstupem do chrámu otáčeli ke S. a sundávali si pokrývky hlavy. Srbové se při modlitbě, která se četla večer před svátkem „**slava**“, obraceli ke svému svatému, Svaté trojici, Bohorodičce, Kristu a „jasnému“ S. (Jank. A.:58 –59); Bělorusové v době svátku „**dědů**“ prosili S., aby jedním paprskem pohlédlo do hrobů mrtvých (Mosz. KLS:439). Slunce bylo vzýváno před začátkem orby a žní (obecně slov.), před prořezáváním vinné révy v den sv. Trifona (b. Sakar.), před cestou (obecně slov.), před zahájením stavby domu (b. Loveč.) atd.

Bylo zakázáno plivat proti S. – to byl hřích (obecně slovan.), S. by se rozzlobilo a vypukl by požár (b.); nebylo možné dívat se na S. skrz prsty (bosen.), ukazovat na něj prstem (obecně slovan.), otáček se k němu zády během jídla (b.) či během žní (r.). Srbové věřili, že ten, koho najde S. ráno neumytého „осам му је дана назатка“ [ztratí osm dní ze života] (Jank. A.:58) a v bulharské pohádce se dcery vdovy nemohou provdat, protože je každé ráno S. zastihne v posteli.

Původ S. Podle lidového přesvědčení stvořil S. Bůh (srov. p. podarek Božy), aby zkrášlil nebeskou klenbu (p.), aby měl „okénko“ a viděl vše, co se na zemi děje (obecně slovan.), aby byl den (r., kalužská oblast), aby dal zemi úrodu (ukr.). Bůh stvořil S., když tvořil svět (obecně slovan.) pátého dne Stvoření (PA, gomelská oblast), ve středu (srbské apokryfy); proměnil ve S. a vyzdvihl na nebe spravedlivého člověka, aby svítil světu (b.); stvořil S. z kousků žáby a přivázal ho k nebi Eviným vlasem (turečtí kozáci). Bulhaři a Makedonci věřili, že Slunce vzniklo z hroudy hlíny, kterou vyhodil na nebe malý Kristus. V Krakově se tradovalo, že Matka Boží pro slávu Krista umístila S. na nebe a pečuje o jeho svit. Teprve po narození Krista se začalo S. žhnout, svítit a hřát „jak křesťana, tak Turka“ (srbská Krajina).

Slunce bylo považováno za oko Boží (ukr. *Божье око*, srb. *божје око*, bosen. *Božije oko*, p. *oko Boga*). Platil zákaz ukazovat prstem na hvězdy, měsíc i S., aby člověk Bohu nevypíchl oko (p., luž.); S. bylo považováno za tvář Boha: „сонце –то праве лице боже <...>, місяц то лiве лице боже“ (gucul.) (Onišč. MGD:7) nebo za „odlesk tváře Boží“ (ukr. Čub. MT:13). S. je hlava Jana Křtitele, koulející se po talíři (r. novgorodská oblast), srov. představy o tom, že měsíc je useknutá hlava ovčáka, která spadla do kádě s mlékem (karpatská oblast).

Ve slovinských legendách vystupuje S. spolu s mořem a Bohem v roli demiurgů: pražící S. donutilo Boha vykoupat se v moři a z písku, který se mu dostal pod nehet, byla stvořena země.

S. a měsíc byli dříve mužem a ženou nadpřirozené podstaty (mk. Ochrid). Podle jiných představ je S. ohnivá koule, která se pohybuje po nebi (b. plovdivská oblast; r. kostromská oblast); blýskající se kruh (r., rjazaňská oblast, sln.); kolo (sln., ukr., r.); pec, kterou Bůh připevnil na nebe (b. Loveč); boží ohniště, před které Bůh postavil sklo (br.), světlo, které Bůh (srb., Karlovci) či anděl (r. kalužská oblast) ráno rozsvěcí a večer zhasíná.

Pro jižní Slovaný je charakteristický motiv několika sluncí. Např. v Dalmácii se předpokládalo, že Bůh stvořil čtyři S., z nichž tři vypila zmije, srov. smolenská legenda: měsíc byl kdysi druhým S., ale Bůh se rozhněval a poslal na něj zmiji, aby ho vypila. Bulhaři věří, že existují dvě S. – zimní a letní; že ráno na svátek sv. Jana Křtitele, kdy S. „hraje“ (viz **Hra slunce**), se na nebi objevují tři S., ze kterých je pouze to prostřední „naše“, a ostatní (jeho bratři) svítí v jinou dobu a nad jinými zeměmi. V kostromské oblasti vypravovali, že ve slunečním paláci se nachází mnoho „sluncí zvláštního druhu“ – to jsou ženy S., které z paláce nevychází.

Dříve S. svítilo i v noci, ale dnes se objevuje jen ve dne, protože se zprotivilo Boží vůli svítit „na dobré i na zlé“ (br. Polesí); zvířata si Bohu stěžovala na ostrý sluneční svit, který jim překážel při nočních lovech (r. orelská oblast.). S., měsíc i hvězdy svítily kdysi všichni

společně ve dne, ale Bůh se rozhněval na měsíc za to, že nechtěl vysoušet zemi po potopě (r. vladimirská oblast.). Přikázal tedy měsíci a hvězdám svítit v noci, aby vrah – Kain ani v noci neměl pokoje (r. kalužská oblast). Podle představ tulských rolníků S. svítí ve dne, protože je to žena, a měsíc jako muž vychází v noci, kdy je svítit nebezpečnější a těžší.

Vzdálenost od S. k Zemi je stejná jako z jednoho kraje země ke druhému (b.), S. je tak daleko, aby se lidé do něho nemohli trefit z děla (b.); aby nesežehlo zemi (b.); je delší než nit upředená z příze, kterou za rok upředou všechny ženy z velké vesnice (br.).

Pohyb S. se vysvětloval tím, že S. je přikované k nebi a pohybuje se společně s ním (r. klužská oblast), že S. nosí nebo vozí okolo země určité bytosti, či se pohybuje samo, chodí po cestě, která je pokrytá zlatým brokátem (r. kostromská oblast). Srbové také věří, že se S. třikrát zastaví ve svátek Narození Jana Křtitele, a že se S. zastaví, když uvidí veliký zločin: podle legendy během ukřižování Krista stálo S. na nebi tři dny.

S. a denní cyklus. Mělo se za to, že před polednem a po poledni se S. pohybuje různou rychlostí. Např. Bulhaři předpokládali, že do oběda se Slunce pohybuje pomalu, protože jde nahoru (jede na oslu, vezou ho volí), po obědě se pohybuje rychleji, neboť sestupuje, jde dolů, jede na rychlém koni či jelenovi, do jeho vozíku jsou zapřažení zajíci. Či naopak do oběda S. jede na koních nebo na arabském hřebci a po obědě na oslech, proto pálí silněji (b., mk.). Velmi rozšířená je představa, že v poledne se S. na nebi zastaví: „Када сонцена поўни, сонце на небе стоит час!“ (PA, gomelská oblast), protože ušlo již polovinu cesty, je unavené a chce si odpočinout (již. slovan.), zdřímnout si (ukr.).

Západ S. se vysvětluje jako nutná potřeba dát lidem odpočinek (b. plovdivská oblast), a lidé tedy všechnu práci po západu S. přerušovali; Ukrajinci vysvětlovali nutnost přerušování práce po západu S. tím, že jinak je S. „opustí“, tzn. další den nevyjde. Srbové o zapadajícím S. říkali, že „odpočívá“ (*смиру се*), a ne že „zapadlo“ nebo „zašlo“, jinak by S. nemuselo další den vyjít, říkali: „Запао па не изапао!“ [Zašlo a už nevyšlo], „Сјео па не устао!“ [Sedlo a už nevstalo](Đor. PVP 1:26). Věřili, že S. po západu pokračuje ve své cestě pod zemí, že osvětluje podsvětí (již. slovan., východ. slovan.), svítí mrtvým (obecně. slovan.); při východu duše zemřelých (p.) či čerti (ukr.) popohánějí S. a při západu ho zastavují. S. chodí spát za hory (p.), za les (p., r.), za řeku (p.), za temné mraky (p.); padá (obecně slovan.), koupe se (b., rodop., srb.), spí v moři, proto je ráno S. čisté (p.), nepálí, a z vody, která z něj kape, vzniká rosa (b.). Kašubové předpokládali, že S. spouští motykami a pohrabáči jejich sousedi Pomořané, odtut rčení: „W Pomorsce chowają ju slinko do skrzēni“ (V Pomoří schovávají slunce do skříně) (SSSL 1/1:123), srov. představy o tom, že pohyb S. mohou řídit jiní

„sousedí“ – cikáni: p. *kręci jak cygan słonkiem* (NKRR 1:345), ukr. крутитъ світом як циган сонцем „zařizuje něco podle svého mínění“ (SSNP: 159)

V chorvatských písních unavené S. v noci odpočívá na prsou nebo na klíně Boha, který ho ráno budí pohlazením po tváři. V rukopisech bogomilského „Razumnika“ se píše, že po západu S. berou andělé, odnáší ho na boží trůn a pokládají ho Bohu na klín, přitom neustále zpívají písně; při šesté písni se trůn otevře a andělé S. odnáší na východ (srov. přesvědčení v pirinské oblasti tvrdí, že S. nosí kolem země svatí.)

Společně s představami o tom, že je S. věčné, že „nemá začátek ani konec“ (p.), existují i jiné představy: Srbové a Makedonci věří, že každý večer S. umírá, aby se ráno opět narodilo (srov. hádanka: „Оца нема, мајки нема , а свако јутро се рађа“ [Otce, ani matku nemá, ale každé ráno se rodí] s odpovědí „slunce“ – Jank. A:62). Slováci předpokládali, že S. ráno vychází v podobě dítěte, v poledne je silným mužem a večer se vrací do svého zlatého paláce jako sešlý stařec.

Doba mezi západem a východem S. je vysvětlována jako doba velmi neblahá a nebezpečná. Při tom však úkony spojené s léčením a čarováním či některé očištné obřady bylo vhodné provádět až po západu slunce a před svítáním (obecně slovan.). Např. v Polesí se lidé na Zelený čtvrtek myli před východem S., aby zůstali po celý rok čistí (PA, rovenská obast); první den Vánoc čistili a zametali dům, před východem S. vynášeli smetí, aby byl čistý len (PA, brestská oblast). Viz Denní cyklus.

S. a roční cyklus. Velmi rozšířené byly představy o tom, že se S. dvakrát do roka „otáčí“ , jednou, jednou na léto. Východní Slované slavili s tímto otáčením S. svátky sv. Spiridona (12/25.XII), Jana Křtitele/Ivana Kupaly (24.VI/7.VII), častěji – sv. Petra (29. VI/ 12. VII), srov. lidová jména svatých: Spiridon- Sluncevorot (Solnovorot Povorot) a Petr-Solnevorotom, a také říkadla „Spiridon- otočení se: slunce v léto, zima v mráz“(PA, brestská oblast, Oltuš), „ Od Petra slunce v zimu, a léto v žár!“ Na den sv. Spiridona nechodili odpočívát, „aby neurazili živitele –slunce, které v tuto dobu slaví vítězství nad zimou! (penzen., EO 1997/5:90), v písni, která se zpívala v tento den, stálo, že sám svatý Spiridon s kolem v rukách zve S. na svatou Rus (simbir.). Bulhaři a Makedonci předpokládali, že S. přechází v zimu po Ivanově dni (24.VI/7. VII), po dni sv. Varfolomeja (11. VI) či (méně) po dni sv. Georgie (23. IV/6. V) (rodopská oblast) a na zimu po dni sv. Ignáce (20. XII/2.I) (záp. Rodopská oblast), sv. Spiridona (12/25. XII) (záp. rodop.), sv. Afanasija (18.I) (Charkovsko), sv.Eliseja (12.XII) (rodopská oblast) nebo sv. Anny (9/22.XII). Věřili, že tito svatí se na svůj svátek oblékají do šesti (devíti) kožichů a jdou ke S. a prosí ho o léto či zimu. Podle jiných představ do dne sv. Vorfolomeja se S. přibližuje k zemi a po tomto dni se od ní začíná

vzdalovat (b. pirinská oblast; mk., Gevgelija); od sv. Povýšení sv. Kříže (14/27. IX) jde S. po zimní cestě, a ode dne sv. Jiří po letní (b.) Poláci předpokládali, že S. se proměňuje čtyřikrát do roka, a proto se na zemi mění čtyři roční období.

Krátký den a nastupující zima se nevysvětlují jen vzdalováním se S. od země, ale také, že S. přeseďá z oslů na koně (b., mk., Skopská Kotlina); že během léta ho svým pohledem „vypíjejí“ zmije, které se vyhřívají na výsluní (br. vitebská oblast) nebo ještěrky (jaroslavská oblast), a až v zimě, když se S. schovává za mraky, opět dorůstá (vých. Slovan.)

„Po slunci“, tj. zleva doprava, se zpravidla provádí obřadní kruhové pohyby, nezřídka se však objevují předpisy k obřadním úkonům proti pohybu S. Aby např. nevěsta neotěhotněla, musela sít pšenici proti pohybu S. a zametat ji koštětem, aby „vymetla dítě“ (PA, brestská oblast). Viz Pravý – levý

U všech Slovanů je **sluneční svit**, stejně jako S., považováno za blaho: kam slunce svítí, tam Bůh hledí (r., ukr.), odtud utíkají všechny nemoci (b.). Z místa, na které dopadly první sluneční paprsky, Slováci brali vodu, kterou používali na léčení. Na gomelščině se doporučovalo začínat se stavbou domu v slunečný den „před polednem“ a se setbou lnu – v ten den z masopustního týdne, který byl slunečný. Víra v očištnou a produkující sílu slunečního svitu se odráží v praktice vystavovat různé předměty před východem S., aby na ně S. „posvítilo“, „pohrálo“: na Zelený čtvrtek vynášeli na dvůr pecen chleba se slovy „přivítej pecen, Slunce“ (PA, žitomirská oblast), na Zvěstování Páně (25. III/7. IV) lidé dávali na S. bource morušové (černohorská oblast, Boka Katorská), na Ivanův den (24.VI/7.VII), na Povýšení sv. Kříže a Zvěstování Páně – dívčino věno (b., pirinská oblast). V tutéž dobu bylo nařízeno schovávat před slunečním svitem len, který zůstal z předešlého roku, aby do něho neudeřil *Perun* (PA, gomelská oblast), srp – aby nezačalo pršet (PA, rovenská oblast). Viz též Světlo-tma.

Všechny slovanské tradice přímo spojují sluneční svit se zrakem a očima S. – svět je osvětlen, protože se na něj S. dívá, a když S. zavírá oči, přichází noc. Odtud, že S. má dvě oči a měsíc jen jedno, že S. svítí jasněji (b. pirinská oblast). V jihoslovanských legendách se vypráví, že dříve mělo S. více očí a svítilo silněji, ale jeho oči vypila zmije (b., charkovská oblast). Bulhaři věří, že S. má tolik očí, kolik je hvězd na nebi, kolik je dní v roce (a každý den se dívá novým okem). Aby člověk S. nezasypal či „nezalil“ oči, nevynášely se při západu slunce odpadky a nevylévala se šlichta (vých. Slovan.) či při východu (b.); mělo se za to, že ten, kdo zákaz poruší, oslepne (b., východ. Slovan.), dostane kurinaja slepota (PA, gomelská oblast). Představy o tom, že se S. dívá a „vidí“ vše, co se děje na zemi, se odráží v písních, kde se na S. člověk obrací a prosí ho, aby mu prozradilo něco o osudu příbuzného, který je

daleko v jiné zemi, či aby mu předalo zprávu; s touž představou jsou spojeny i pohádkové syžety, ve kterých hrdina přichází ke S. pro radu.

Ve všech slovanských tradicích je S. personifikováno jako mladý muž (méně často jako dívka) s jasnou tváří, který svítí celému světu (ukr.), se zlatými vlasy či rukama (srb.), oblečený do blyštivé řízy (ukr.); se jménem *Rajko*, *Rajčo* (b., mk.) či *Lalo* (b., Loveč), *Ljado Rajčo* (Sakar:232), který se po západu vrací na svůj zámek, postavený na kraji světa, pod zemí, na nebi, za mořem (obecně slovan.). S. má matku, bratry, sestry (obecně slovan.), v roli sester často vystupují jiná nebeská tělesa. Planeta Venuše je považována za sestru S. (Zornica, Večernica, Denica) a měsíc za jeho (mladšího) bratra (obecně slovan.), (mladší) sestru (jihoslovan.), syna (ukr., p.) či strýce (srb.). Sestrou S. se stává pozemské děvče, které vyšívá kobereček zlatými nitěmi, slunečními paprsky; děvčeti S., které se jí zjevuje v obraze mladého muže, daruje tři zlatá jablka (srb.). Říká se, že hvězdy jsou děti S. (obecně slov.), srov. představy o tom, že při narození člověka se kousek S. odlomí a stane se hvězdou.

Motiv svatby S. je přítomen v jihoslovanském folkloru. V roli ženy S. vystupuje měsíc, planeta Venuše, pozemské dívky (krasavice Marinka, Radka, Todorka, Dobrinka aj.), které S. unáší, když jdou pro vodu. Rodopská legenda vypráví, jak S. krásnou Marijku proměnilo ve vlaštovku za to, že na svatební hostině Slunce a Denisy pověděla, že byla první „pozemskou“ ženou S. Na svatbu S. přichází „staryj svat“ – Svatý Ilja, „milý kmoťr“ – Svatý Jan a boží andělé (srb.). Byla známá představa o tom, že S. se už chystalo oženit, ale rozmyslelo se, či mu v tom bylo zabráněno, aby od nově narozených sluncí země neshořela. Svatba naplánovaná na Petrův den se připravuje takto: sv. Petr zakládá velký oheň, aby ukázal hostům, jaký žár bude na zemi, jestli se S. ožení (mk.); jež (ježek) se snaží svého osla nakrmit kameny a na otázku Slunce, proč tak činí, odpovídá, že po svatbě budou nuceni jíst kameny všichni (b., srb.), jež (ježek) se postaví na cestě před osla, na kterém S. jede hledat nevěstu, a nutí S., aby se vrátilo zpět (srb. pirotská oblast), mokřý kohout zastrašuje S. tím, že po svatbě všichni ztrácí „mladost“ (b.). O tom, že nově narozené S. spálí celý svět, Bohu vyprávěla včela, která vyslechla slova ďábla pozvaného na svatbu S., za to jí ďábel přeřízl záda bičem a Bůh jí dal schopnost dávat med (b.)

V balkánsko-slovanském folkloru je populární **motiv večeře S.**, kterou mu připravuje jeho matka. Slunce, jež má podstatu ohnivé bytosti, je nenasytň: k večeři vyžaduje devět bochníků chleba a devět pečených slepic (b.), kotel mléka, do kterého si chléb namáčí (mk., priplepská oblast), tři kotle zapražené polévky a devět bochníků chleba (mk.) aj. Ojedinéle jsou zprávy o tom, že S. jí kukuřičnou kaši a seno, stejně jako vůl (s.- z. b.), pojídá oblaka (b.), srov. taktéž bulharskou pohádku, ve které carevna obsluhuje při večeři S., které jí rybu, a

měsíc, který jí jehně. Pokud nebylo jídlo hotové před návratem S., to pak snědlo každého, kdo se mu dostal do cesty, dokonce i matku a sestry, a proto se další den schovávalo za mraky (b.).

Ve slovanském a širěji v evropském folkloru je také rozšířen **motiv krádeže S.** Lucifer, který se rozkmotřil s Bohem, unáší S. z nebe a zakrývá ho křídly, aby svět vychladl a zmizel; nebo napichuje S. na kopí a nosí ho po zemi, aby shořela; vrátit S. na nebe se podaří až Svatému Archandělu, sv. Sávovi či sv. Janu (srb.). Dábel se při tom, když tvoří svůj svět, snaží S. ukrást, ale odtrhne od něho jen kousek a z toho vytvoří měsíc (p., Mazovše). Jsou známé také představy o pokusech S. vypít či sníst: např. Srbové věřili, že ráno S, zrozené z moře, chce vypít zmiže aždaja, ale brání jí v tom sv. Ilja; S. chtěl vypít had, ale vlaštovka ho pod svými křídly odnesla k Bohu (bosen.); S. zachránila ještěrka, která se hadu zakousla do ocasu, za to se stále na S. vyhřívá (srb.). Příčina zatmění S. (srb. dial. *jede ce cyhce*) byla spatřována v tom, že S. „požírá“ vlk (gucul.), pes (vých. Srb.), drak (češ., p., srb.) či ho vypíjí čarodějnice a upíři (gucul.)

Skvrny na S. Podle představ Bělorusů je S. nebeskou branou, za kterou žije Bůh a svatí, a skrze skvrny na S. k nám prosvítá ráj. Skvrna na S. a měsíci představovala muže a ženu, které tam umístil Kristus, protože během bohoslužby rozhazovali po poli hnůj (p., poznaňská oblast), Krista a Bohorodičku, kteří čtou knihy (PA, žitomirská oblast). Objevení se skvrn na S. bývá spojováno s některými svátky: na Velikonoce se S. ukazuje stůl a ..... vajíčka, které namalovala Bohorodička (PA, gomelská oblast), na Vánoce – beránek (p.). Na svátek Ivana Kupali se na S. lidé dívali skrze síto, aby uviděli místní čarodějnice (PA, volyn.). Pokud byl porušen zákaz práce v neděli, musela se S. ukázat žena v bílých šatech (která představovala neděli) a musela plakat, že ji „zabijí“ (PA, žitormiská oblast).

S. je vnímáno jako etalon krásy a má možnost krásu předávat druhým. Proto se těhotným ženám doporučovalo dívat se na S., aby se jim narodilo krásné dítě (b.). Ukrajinské dívky se obracely na S. s prosbou, aby jim dalo krásu: „Dobryj deň tobi, sonečko jasneje...Jake ty jasne, veľyčne, prekrasne, ščob i ja taka buľa jasna, veľyčna, prekrasna“ [Přeji ti dobrý den, sluníčko....Jaké jsi jasné, vznešené, překrásné, kéž bych i já byla tak jasná, vznešená a překrásná] (Mosz. KLS: 441). V zaklínadlech se lidé pomocí S. a jiných nebeských těles ochraňují před uhranutím a ublížením.

Věštění. Při východu S. na den sv. Ivana. lidé pozorovali svůj stín a věštili o životě, zdraví, zdraví členů rodiny v příštím roce: pokud byl stín „bez hlavy“ znamenalo to, že ten, komu patří, se příštího roku nedožije (již. slovan.). V Srbsku dívky pletly věnečky z větviček břečťanu, na které dopadly paprsky zapadajícího S., a obracely se ke S. s prosbou, aby jim

ukázalo jejich nastávajícího. Pokud se dívce o S. zdálo, neznamenal to nic dobrého. Lepší bylo, pokud se jí zdálo o měsíci. Takový sen znamenal, že brzy najde ženicha. (PA, černigovská oblast). Pokud S. saditsa v tuču či je při stoupání obklopeno mraky, bude déšť (již. r., ukr., blr, slovin., srb.). Pokud si S. „rozpustí vlasy“, bude pršet (slovin.), má-li červené paprsky, je nutné očekávat vítr (ukr.). Pokud je po západu Slunce nebe červené, bude mráz (blr.), vítr (srb.). „Svatozár“ kolem slunečního kotouče znamenala, že bude pršet (obecně slovan.). Pokud S. silně hřeje již od rána, bude pršet (r., slovin.).

Příslloví o počasí. Červené slunce při východu, bude déšť (b., srb.), bouřka (srb., ukr.); červené S. při západu, bude oškливо (PA? Brestská oblast), silný vítr (b., blr.), změna počasí (b.), mráz a sníh (ukr.).

V hádankách je S. zobrazováno jako jablko, hruška, kolo, zlatá díže, talíř, miska s olejem, lžice oleje, kulatý sýr, kolo z vosku, svíčka, louč, zlatý oheň, zlatá klec, vůl, kráva bez nohou, car.

Literatura:

Bălgarska mitologija. Enciklopedičen rečnik, Stojnev A. (ed.), Sofija 1994, s. 335, 336; BEGOVIĆ N., *Život i običaji Srba Graničara*, Zagreb 1887², s. 185; BELOVAJA O. V., *Narodnaja biblija: Vostočnoslavjanskije etnologičeskije legendy*, Moskva 2004, s. 122 –126; BEREZOVIČ Je. L., *Jazyk i tradicionnaja kulturna: Etnolingvističeskije issledovanija*, Moskva 2007, s. 415 – 416. ČUBYNŠ'KYJ P., *Mudrist' vikiv*, Kiiiv 1995, kn. 1, s. 12-16; ĐORĐEVIĆ T. R., „Priroda u verovanja i predanju našega naroda“, in: *Srpski etnografski zbornik*, 1958/71, 72; *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, Bratislava 1995, 2., s. 153-154; GEORGIJEVA I., *Bălgarska narodnata mitologija*, Sofija, 1983 – vtoro pereraboteno i dopälmeno izdanije: Sofija 1993, s. 15 –22; *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, 1907/3, s. 311-312; GURA A. B., *Simvolika životnych v slavjanskoj narodnoj tradicii*, Moskva 1997; JANKOVIĆ N. Ć., „Astronomija u predanjima, običajima i umotvorima Srba“, in: *Srpski etnografski zbornik*, 1951/63; JANKOVIĆ N. D., *Astronomija u starim srpskim rukopisima*, Beograd 1989, s. 106- 127; *Kapanci. Byt i kultura na staroto bălgarsko naselenije v Severoiztočna Bălgarija. Etnografski i ezikovi proučvanija*, Sofija 1985, s. 261; KULIŠIĆ Š., PETROVIĆ P. Ž., PANTELIĆ N., *Srpski mitološki rečnik*, Beograd 1970, s. 280-281; *Loveški kraj. Materialna i duchovna kultura*, Sofija, 1999, s. 269, 270; MARINOV D., *Izbrani proizvedenija v dva toma*, t. 2, Sofija 1984, s. 49 – 50; MARINOV D., *Narodna vjara i religiozitet narodni običai*, Sofija 1914, s. 8-12; MLADENOVA D., „Glaza“ i „Zrenije“ nebesnych svetil: svjaz' konceptov sveta i zrenija

v balkanskih jazykch i tradiconnoj kul'ture, in: *Slavjanovedenje*, 2002/6, s. 72 – 85; MÖDERNDORFER V., *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Narodopisno gradivo*, t. 5, Celje 1946, s. 278; MOSZYŃSKI K., *Kultura ludowa Słowian*, Warszawa 1967, T. 2: Kultura duchowa, cz. 1., s. 433-451; *Pirinski kraj. Etnografski, folklorni i jezikovi proučvanija*, Sofija 1980, s. 458; PJATKEVIČ Č., *Rečyckaje Palesse*, Minsk 2004, s. 284 -285; *Plovdivski kraj. Etnografski, folklorni i jezikovi proučvanija*, Sofija 1986, s. 294, 295; *Prostonarodnyje primety i pover'ja, suevernyje obrjady i obyčai, legendarnyje skazanija o licach i mestach*, Nikiforovskij N. Ja. (ed.), Vitebsk, 1897. RISTELSKI Lj., *Posmertniot obreden kompleks vo tradiciskata kultura na Mariovo*, Prilep 1999, s. 319, 321, 323, 324, 333; *Rodopi. Tradiconnaja narodí duchovna i sosocialnonormativna kultura*, Sofija, 1994, s. 9 –10; *Russkie krest'jane. Žizň. Byt. Nrawy. Materialy „Etnografičeskogo bjuro“ knjaza V. N. Těniševa*, t. 1, Sankt Peterburg 2004), s. 135, 221; t. 2, Sankt Peterburg 2006, s. 249, 394, 487, 488; *Sakar. Etnografsko, folklorno i jezikovo izsledvane*, Sofija 2002, s. 232, 238; *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, Bartmiński J. (ed.), Lublin 1996, 1999, t. 1, cz. 1, s. 119-157; TULCEVA L. A., *Etnografičeskoje obozrenije*, 1997/5, s. 91 –98; VRAŽINOVSKI T., *Narodna mitologija a Makedncite*. Skopje – Prilep, 1998, kn. 1, s. 70-77, kn. 2, s. 41-45.

Přednáška 10.

Obětiště a chrámy

svatyně – obětiště > *jatati* – porážet, obětovat dobytek > jatka

Indoevropané: stavba chrámu a svatyně pravděpodobně původně nebyla, v řadě oblastech se uchovávalo tradiční slavení pod širým nebem > stavba chrámů pod vlivem středomořských a předovýchodních kultur

Keltové: stavba chrámů v raných keltských dějinách – Nowan Fort: kruhová stavba s průměrem 40 m, 12 m výška s pilířem z 200letého dubu (1. stol. př.n.l.); Entremont: svatyně na nejvýše položeném místě, sochy v životní velikosti, sál hlav, pilíř 2,5 m výška, lidské lebky vestavěné do zdí; Glanum: svatyně zasvěcené mateřským bohyním, skála a pramen, kult hlavy; Roquepertuse: keltsko-ligurská svatyně, 4. – 3. stol. př.n.l., jeskyně s dlážděním, výklenky s lebkami; později vznik poutních měst // kult pod otevřeným nebem, svatá místa (nemeton), vymezená valem, příkopem, v centru dřevěný sloup

svatyně – český novotvar, přejatý do polštiny (*świątynia*)

chrám – obecně slovanský výraz: *chramъ* > ***charmъ** – *choromy* (rus.) = velká budova, *chrom* (ukr.) = chodba, *chrom* (dluž.) = budova, *hram* (srbchorv.) = budova, kostel, chrám (bulh.) = chrám, *hram* (slov.) = kostel

karimmi (chetit.) = chrám, *harmyá* (stind.) = pevné stavení, hrad, palác, obytný dům, zásobárna

> ***gharm** > ***gormъ** > ***chormъ** > ***chramъ** = velká, pevná budova

contina (Herbord: *Život Oty z Bamberka*) – označení chrámů v Pomoří = *kątina* < *kąt* = kout / = rohový dům, dům (> *kuča*)

místa kultu – obecně: háje, stromy, prameny, návrší

hora Ślęza – kultovní místo od lužické kultury, pohanské obřady zmiňuje Thietmar Merseburský (= kultovní místa bývaly kontinuálně přebírána) // názvy hor podle bohů na Balkáně, nálezy kultovních předmětů na horách Českého středohoří, hory jako místa srazů čarodějů a čarodějnic (Lysá Hora v Malopolsku)

duby – nálezy kultovních dubů na Ukrajině (vbité kančí kly), uctívány dub na ostrově Chortici (Konstantin Porfyrogennétos), uctívání dubů v Kyjevě ještě ve 13. století (*Život polského dominikána Jacka Odrovádže*)

Štětín – dub s pramenem vedle vedlejší svatyně // sakrální okrsky na Balkáně, u kterých se vyskytuje jméno Peruna nebo svatého Ilji: ves Dejlovice (Makedonie) – tři kultovní okrsky: Sama buka (posvátný strom s improvizovaným stavením pro sakrální předměty – obětiny), *Krst* (kamenný oltář s čtyřmetrovým dřevěným křížem, kamenná plošina pro slavnosti), *Sv. Ilija* (nedotknutelný háj s pramenem, kamenná plošina pro slavení *Ilindanu*); u většiny balkánských vesnic místo pro slavení *Ilindanu* (většinou s duby)

háje – Lužičtí Srbové: háj Svatobor (*Zuitbure, Zutibure*), zmiňuje Thietmar, nedotknutelný, uctívány i po přijetí křtu, zničen biskupem Wigbertem, na jeho místě kostel sv. Romana (Schkeitbar u Lipska)

starigardský háj = ohrazený dubový háj – pečlivě vystavěný plot s dvěma bránami, zákaz manipulace – nedotknutelný, nesmí v něm téci krev – právo azylu, vstup povolen pouze knězi a obětníkovi, určen speciální kněz pro obřady a oběti (Mike), každé pondělí se zde konaly soudy za předsednictví kněze a knížete, 1156 – záznam Helmolda o zničení háje

otevřená obětiště: kyjevská obětiště Peruna – mimo hlavní zástavbu, centrální modla s vedlejšími // ibn Fadlán – ruské obětiště u Itilu/Volhy: centrální modla s vedlejšími, celý prostor ohrazen vysokým plotem, na který se věšely lebky obětovaných zvířat, není speciální kněz

sakrální hradiště (gorodišča-svjatilišča): rozvoj speciálních sakrálních hradišť ve středovýchodní Evropě, hlavní rozvoj v období od 8. do 10./11. století, rozsáhlé komplexy s vlastním kultovním aparátem, rituální střediska pro okolí (lokální), ale i pro větší kmenové celky // analogické komplexy v oblasti baltského etnika

speciální uspořádání prostoru – umístěna u pohřebišť, na návrší, ohrazena valy, příkopy a palisádovou hradbou; uvnitř: několik kultovních míst – místo pro modlu a kladení obětí, obětiště s obětními jámami, dlouhé domy pro konání obětních hostin a zřejmě i pro sněmovní jednání – zvyklosti přežívají i do křesťanské epochy: kostely jako místa trhů a sněmovních jednání (Čechy), slavnostní hostiny u chrámů při velkých svátcích a slavnostech (Balkán) // kultovní domy u Ugrofinů (finsky *kota*, voľácky *kuala*, permsky *kola*, mordvinsky *kudo* – oběti zvířat a obětní hostiny)

zbručská soustava:

hradiště Bohut: 10. – 12. století, obětiště s osmi jámami, areál 50 x 70 m, komplex funkční možná ještě ve 13. stol., u nejvyššího místa vydlážděná plošina s opálenými kostmi zvířat, dva mužské pohřby (snad kněží), pohřby dětí (= oběti), v předhradí řemeslné dílny, před areálem plošina pro shromáždění, na severním okraji pohřebiště s valem a příkopem

hradiště Zvenigorod: 11. – 13. století (kultovní místo od dob Skytů), umístění na ostrohu nad řekou, val s dřevěnou konstrukcí, prostor vymezen na část sakrální a veřejnou, domy kněží a dlouhé domy, plošiny – jedna s ponorným potokem (Gljaznyj), jednotlivá obětiště spojená dlážděnou cestou, dlouhé domy s kruhovým obětištěm a obětní komorou (pod povrchem), rituální pec pro pečení chleba, kosti zvířat a dětí (2 – 11 let), místo pro trvalé uskladnění lidských kostí pro magické účely, skála s vestavěnou lidskou lebku, oběť svázaného muže, zavaleného kameny, čtyři hlavní obětiště – u prvního dubový háj, u čtvrtého háj, modly, oběti dětí u druhého pramene a obětní komora

hradiště Govda: idoly, val, obětní studna

Chodovisiči: obětiště staršího typu, u jezera Svjatoje, kruhové obětiště s průměrem 7 m, ve středu dřevěný idol obklopený palisádou, ve vnějším okruhu čtyři příkopy s ohništi, orientace podle světových stran

Ilijev: umělá jeskyně, valy, příkopy, kamenná plošina s oltářem a ohništěm, mělké příkopy, dlážděné, kamenná stavba s ohništěm a jámou, obětní jámy, objekt využíván i po přijetí křtu

velká sakrální hradiště – ržavinské hradiště (Černovická oblast), gorbovské hradiště u Prutu, Kulešovky na Dněstru, Ruchotno

analogie z ostatních slovanských oblastí:

Čechy

Pražský hrad: původně sakrální hradiště s veřejnou částí (= centrum kmene), hradby, obětiště, příkop – místo s knížecím stolcem, stojí mimo hlavní zástavbu (=Malá Strana) na návrší;

Stará Kouřim: komplex uprostřed hradištního centra, jezírko Libuše (30 x 70 m) – na jedné straně pohřebiště, na druhé sakrální prostor oddělený příkopem, s ohništi;

Hradsko-Kanina: kultovní objekt s kostmi zvířat, žleb a zbytek po otvoru pro modlu

Morava – Břeclav-Pohansko: kultovní objekt – palisádová ohrada se zbytky jam po kůlech, ohniště (možná svatyně), kruhové obětiště – modly, pohřeb dítěte, malé rozměry objektu, sousedství kostela > pohanská reakce;

Mikulčice: ohrada 20 x 11 m, v okolí pohřby, pohřby koní – jeden společně s lidskýma nohama, kultovní místo – ohniště oddělené příkopem

Polabí – Starigard: kultovní kruhové místo oddělené příkopy s idolem uprostřed

Pomoří – Wolin: kruhové obětiště s obětními jámami a idolem uprostřed > v 9. století vznik chrámu s mohutnou modlou (nalezena mohutná dřevěná noha)

chrámy a svatyně:

známy z tradice Skytů, Tráků a Keltů – jejich zbytky nalezeny v zemích později slovanských (Čechy, Polsko, Balkán)

chrámy – především záležitost polabských Slovanů

znaky:

1. jsou dřevěné a kvalitně zdobené tak, že vzbuzují obdiv i u křesťanů;
2. chrámy jsou sice blízko samotných sídlišť, ovšem jsou z nich vyděleny, stojí na hradech a pevnostech v samostatném opevněném prostoru – to mají společné s východoslovanskými sakrálními hradišti a obětišti;
3. chrámy jsou centrem kultu, ale i společenského dění: sněmů, trhů, společenských událostí – i to je společný rys s východoslovanským prostorem, kde se u Perunovy modly konala přísaha nad smlouvami
4. chrámy obsluhují kněží, kteří tvoří v Polabí vlastní společenskou vrstvu s určitým politickým vlivem

seznam podle pramenů a archeologických nálezů:

Plön, Ratzenburg, Groß Raden, Rostock, Kessin, Behren-Lübchin, Neubrandenburg, Fischerinsel, Gützkow, Retra, Feldberg, Wolin, Wolgast, Štětín, Korenice, Arkona, Altfriesack, Brandenburg, Malchow, Havelberg, Ralswiek, Parchim

chrámy jsou politická i sakrální centra, pokladnice – zbroj, poklady, náb. daň, věštby a losy v politických záležitostech, kněží s hierarchií

Retra: sakrální město-hradiště obklopeno posvátným pralesem a jezerem, 9 (10) bran – vejít může jen ten, kdo chce obětovat nebo znát věštbu, dřevěná svatyně s podoby bohů a s hlavní modlou, bohatá řezbářská výzdoba, chrám na kostech zvířat, speciální kněžský sbor, lidské oběti (biskup Jan), bílý věšteký kůň, který překračuje dvě kopí

Arkona: dřevěná svatyně se dvěma stěnami, zvěňčí zdobená řezbami, modla za závěsem v sloupové síni, chrámový poklad z poplatků, darů a kořisti (uloupen Dány), věštecký bílý kůň náležející božstvu, sakralní komplex k obětem a slavnostem

Štětín: 4 svatyně (Herbord), hlavní zasvěcena Triglavovi, dřevěný chrám vyzdobený barevnými řezbami ptáků, zvířat a lidí („zdálo se, že dýchají a žijí“), kvalitní malba („nesetřela se ani deštěm ani sněhem“), chrámový poklad – zbraně, zlaté ozdoby, rohy turů s perlami, nože, zlaté nádoby – desátek z kořisti; dvě svatyně bez model – jedna funguje jako sněmovní místnost s kultovním místem – dub a pramen, u svatyní přidělení kněží, věštecký kůň černý – věštba s devíti kopími, v jedné ze svatyní se uchovává zlatem a stříbrem zdobené sedlo; po christianizaci jsou v křesťanských kostelích umístovány pohanské oltáře

Korenice: svatyně Rujevita (sedm hlav a sedm mečů, válečné a plodivé božstvo), Porevita (pět hlav beze zbroje) a Porenutia (čtyři hlavy s pátou na hrudi) – zbořeny biskupem Absolonem a dánským králem Valdemarem I. (kapitulace vyjádřená zabodnutými kopími podél cesty do Korenice), město obklopeno bažinami a se světem spojeno pouze násepovou cestou, svatyně obsahují hedvábí, zbroj, zbraně, poklady > nové správní centrum Rujány, křest 900 lidí, vysvěcení 11 hřbitovů

Wolin: svatyně s posvátným kopím zapuštěným do velkého sloupu a malé idoly, místo každoročních slavností, větší idoly spáleny Valdemarem v roce 1177, stavba dvou kostelů – sv. Václav a sv. Vojtěch x pohanská dřevěná svatyně s mohutnou modlou, stavba z dubových trámů, stáj pro posvátného koně, nález zbytků pokladu – hedvábné látky, při nočních slavnostech používáno osvětlení

Starigard: dlouhá reprezentativní budova s pohřby nobility, obnovená po pohanské reakci (983), nálezy koňských lebek, kamenný oltář s idolem

Groß Raden: Mecklenbursko, poblíž Schwerinu, na poloostrově Sternberského jezera u vsi Radim, obdélná zastřešená svatyně 7,5 x 12 m uvnitř ohrady zdobeného plotu, jeden vchod, palisády vysoké 3 m s vyřezanými lidskými hlavami – nález kopí, šesti koňských lebek, dřevěného štítu a dobytčí lebky; na ostrově kruhové opevnění s bránou, uprostřed mohutná kruhová jáma – zbytky po idolu, 2. pol. 10./11. stol.

Wolgast: Jarovítova svatyně, na stěně obrovský pozlacený štít – zákaz dotyku (*sacrum*), snímán v době války (provokace v průvodu Oty z Bamberka – mnich Dytrik)

Gützkow/Geckow: svatyně s obrovskou sochou Jarovíta, zničená podobně jako Perunova modla v Kyjevě

svatyně Pripegaly: krvavé oběti křesťanů – podřezávání na oltáři > zachycování a pití krve za pokřiku: „Slavíme den radosti, Kristus je poražen, vítězí nejmocnější Pripegala!“, spojován s orgiastickými krvavými božstvy – možná propagandistické falzum

prameny:

...Μετα δε το διελευν τον τοιουτον τοπον την νησον την επιλεγομεγην | ο Άγιον Γρηγοριος καταλαμβανουσιν εν ή νησω και τας θυσιας αυτων επιτελουσιν δια το εκεισε ιστασθαι παμμεγεθη δρυν, και θυουσι πετεινους ζωντας. Πηγνυουσι δε και σαγιπτας γυροθεν αλλα δε και ψωμια και κρεατα και εξ ών εχει έκαστος, ως το εθος αυτων επικρατει. ΊΡιπτουσι δε και σκαρφια περι των πετεινων ειτε σφαιζαι αυτους | ειτε και φαγειν, ειτε και ζωντας εασειν αυτους...²

...Po překonání toho místa připlouvají k ostrovu, který se nazývá Svatý Jiří. Na tomto ostrově konají své oběti, protože tam stojí ohromný dub; obětují živé kohouty, okolo dubu zarážejí střely a jiní kousky chleba, maso a co každý má, jak káže zvyk. Metají los o kohouty, jestli je mají podřezat, sníst nebo pustit na svobodu...

...Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, quae dicatae fuerant deo terrae illius Proven, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas portas. Preter penates enim et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universae terrae, cui flamen et fericiones et sacrificiorum varii vitus deputatis fuerant. Illic omni secunda feria populus terrae cum regulo et flamine convenire solebant propter iudicia. Ingressus atrii omnibus inhibibus nisi sacerdoti tantum et sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum, his enim minime negebatur asylum...³

...Tam jsme mezi prastarými stromy spatřili posvátné duby, zasvěcené bohu té země Provenovi, které obkličovalo nádvoří a plot, vystavený velmi pečlivě ze dřeva, v němž byly dvě brány. Neboť kromě domácích bůžků a model, jimiž každá ves oplývala, bylo místo to svatyní celé země, a byl pro ni ustanoven žrec a slavnosti a rozličné obětní obřady. Tam se každé pondělí scházival lid té země s knížetem a knězem za příčinou soudů. Vstup do nádvoří byl

---

² KONSTANTIN BAGRJANORODNYJ, *Ob upravlennii imperijej (De administrando imperii)*, tekst – perevod – komentarij, izdanije vtoroje – ispravlennoje, G. G. LITAVRIN – A. N. NOVOSELCHEV (reds.), Moskva 1991, s. 48 – 49.

³ HELMOLD, I. I/cap. 84, s. 159 – 160.

ovšem zakázán, vyjímajíc kněze a ty, kteří chtěli obětovati nebo na které doléhalo nebezpečí smrti; těmto totiž se nikterak neodpíralo útočiště...⁴

---

⁴ HELMOLD, český překlad, s. 126.

Přednáška 11.

Idoly

(text z knihy *Perun – bůh hromovládce. Sonda do slovanského archaického náboženství*, Červený Kostelec 2009)

Podle kronikáře nechal Vladimír vztyčit dřevěnou modlu Peruna se stříbrnou hlavou (vlasy?) a zlatými vousy (*Peruna drevjana, a glavu jeho srebrenu, a usъ zlatъ*). Již v kapitole o pramenech jsme zmínili pochybnosti o autenticitě tohoto popisu, které vyvolávají příliš shodné biblické a letopisné pasáže a časová vzdálenost mezi letopiscem a pohanskou dobou. Nicméně popis modly nemusí být zdaleka konstruktem, neboť nachází analogie i v jiných slovanských oblastech.

Pro porovnání nám může posloužit polabský areál, kde máme poměrně hojný pramenný materiál, který se zabývá vzhledem model pohanských Slovanů. Křesťanští zpravodajci byli nepokrytě fascinováni „hnusnými“ modlami a přes povinně ideové invektivy vůči idolům je popisovali jako zajímavé kulturní objekty, které jen tak někde neuvidí.

Máme tak vedle popisů chrámů i popisy model hlavních bohů. Opět se týkají především „veletské“ (feldbergské) kulturní oblasti: Svarožic/Radegast v Retře, Triglav ve Štětíně a v Braniboru, Svantovit, Rugevit, Porentius, Tiarnoglofi na Rujáně a další. Jaké byly hlavní prvky ve vzhledu slovanských model? Jejich stavebním materiálem bylo dřevo, byly antropomorfní (tedy skutečné sochy) s řadou atributů a zdobené drahými kovy – stříbrem a zlatem. Stály v centru svatyně a kolem nich byli zobrazeni další bohové. Musíme si uvědomit, že máme dochovaný popis a jména jen nejdůležitějších bohů, ostatní nám unikají, neboť unikli i pozornosti zpravodajců. Podívejme se na popis některých bohů blíže.

Retranský Svarožic/Radegast stál v dřevěné svatyni, ve které byly kromě něho vyřezány i podoby jiných bohů, všichni ve zbroji⁵, Svarožicova modla měla být zdobena zlatem.⁶ Rovněž arkonský Svantovit byl „umně sdělán“ ze dřeva, s pícím rohem v ruce, v nadživotní velikosti, navíc se čtyřmi hlavami:

---

⁵ „...In eadem est nihil nisi fanum de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur cornibus bestiarum. Huius parietes variae deorum dearumque imagines mirifice insculptae, ut cernentibus videtur, exterius ornant; interius autem dii stant manu facti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loriceis terribilliter vestiti; quorum primus Zuarasici dicitur et precaeteris a cunctis gentilibus honoratur et politur...“ – THIETMAR, I. VI/cap. 23, s. 345.

⁶ ADAM BRÉMSKÝ II./21: „...Templum ibi magnum constructum est demonibus, quorum princeps est Redigast. Simulacrum eius auro, lectus ostro paratus...“ („...Je tam veliký chrám postavený démonům, z nichž hlavní je Radegast. Pro jeho zlatou sochu je připraveno nachové lůžko...“), in: *Fontes historiae religionis*, op. cit., s. 13. O Svantovitovi informoval i Helmold: „... ut Zuantevith deus terae Rugianorum inter omnia numina

...Ingens in ede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens, quatuor capitibus totidemque ceruicibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere uidebantur. Ceterum tam ante quam retro collocatorum unum dextrorsum, alterum leuorsum contemplacionem dirigere uidebatur. Corrase barbe, crines attonsi figurabantur, ut artificis industriam Rugianorum ritum in cultu capitum emulatam putares. In dextra cornu uario metalli genere excultum gestabat, quod sacerdos sacrorum eius peritus annuatim mero perfundere consueuerat, ex ipso liquoris habitu sequentis anni copias prospecturus. Leua arcum reflexo in latus brachio figurabat. Tunica ad tibias prominens fingebatur, que ex diuersa ligni materia create, tam arcano nexu genibus iungebantur, ut compaginis locus non nisi curiosiori contemplacione deprehendi potuerit. Pedes humo contigui cernebantur, eorum basi intra solum latente. Haud procul frenum ac sella simulacri compluraque diuinitatis insignia uisebantur. Quorum ammiracionem conspicue granditatis ensis augebat, cuius uaginam ac capulum, preter exscelentam celature decorem, exterior argenti species commendabat...⁷

...Ve svatyni stála ohromná modla mohutně převyšující vzrůst lidského těla, hodná podivu pro své čtyři hlavy a stejný počet krků; zdálo se, že dvě hlavy jsou na prsou a dvě na zádech. Konečně z předních stejně jako ze zadních jedna se dívala jakoby nalevo a druhá napravo. Oholeným vousem a zastřiženými vlasy jakoby umělec pilně napodoboval rujánský způsob úpravy vlasů. V pravici držel roh vykováný z různého kovu, který kněz znalý kultu jednou v roce plnil neředěným vínem, aby z jeho stavu předpověděl úrodu v následujícím roce. Levice byla ohnutá jako luk a opřená v bok. Suknice sahala až k holením, které byly vyrobeny z jiného druhu dřeva a byly spojeny tak skrytě s koleny, že místo spojení se dalo postřehnout jen při velmi pilném pozorování. Chodidla se dotýkala země, zatímco jejich základ byl ukrytý v zemi. Vedle bylo vidět uzdu, sedlo modly a mnohé osobní odznaky božstva, z kterých největší údiv vzbuzoval ohromný meč, jehož pochvě a rukojeti dodávalo na ceně vedle vynikajícího zdobení také vnější potažení stříbrem...

Slavorum primatum obtinuerit, clarior in victoriis, efficacior in responsi...“ („...jako Svantovit bůh země Rujánské je uctíván jako první mezi všemi božstvy Slovanů, nejslavnější ve vítězstvích, nejjistější ve věštbách...“); Svantovit jím byl považován za hlavu přinejmenším rujánského henoteizmu: „... illum deum deorum esse profidentes...“ („...tento je uctíván jak bůh bohů...“); tvrdí, že „... inter multiformia autem Slavorum numina prepellet Zuantevith, deus terrae Rugianorum, ut pote efficacior in responsis, cuius intuitu ceteros quasi semideos estimabant...“ („...mezi mnohotvárnými božstvy Slovanů vyniká Svantovit, bůh země Rujánské, jako nejspolehlivější ve věštbách, ve srovnání s ním se ostatní zdají být pouze jako polobozi...“) - viz HELMOLD, I. I./cap. 52. s. 103.

⁷ SAXO GRAMMATICUS XIV, in: *Fontes historiae religionis*, s. 49.

Mnohohlavé idoly - *Porevit* a *Porenut* - stály i ve svatyních v Korenici (*Carentia*, *Garz*):

...Nec eius excidio contente satellitum manus, ad Poreuithum simulacrum, quod in proxima ede colebatur, uidi porriguntur. Id quinque capitibus consitum, sed armis uacuum fingebatur. Quo succiso Porenutii templum appetitur. Hec statua, quatuor facies representans, quintam pectori insertam habebat, cuius frontem leua, mentum dextera tangebatur...⁸

Knytlingasaga k těmto modlám přidává popis idolu *Tiarnaglofi* (bez pochyby Černohlava), který měl být zdoben stříbrem: „...*Jiný bůh je nazýván Tiarnoglofi; to je jejich bůh vítězství, který s nimi táhne na válečná tažení; vous má ze stříbra...*“⁹ Třetí oblast, známá idoly bylo Pomoří – v nejmocnějším městě oblasti, Štětíně stál pohanský chrám zasvěcený Triglavovi s jeho modlou. Informuje o ní Herbord („...*Erat ibi simulacrum triceps, quod in uno corpore tria capita habens Triglaus vocabatur...*“¹⁰ - Byla tam tříhlavá modla, která na jednom těle měla tři hlavy a byla nazývána Triglav) a především Ebbo od svatého Michala:

...Stettin vero amplissima civitas et maior Iulin tres montes ambitu suo conclusos habebat, quorum medius, qui alcior, summo paganorum deo Trigelawo dicatus, tricapitum habebat simulacrum, quod aurea cidari oculos et labia contegebat, asserentibus idolorum sacerdotibus ideo summum deum tria habere capita, quoniam tria procuraret regna, id est coeli, terrae et inferni, et faciem cidari operiri pro eo quod peccata hominum, quasi nen videns et tacens, dissimularet...¹¹

...Štětín je velmi rozsáhlé město, větší než Julin, a ve svém obvodu uzavíralo tři hory – na prostřední z nich, která je nejvyšší, stojí tříhlavá modla boha všech pohanů zvaného Triglav. Její oči a rty přikrývá zlatá rouška. Podle kněží určených ke službě modle má nejvyšší

---

⁸ Ibidem, s. 55 – 56.

⁹ „...*Þa het ok Tjarnaglofi; hann var sigrgoð Þeira, ok for hann i heftarar með Þeim; hann hafði kampa af sílfri...*“, *Historia rerum Danorum dicta Knytlingasaga*, cap. 122, in: *Fontes historiae religionis*, s. 85.

¹⁰ HERBORDUS, *Dialogus de vita Ottonos episcopi Babenbergensis*, I II./cap. 32, in: *Fontes historiae religionis*, op. cit., s. 26.

¹¹ EBBO MONACHUS SANCTI MICHAELIS, *Vita Ottonis episcopi Babenbergensis*, I. III./cap. 1, in: *Fontes historiae religionis*, s. 35 – 36.

bůh tři hlavy proto, že se stará o tři království, to jest nebe, zemi a posvěťí a na tváři má roušku, aby si nevšímal lidských hříchů a mlčel, jakoby nic neviděl...

Rovněž v Braniboru, centru Stodoranů stála modla Triglava a to až do 12. století, přestože knížecí rodina byla pokřtěná. Jeden zdroj tvrdí, že poslední stodoranský kníže Jindřich Přibyslav „...*qui christianus factus idolum quod in Brandenburg fuit cum tribus capitibus, quod Tryglav slavice dicebatur et pro deo colebatur, et alia idola destruxit.*“¹² („...který se stal křesťanem a zničil modlu se třemi hlavami nazývající se Tryglav, jenž byla v Brandenburgu a byla ctěna jako bůh, spolu s ní i jiné idoly...“) Jindy je zásluha na pokácení modly připisována Albrechtu Medvědovi, který Triglava (*Triglow*), „...*quod in Brandenburg fuit ante veterem civitatem in monte et alia multa destruxit.*“¹³ („...který byl na hoře před starým městem, a jiné modly zničil...“), což potvrzuje i Jindřich z Antverp ve svém *Tractatus de captione urbis Brandenburg*, že modla („...*in qua urbe idolum detestabile tribus captibus honoratum a deceptis hominibus quasi pro deo celebrabatur.*“ – „...byla ve městě oklamánými lidmi ctěna jako bůh odporná modla vyzdobená třemi hlavami...“). Po smrti Přibyslava byla zničena Albrechtem Medvědem.¹⁴ Některé raně novověké zdroje však tvrdí, že modla, kdysi stojící na návrší Harlungberg (později Marienberg), zůstala zachována až do 16. století.¹⁵

Archeologické nálezy jen dokreslují obraz, který představují písemné prameny. Bylo nalezeno několik idolů, většinou menších (ty velké zničili dobyvatelé a misionáři a nadšeně o tom poté podali zprávy): nejznámější nález pochází z Fischerinsel u Wustrowa, kde byla nalezena „Dvojčata“ – dvouhlavý idol asi o výšce 1,78 m. O něco menší idol (1,62) s náznakem ztraceného falu byl nalezen v Altfriesacku (7./8. století). V Jankowě byla nalezena skvěle provedená hlava zřejmě božstva (22,5 cm), podobná hlava byla nalezena

---

¹² *Chronica Episcopatus Brandenburgensis.*

¹³ *Chronicon principium Saxoniae.*

¹⁴ *Heinrici de Antwerp Tractatus de captione urbis Brandenburg.*

¹⁵ ALBINUS, Peter, *Meysnische Land- und Bergchronica*, Meisen 1590, s. 149 – hovoří o pohanské bohyni Trigle: „...*Trigla ist furnemlich der Wenden vmb Brandenburg Abgott gewesen dem sie auch vff dem Harlungberg einen Tempel gebawet da herrnach ein Kloster Premonstrat. ordens, draus gemacht worden. Pirnensis [mnich Pirnenský] schreibt, dz man noch zu seiner zeit, als vmb das 1526 jar, ein Bild daselbst geweisst, so empor in einem winckel gestanden, welches ein heubt vnd drey angesichte, Item wie ich sonoten berichtet werde, einen halben Monden in der hand gehabt.*“ a cituje svého zpravodaje Sabina: „...*Eo in fano stabat triceps Idolum Trigla dictum, quod olim Venedi summa veneratione coluntur. Id Dianae fuit simulachrum.*“ („...Trigla byla totiž božstvem Slovanů v Brandenburgu a byl jí na Harlungbergu vystavěn chrám, kde byl později založen klášter premonstrátského řádu. Mnich Pirnenský píše, že ještě za jeho časů, to je kolem roku 1526, znal totéž vyobrazení, které stálo nahoře v nějakém zákoutí a které mělo přílbu a tři tváře a, jak jsem poznamenal, v ruce drželo pŕlměsíc...“ „...V té svatyni stála tříhlavá modla zvaná Trigla, kterou kdysi Slované ctili nejvyšší úctou. Byla to socha Diany...“).

v Dąbrowce (29 cm). Známý je též nález malého idolu (9,4 cm) se čtyřmi tvářemi ve Wolinu. Pochází zřejmě z 9. století a je zván pro svou čtyřhlavost „Svantovit“.¹⁶

Máme tedy před sebou řadu příznaků, které jsou velmi podobné popisu Perunovy modly v PVL. Modla hlavního boha je umístěná většinou na návrší, stojí uprostřed menších idolů (jak Svarožic v Retře), přijímá oběti (jak Svantovit a Svarožic), je zdobená zlatem a stříbrem (jako Svarožic, Triglav nebo Černohlav). Jeho vzhled je antropomorfní, chybí nám mnohohlavost, doložená v Polabí prameny psanými i archeologickými, a která je připisována keltskému nebo dokonce křesťanskému vlivu.¹⁷ Faktem zůstává, že mnohohlavost na Rusi nemáme potvrzenou a zdá se, že si staroruské idoly nejlépe představíme jako mohutné kůly s antropomorfními rysy, božskými atributy a jednou tváří. Podobně líčil „ruské“ modly na břehu Volhy ibn Fadlán a podobně vypadají i některé nálezy idolů z oblasti Polabí (např. antropomorfní kůl s lidskou tváří, vysoký 1,5 metru, s lidskou tváří).

Existuje výjimka doložené mnohohlavosti ve východoslovanském areálu – zbručský idol nalezený v roce 1848. Toto tvrzení však musíme poopravit: nejedná se o mnohohlavost jednoho božstva jako v Pomoří či na Rujáně, ale o jeden idol se zobrazením čtyř bohů, či čtyř hypostází jednoho božstva. Rozhodně nelze tvrdit, že mnohohlavé idoly od Baltu jsou jeho analogiemi. Na kamenném čtyřhraném sloupu jsou zobrazeny tři pásy: vrchní, pravděpodobně sféra božska, je tvořena čtyřmi postavami pod jedním kloboukem v přepásaných dlouhých šatech. Dvě postavy jsou pravděpodobně ženské, jedna drží prsten (kroužek) a druhá pící roh, dvě zbylé jsou zřejmě mužské – jedna bez viditelných atributů, druhá má místo nohou zobrazení koně a zbraně, meče nebo šavle. V druhém pásu stojí řada postav (pod muži jsou opět muži, pod ženami ženy) držících se za ruce. V nejspodnějším pásu jsou naznačené postavy, které jakoby držely horní pásy – může se jednat o naznačené podsvětí, jakési atlanty nebo o kněžská gesta.¹⁸ Zbručský idol prý stál na obětišti bohitského sakrálního hradiště.¹⁹ Problém ovšem je, že zbručský idol má jen velmi málo společného se slovanskými modlami. Je kamenný, jeho antropomorfní zobrazení nesou spíše mongoloidní rysy a jako zbraň je zde použita pravděpodobně šavle, typická zbraň stepních kočovníků a nikoliv Slovanů, kteří spíše používali meče a sekyry. Celkovým charakterem má zbručský nález blíže ke kamenným idolům a památníkům sarmatského a stepního původu, někdy je hledán jeho původ i u Keltů.

---

¹⁶ HENSEL, Witold, *Wczesnośredniowieczna figurka czterotwarzowego bóstwa z Wolina*, Slovenská archeológia 31 – 1/1978, s. 13 – 17.

¹⁷ ROSIK, Stanisław, *Udział chrześcijaństwa w powstaniu policefalnych posągów kultowych u Słowian zachodnich*, Práce Historyczne 17, Wrocław 1995.

¹⁸ *Slavjanskaja mifologija*, op. cit., heslo *idoly* – V. Ja. PETRUCHIN, s. 197 – 198.

¹⁹ RUSANOVA I. P. – TIMOŠČUK, B. A., *Zbručskoje svjatišče (predvaritel'noje soobščenie)*, Sovetskaja archeologija 4/1986, s. 90 – 99.

Ani tvrzení, že stál na bohitském hradišti není zcela přesvědčivý – zřejmě by se do jámy po modle na obětišti nevešel.²⁰ Přináležitost zbručského „Svantovíta“ ke Slovanům je značně nejistá a uděláme zřejmě lépe, pokud jej ze seznamů slovanských model vyškrtáme a přiznáme ho některému ze stepních kmenů. Rozbory jeho symboliky nebo dokonce přepisování různým postavám idolu termíny a jména ze slovanské mytologie zůstávají nejistými konstrukcemi bez opodstatnění. Pro analýzu idolu bude proto lépe odkázat případné badatele spíše do duchovního světa turkotatarských národů, které se po východní Evropě v období raného středověku intenzivně pohybovaly.

Otázka kamenných slovanských model je vůbec zajímavá, zejména pro pozdní podání o dochovaných pohanských idolech. Podle folklórního a polofolklórního podání stály Perunovy modly kromě Kyjeva a Novgorodu i v Polocku u jezera Volovoje, v Romnach na vrchu Monastyrišče; při soutoku Romna a Suly stál kamenný idol Perun a u něho se konaly hry na Il'inden, ve Staré Ruse na pravém břehu při ústí potoka Voje stál na návrší idol Peruna, kde byla kdysi vesnice Perchino.²¹ Johann David Wunderer informuje z konce 16. století o kamenných modlách u Pskova:

*...Před městem [Pskovem] jsme viděli dvě modly, postavené za dávných časů žreci, kteří je uctívali a jmenovitě Uslada, kamenný idol, který drží v ruce kříž a Chorse, který stojí na hadu, s mečem v jedné a s ohnivým paprskem v druhé ruce. V blízkosti u nich [je vidět] polní tábor Štěpána [= Báthoryho], který roku 1581 obsadil Pskov a jsou tam dosud zbytky k němu patřících věží...*²²

Wunderer viděl dvě kamenné sochy, jednu s křížem v ruce, druhou s mečem, hadem a bleskem. Bylo by hezké v nich vidět pohanské bohy, ale nejspíš se jednalo o křesťanské sochy, jejichž tradice v pravoslavném světě byla brzy zapomenuta a tak mohly připomínat modly. Navíc jim Wunderer dává nikoliv místní, ale ryze literární jména, převzatá od Zikmunda Herbersteina. Ten si totiž vymyslel „Uslada“, protože nepochopil výraz „zlatý vous“ = „us zlat“. Wunderer tak nezaznamenává žádnou místní tradici, ale vlastní dojmy nakombinované s četbou ze starších cestopisů.

---

²⁰ SZYMAŃSKI, Witold, *Posąg ze zbrucza i jego otoczenie. Lata badań, lata wątpliwości*, Przegląd Archeologiczny 44/1996, s. 75 – 116.

²¹ ZOLOTOV, Ju. M., *Izvajanija jazyčeskich bogov na Rusi. Pis'mennyje izvestija i ustnyje predanija*, Sovetskaja archeologija 4/1985, s. 234 – 236.

²² WUNDERER, Johann David, *Reisen nach Dannemarck, Rußland und Schweden 1589 und 1590*, citováno podle KIRPIČNIKOV, A. N., *Drevnerusskoje svjatilišče u Pskova*, in: *Drevnosti Slavjan i Rusi*, B. A. Timoščuk (red.), Moskva 1988, s. 34.

Kamenné idoly ve východní Evropě skutečně existují, ale náleží jiným etnikům. Od severních hranic Číny až po Karpaty je rozšířena kultura kamenných antropomorfních pomníků, tzv. „bab“. Jsou to památky na turkotatarská plemena a jejich kulturou ovlivněná etnika (Sarmaté, Maďaři, atd.) a jedná se většinou o zobrazení mrtvých bojovníků. Tyto „baby“ byly budovány nejvíce v obdobích 6. – 9. století a poté 12. – 14. století. Nazývaly se turkicky *balbala*, což pochází z perského *phalavan* = „bojovník, bohatýr, hrdina“; toto slovo se dostalo i do slovanských jazyků: polsky *balwan* (modla), česky *balvan* (velký neforemný kámen). Od stepních národů přišlo i další pojmenování modly u východních Slovanů: *kumir* je příbuzný s osetinským *gumir* (obr, modla, sloup). Většina nalezených kamenných idolů z I. tisíciletí v oblasti východní Evropy (Bliščanki, Kikota, Rakovec Česnovskij, Ivankovcy, Stavčany, Kremennoje, Kaljus, Ržavincy, Jahňatin, Jurkyvcy, Šklov) musíme připsat především stepním, sarmatským a případně germánským etnikům. Teprve pozdější tradice spojila tyto dochované kamenné památníky (na rozdíl od nedochovaných dřevěných) se Slovaný a Perunem.²³ U Slovanů jsou známy pouze kamenné reliéfy: v Altenkirchenu na Rujáně muž s pícím rohem a mohutným knírem (tzv. *Jaromirstein*, snad Svantovit), nebo ve Wologoszczy postava ve slovanském (?) oděvu stojící s kopím na kopci, nad níž byl později vyryt kříž (tzv. *Gerovitstein*, kopí bylo atributem Jarovita/Gerovita). Zdá se tedy, že Slované dávali přednost zobrazení, kterým říkali Germáni *stafr* (původně sloup, posléze zobrazení božstva) a *skurdgod* (vyřezaná podoba boha).

Germáni – svatyně v Upsale:

*...In hoc templo, quod totum ex auro paratum est, statuas trium deorum veneratur populus, ita ut potentissimus eorum Thor in medium solium habeat triclinio; hinc et inde locum possident Wotan et Fricco...*²⁴

...V tom chrámu, který byl celý vyzdobený zlatem, uctíval lid tři sochy bohů, a to jako nejmocnějšího z nich Thora, který seděl uprostřed na trojnohé stoličce, místa z obou stran zaujímal Wotan a Fricco...

Baltové (Prusové) – svatyně v Romove:

...pod dębem na podziwienie szeroko rozłożystym, kościół wielkim kosztem zbudowali, gdzie na pierwszym miejscu po prawej ręce balwan Perkunos nazwany, albo Piorun postavili;

²³ ПЕТРОВ Н. И., „Каменные идолы Восточной Европы: славянское язычество?“, in: *Евразия сквозь века. Сборник научных трудов, посвященных 60-летию со дня рождения Дмитрия Глебовича Савикова*, Санкт-Петербург 2001, s. 86 – 90.

²⁴ ADAM BRÉMSKÝ, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, l. VI/26 – 27.

tamże też (gdzie dziś Heiligenbeil, to jest Święta Siekierka miasteczko) oni pogańscy starzy Prusowie główne miasto na onym miastu założyli, które Roma nowa, albo Romnowe od Rzymu nazwali, jakoby rzekł: Rzym nowy. Tam ofiarę bogowi Piorunowi tak Prusowie jako Żmódź i Litwa, ogień ustawiczny z dębiny we dnie i w nocy palili, który jeśliby kiedy za niedbałością przystawów zgasł, co się rzadko trafiało, tacy gardłem karani bywali. Po lewej zaś stronie drugi bałwan stał z miedzi na kształt węża wzdłuż zwitego, który oni zwali Patrimpos, tj. ojczystym bogiem (u łacinników Dii Penates), tego zaś tak chwalili, iż każdy Żmódzin, Litwin i Prusak, węża albo żmiję w domu chował, które mlekiem karmili. Na trzecim rogu trzeci bałwan stał diabelski Patelo nazwany, na którego chwałę każdy w domu u siebie głowę umarłego człowieka chował...²⁵

Rujána:

Svantovít:

...Ingens in ede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens, quatuor capitibus totidemque ceruicibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere uidebantur. Ceterum tam ante quam retro collocatorum unum dextrorsum, alterum leuorsum contemplacionem dirigere uidebatur. Corrase barbe, crines attonsi figurabantur, ut artificis industriam Rugianorum ritum in cultu capitum emulatam putares. In dextra cornu uario metalli genere excultum gestabat, quod sacerdos sacrorum eius peritus annuatim mero perfundere consueuerat, ex ipso liquoris habitu sequentis anni copias prospecturus. Leua arcum reflexo in latus brachio figurabat. Tunica ad tibias prominens fingebatur, que ex diuersa ligni materia create, tam arcano nexu genibus iungebantur, ut compaginis locus non nisi curiosiori contemplacione deprehendi potuerit. Pedes humo contigui cernebantur, eorum basi intra solum latente. Haud procul frenum ac sella simulacri compluraque diuinitatis insignia uisebantur. Quorum ammiracionem conspicue granditatis ensis augebat, cuius uaginam ac capulum, preter exscellentam celature decorem, exterior argenti species commendabat...²⁶

...Ve svatyni stála ohromná modla mohutně převyšující vzrůst lidského těla, hodná podivu pro své čtyři hlavy a stejný počet krků; zdálo se, že dvě hlavy jsou na prsou a dvě na zádech. Konečně z předních stejně jako ze zadních jedna se dívala jakoby nalevo a

---

²⁵ STRYJKOWSKI, *Macieja Osostewiciusa Strykowskięgi kronika polska, litewska, źmódzka i wszystkiej Rusi*, Gustaw Leon Glücksberg, Mikołaj Malinowski (eds.), Królewiec 1582 – Warszawa 1846, Księgi czwarte/Rozdział III, s. 142.

²⁶ SAXO GRAMMATICUS, *Gesta Danorum* XIV.

druhá napravo. Oholeným vousem a zastřiženými vlasy jakoby umělec pilně napodoboval rufánský způsob úpravy vlasů. V pravici držel roh vykováný z různého kovu, který kněz znalý kultu jednou v roce plnil neředěným vínem, aby z jeho stavu předpověděl úrodu v následujícím roce. Levice byla ohnutá jako luk a opřená v bok. Suknice sahala až k holením, které byly vyrobeny z jiného druhu dřeva a byly spojeny tak skrytě s koleny, že místo spojení se dalo postřehnout jen při velmi pilném pozorování. Chodidla se dotýkala země, zatímco jejich základ byl ukrytý v zemi. Vedle bylo vidět uzdu, sedlo modly a mnohé osobní odznaky božstva, z kterých největší údiv vzbuzoval ohromný meč, jehož pochvě a rukojeti dodávalo na ceně vedle vynikajícího zdobení také vnější potažení stříbrem...

Korenické svatyně

*...Nec eius excidio contente satellitum manus, ad Poreuithum simulacrum, quod in proxima ede colebatur, avidius porriguntur. Id quinque capitibus consitum, sed armis uacuum fingebatur. Quo succiso, Porenutii templum appetitur. Hec statua, quatuor facies representans, quintam pectori insertam habebat, cuius frontem leua, mentum dextera tangebat. Hoc famulorum ministerio securibus icta concidit. Has statuas oppidani Absalonis edicto intra menia cremare iussi,...*²⁷

...Ještě nebyla zcela zničena a ruce ozbrojenců se dychtivě vztahovaly k modle Porevita, která byla ctěna v nejbližší svatyni. Ta měla pět hlav, ale byla zobrazena beze zbraní. Po jejím stržení byl vyhledán chrám Porenuta. Tato socha měla čtyři tváře a uprostřed prsou pátou - její čelo držela levice a bradu pravice. Tu pokácely sekyry kněží. Z nařízení Absolona byly tyto sochy před zraky obyvatel města spáleny...

*...En um morgininn eptir foru Þeir konungr till Þess staðar, er Karanz heitir, ok let hann Þar höggva niðr Þrju skurðgoð, er sva hetu: Rinvit, Turupið ok Puruvit, en skurðgoð Þessi gjörðu sva mikil undr, at Þegar, ef nokkurr maðr atti samlag við konu innan borgar, Þa loddu Þau saman sem hundar, ok eigi losnuðu Þau, fyrr en Þau komu ut af borginni...*²⁸

...Nazítří přitáhl král se svými k městu nazývaného Korenice a tam nařídil strhnout tři modly, které se jmenovaly Rinvit, Turupit, Puruvit; ale tyto modly učinily mnohé zázraky,

²⁷ SAXO GRAMMATICUS, *Gesta Danorum*, XIV.

²⁸ *Knytlingsaga*, kap. 122, cit. podle *Fontes historiae religionis*, s. 85 – 86.

jako například: jestliže někdo souložil se ženou uvnitř města a spojili se jako psi, nemohli se dříve od sebe oddělit, dokud nebyli vyneseni z města...

Černohlav:

*...Þa het ok Tjarnaglofi; hann var sigrgoð Þeira, ok for hann i heftarar með Þeim; hann hafði kanpa af silfri...*²⁹

...Jiný bůh je nazýván Tiarnoglofi; to je jejich bůh vítězství, který s nimi táhne na válečná tažení; vous má ze stříbra...

Retra:

...In eadem est nihil nisi fanum de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur cornibus bestiarum. Huius parietes variae deorum dearumque imagines mirifice insculptae, ut cernentibus videtur, exterius ornant; interius autem dii stant manu facti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loricis terribilliter vestiti; quorum primus Zuarasici dicitur et praeteris a cunctis gentilibus honoratur et politur. Vexilla quoque eorum, nisi ad expeditionis necessaria, et tunc per pedites, hinc nullatenus moventur...

...V hradě se nachází jenom jedna svatyně umně zbudovaná ze dřeva a stojící na základech z rohů divokých zvířat. Její stěny jsou zevně vyzdobeny rozmanitými podobami bohů a bohyň, jak lze zblízka vidět, podivuhodně vyřezanými; uvnitř pak stojí bohové udělaní lidskýma rukama, odění ve strašlivých helmách a brněních; první z těch bohů je nazýván Svazozic a je ctěn a uctíván všemi ostatními pohany. Nacházejí se tam i jejich standarty, které nikdy odtamtud nejsou odnášeny, pokud nejsou nutné pro vojenské výpravy; tehdy jsou nesené pěšáky...

ADAM BRÉMSKÝ II./21: „...*Templum ibi magnum constructum est demonibus, quorum princeps est Redigast. Simulacrum eius auro, lectus ostro paratus...*“ („...Je tam veliký chrám postavený démonům, z nichž hlavní je Radegast. Pro jeho zlatou sochu je připraveno nachové lůžko...“)

---

²⁹ *Historia rerum Danorum dicta Knytlingasaga*, cap. 122.

Pomoří:

Triglav:

...*Erat ibi simulacrum triceps, quod in uno corpore tria capita habens Triglaus vocabatur...*³⁰

...Byla tam tříhlavá modla, která na jednom těle měla tři hlavy a byla nazývána Triglav...

...*Stettin vero amplissima civitas et maior Iulin tres montes ambitu suo conclusos habebat, quorum medius, qui alcior, summo paganorum deo Trigelawo dicatus, tricapitum habebat simulacrum, quod aurea cidari oculos et labia contegebat, asserentibus idolorum sacerdotibus ideo summum deum tria habere capita, quoniam tria procuraret regna, id est coeli, terrae et inferni, et faciem cidari operiri pro eo quod peccata hominum, quasi non videns et tacens, dissimularet...*³¹

...Štětín je velmi rozsáhlé město, větší než Julin, a ve svém obvodu uzavíralo tři hory – na prostřední z nich, která je nejvyšší, stojí tříhlavá modla boha všech pohanů zvaného Triglav. Její oči a rty přikrývá zlatá rouška. Podle kněží určených ke službě modle má nejvyšší bůh tři hlavy proto, že se stará o tři království, to jest nebe, zemi a posvětí a na tváři má roušku, aby si nevšímal lidských hříchů a mlčel, jakoby nic neviděl...

Branibor:

Triglav:

[poslední stodoranský kníže Jindřich Přibyslav] „...*qui christianus factus idolum quod in Brandenburgh fuit cum tribus capitibus, quod Tryglav slavice dicebatur et pro deo colebatur, et alia idola destruxit.*“³² („...který se stal křesťanem a zničil modlu se třemi hlavami nazývající se Tryglav, jenž byla v Brandenburgu a byla ctěna jako bůh, spolu s ní i jiné idoly...“) [Jindy je zásluha na pokácení modly připisována Albrechtu Medvědovi, který Triglava] (*Triglow*), „...*quod in Brandenburg fuit ante veterem civitatem in monte et alia multa destruxit...*“³³ („...který byl na hoře před starým městem, a jiné modly zničil...“) to potvrzuje i Jindřich z Antverp ve svém *Tractatus de captione urbis Brandenburg*, že modla („...*in qua urbe idolum detestabile tribus captibus honoratum a deceptis hominibus quasi pro*

³⁰ HERBORDUS, *Dialogus de vita Ottonos episcopi Babenbergensis*, I II./cap. 32.

³¹ EBBO MONACHUS SANCTI MICHAELIS, *Vita Ottonis episcopi Babenbergensis*, I. III./cap. 1.

³² *Chronica Episcopatus Brandenburgensis*.

³³ *Chronicon principium Saxoniae*.

deo celebrabatur...“ – „...byla ve městě oklamanými lidmi ctěna jako bůh odporná modla vyzdobená třemi hlavami...“). Po smrti Přibyslava byla zničena Albrechtem Medvědem.³⁴

ALBINUS, Peter, *Meysnische Land- und Bergchronica*, Meisen 1590, s. 149 – hovoří o pohanské bohyni Trigle: „...*Trigla ist furnemlich der Wenden vmb Brandenburg Abgott gewesen dem sie auch vff dem Harlungberg einen Tempel gebawet da herrnach ein Kloster Premonstrat. ordens, draus gemacht worden. Pirnensis [mnich Pirnenský] schreibt, dz man noch zu seiner zeit, als vmb das 1526 jar, ein Bild daselbst geweisst, so empor in einem winckel gestanden, welches ein heubt vnd drey angesichte, Item wie ich sonoten berichtet werde, einen halben Monden in der hand gehabt...*“, a cituje svého zpravodaje Sabina: „...*Eo in fano stabat triceps Idolum Trigla dictum, quod olim Venedi summa veneratione coluntur. Id Dianae fuit simulachrum...*“ („...Trigla byla totiž božstvem Slovanů v Brandeburgu a byl jí na Harlungbergu vystavěn chrám, kde byl později založen klášter premonstrátského řádu. Mnich Pirnenský píše, že ještě za jeho časů, to je kolem roku 1526, znal totéž vyobrazení, které stálo nahoře v nějakém zákoutí a které mělo přilbu a tři tváře a, jak jsem poznamenal, v ruce drželo půlměsíc...“ „...V té svatyni stála tříhlavá modla zvaná Trigla, kterou kdysi Slované ctili nejvyšší úctou. Byla to socha Diany...“

Rus:

ruští kupci na Volze:

...V tu samou dobu, kdy připlouvají k oné zastávce, každý z nich vezme s sebou chléb, maso, mléko, cibuli a pivo [nabíd] a přistoupí k dlouhému, dřevěnému, do země vetknutému sloupu s tváří podobné lidské; kolem něho jsou nevelké řezby a za nimi vysoké dřevěné sloupy zaražené do země. Přichází k té velké modle, uklání se před ní a říká: „Ó, pane, přišel jsem z daleka, se mnou je tolik a tolik otrokyň, tolik a tolik šperků, tolik a tolik soboliny, tolik a tolik kožešin“ a vyčisluje všechny dovezené tovary; potom říká: „Přinesl jsem ti tyto dary.“ A přitom nechává před sloupem vše přinesené a říká: „Chci, abys mi obstaral kupce s dirhamy a denáry, aby u mě koupil vše, co chci a neprotivil se mi v ničem, co řeknu.“ Potom odejde. Jestliže se jeho přání nechtějí vyplnit a prodlužují se dny jeho pobytu, přichází ke každé z těch malých model, prosí o přímluvu a říká: „To jsou ženy, dcery a synové našeho pána.“ Přistupuje ke každé modle, modlí se k ní, prosí ji o ochranu a poníženě se jí klaní. Jindy se mu obchody daří a pokud prodá vše, říká: „Pán můj splnil moje přání, jsem povinen mu to

---

³⁴ *Heinrici de Antwerp Tractatus de captione urbis Brandenburg.*

vynahradit. “ S tím úmyslem vezme několik krav a beranů, zabije je, část masa rozdá jako almužnu, zbytek přinese a položí před ten velký dřevěný sloup i před ty malé, kteří jsou kolem něho a hlavy krav a beranů rozvěsí na dřevěných sloupech zaražených v zemi. Když přijde noc, připlíží se psi a snědí to – potom ten, který to udělal, říká: „Pán je se mnou spokojen a snědl mé dary.“³⁵

Perun v Kyjevě:

...I nača knjažiti Volodimerъ въ Kijevě jedin, postavil kumiry na cholmu vně dvora teremnago: Peruna drevjana, a glavu jeho srebrenu, a usъ zlatъ, i Chъrsa, (?) Dažboga, i Striboga i Simarъgla, i Mokošъ. I žrjachu imъ, naricjušte ja bogi, i privožachu syny svoja i dъšteri, žrjachu bėsomъ, i oskvernjachu zemlju trebami svoimi. I oskvernisja krovъmi zemlja Ruska i cholmo-tъ. No preblagij bogъ ne choťja smerti grěšnikomъ, na tomъ cholmě nyně cerkvi stoitъ, svjatago Vasilъja jestъ, jakože poslědi skažemъ...³⁶

...A začal panovat Vladimír v Kyjevě sám jediný. A postavil na návrší vně opevněného dvorce modly: Perunovi ze dřeva, hlavu jeho ze stříbra a vous ze zlata; také Chorsovi Dažbogovi, Stribogovi, Simarglovi a Mokoši. A obětovali jim, nazývajíce je bohy a přiváděli své syny i dcery a obětovali je bėsům a poskvrnili svými obětmi zemi. A poskvrnila se země Ruská i ono návrší. Ale předobrotivý Bůh nechtěl smrti hříšníků; na tom návrší stojí nyní chrám, zasvěcený svatému Vasiliji, jak (o tom) později povíme...

Žalm 115 (verš 4):

*Jejich modly jsou stříbro a zlato,
dílo lidských rukou*

Žalm 106 (36 – 38):

Sloužili jejich modlářským stvůrám

---

³⁵ IBN FADLÁN, *Kitáb*, podle: BARTOED, V. V., *Arabskije izvestija o Rusach*, Sovetskoje vostokovedenije 1/1940, s. 28; LEWICKI, Tadeusz – KMIETOWICZ, Anna – KMIETOWICZ, Franciszek, *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, tom trzeci: ibn Fadlan: Kitáb – na podstawie Rękopisu meszhedzkiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1978, s. 110.

³⁶ *Povest vremennyh let*, část pervaja, tekst i perevod, podgotovka teksta D. S. Lichačev, perevod D. S. Lichačev i B. A. Romanova, V. P. Adrianova – Peretz (red.), Moskva – Leningrad 1950, s. 56.

*a ty se jim staly léčkou;
obětovali své syny a své dcery běsům.
Nevinnou krev prolěvali, krev svých synů a dcer,
které obětovali modlářským stvůrám Kenaanu;
prolěváním krve zhanobili zemi.*

Přednáška 12.

Slavnosti, svátky – lidový kalendář

nejstarší období – minimum pramenů o průběhu slavností a o rozvržení svátků x bohatá lidová tradice svátků – rozvržení podle církevního kalendáře východní a západní církve

slavnosti v pramenech:

Arkona: záznam věštby před vojenskou výpravou; „dožínková slavnost“ – v předvečer svátku kněz metlou očistí vnitřní svatyni > slavnost: sejmutí nápojového rohu z modly a předpověď úrody podle stavu vína, následné vylití k nohám modly a doplnění vína (x víno bylo dovozním artiklem, spíše medovina nebo kvas), velký medový koláč mezi lidem a knězem > rituální dialog: „Vidíte mě?“ „Ano.“ „Kéž byste mě příští rok neviděli.“ > následuje divoká hostina, při které je ostuda zůstat střízlivým // analogický dialog při štědrovečerních večerích nebo dožínkových slavnostech na Balkáně (12. stol. Srbové místo koláčů užívají hromadu zrní), v karpatské oblasti nebo v Polesí

Kosmas: venkované v úterý a středu po letnicích přináší dary ke studánkám, zabíjejí oběti „zlým duchům“; hry na křižovatkách a rozcestích, divoké pohřební slavnosti – vyvolávání „prázdných stínů“, používání masek

Homiliář opatovický: „...*d'ábelské průpovědi, které si lid navykl provozovat o nočních hodinách nad mrtvými, i hlasitý smích při zapřísahání Boha všemocného zakažte...A naprosto žádné zvíře ani u stromů, ani u pramenů nikterak obětovat, neboť takovými případy je Bůh drážděn k hněvu...*“ // oběti mohou směřovat vůči křesťanským svatým – bujaré slavnosti archaického rázu jsou slaveny na počest svatých // hodokvas na konci září (dožínky, sv. Michael) před boleslavskou vraždou, připíjení svatého Václava na počest archanděla Michaela x Řehoř Veliký doporučuje Augustinu z Canterbury, aby vedl pokřtěné Anglosasy k zabíjení obětí na počest nikoliv pohanských bohů, ale křesťanských svatých a posvěcení chrámu a obětní hostiny konali u chrámů (=> posvěcení) – misijní praxe se mění již v 8. století (zákaz obětí svatým v *Concilium Germanicum* z r. 742)

Nestor: kritika her u staroruských kmenů: „...*A Drevljne živachu zverin'skimъ obrazemъ, živušte skot'ski . ubivachu drugъ druga, jadechu vse nečisto, i braki u nichъ ne byvaše, no umykivachu u vody děvica. I Radimiči, i Vjatiči, i Sěverъ odinъ običaji imjachu: živjachu v lěsěchъ, jakože i vsjakuj zvěřъ, jadušte vse nečisto i sramoslovъe v nichъ predъ otci i predъ snochami, i braci ne byvachu v nichъ, no igrišta mežju sely, schožachusja na igrišta, na*

pljasaŋbe i na vsja běsovŋskaja igrišta, i ty umykachu ženy sobě, s nejuže kto sŋvěštašesja; imjachu že po dvě i po tri ženy. Ašte kto umrjaše, tvorjachu triznu nadŋ nimŋ, i posemŋ tvorjachu kladu veliku i vŋzložachutŋ i na kladu, mertveca sožŋžachu, i posemŋ sobravše kosti vložachu v sudinu malu i postavljachu na stolpě na putěchŋ, eže tvorjaty Vjatiči i nyně. Si že tvorjachu obyčaja Kriviči proči poganii, ne vedušte zakona Božija, no tvorjašte sami sobě zakonŋ...“

staroruská homiletika: oběti kuřat, pití v rozích na počest bohů, „dábelské“ hry, zpěvy a tance, přinášení obětí bohům

synoda polských biskupů v Uniejowě (1326): „...Ustanovujeme, aby jakýkoliv duchovní nebo též laik oblečený do masky nevstupovali do kostela nebo na přilehlé hřbitovy...“ – hrozba exkomunikace a pokut

krakovská statuta (14./15. stol.): „...Proto zakazujeme, aby se v době Velikonoc odehrávaly pohanské zpěvy, při nichž jsou vzývány a uctívány modly...“

Jan Długosz: polské pohanství – popis současných zvyklostí (slavnost *Stado*): speciální místo určené pro slavnost, obcházení za „nemravného zpěvu a nevázaností, někdy za tleskání, smyslných pohybů a jiných rozpustilostí v písničkách, zábavách a nestoudných jednáních, přičemž vzývali zmíněné bohy ustáleným zvykem...“ // vizitace pražské arcidiecéze (14./15. stol.) – vesnické slavnosti v jižních Čechách

Pskov 1505: „...V tu svatou noc upadá celé město v šílenství a po vsích začínají šilet na bubny, píšťaly a strunné nástroje na všech nepřístojných satanských hřištích, plesají a skákají, ženy a dívky potřásají hlavami, z jejich úst vychází mrzký křik, všelijaké ohavné dábelské písně, krouťí se v bocích, vyskakují a podupávají, z toho pak pochází veliký pád mužů a chlapců, kteří rozpustile pozorují, jak se ženy a dívky pohybují, a zde také hanebně jednají vdané ženy a děvčata ztrácejí panenství...“

Hustýňský letopis: popis lidových svátků – „...Tomuto bohu Kupalovi, či přesněji běsu, dosud se udržuje památka v ruských krajích, obzvláště v předvečer Narození Jana Křtitele: večer se scházejí mládenci a dívky, pletou si věnce z trávy, vloží si je na hlavy a jdou na místo her. Zapálí oheň, vezmou se za ruce a nečistě chodí a skáčí, zpívají písně, ohavného Kupala často předvádějí. A skáčí přes oheň, sami sebe tomu běsu Kupalovi obětují. Po tomto svátku svatého Jana Křtitele ještě ve svátek svatých nejvyšších apoštolů Petra a Pavla mnoho jiných dábelských věcí na těch poskvrněných shromaždištích činí, o kterých je lépe nepsat. Dábel je chytá do sítě, kolíčky uzavírá a bez spásy na zemi zabíjí – a zle je bez pokání vypouštět duši. Proto je nutné, aby každý křesťan nezbloudil do sítě dáblovy, neupadl do ní a neuvázla v ní jeho spása. A oblévání probíhá na veliký den Kristův. Někteří podle starého nepořádku

obětují pramenům a jezerům kvůli zmnožení pozemských plodů a někdy i topí lidi ve vodě. V některých ruských krajích dosud takového starého neřádstva činí. Jindy se na přesvatý den Kristova Vzkříšení schází lidé oběho pohlaví, mladí i staří a podle jakéhosi obyčeje házejí jednoho do vody a stane se, že z běsovského navedení vhození do vody se roztříští o strom nebo o kámen nebo se utopí a zle přitom vypustí svoji duši. Jiní sice nevhazují, ale polévají se vodou a obnovují tak dříve zakázanou oběť tomu běsu, což nyní nečiní jako oběť modlám, ale jako zvyk úcty, lépe by bylo, kdyby takový zvyk nebyl. Šestý idol byl Koljada, bůh svátků, kterému byl zasvěcen veliký svátek, který se slavil v prosinci v kolední den. Ruský lid sice přijal svatý křest a odvrhl modly, ale památku tohoto Koljady dosud nepřestal připomínat. Od samého počátku Vánoc po ty dny se scházejí na mrzkých hrách, zpívají písničky, v nich sice připomínají narození Kristovo, ale nedovoleně podle ďábelského oklamání k tomu připomínají Koljadu. Navíc na těch svých protizákonných schůzkách jakéhosi satanského tura a další mrzké vymyšlené příšery připomínají a jiní své tváře a všechnu lidskou krásu podle obrazu Božího stvořenou zakrývají jakýmsi maskami nebo škraboškami na způsob ďábelské podoby, straší tak lidi a svého tvůrce a stvořitele urážejí, jako by ho nectili a kazili stvoření jeho ruky. To vše by měl křesťan opustit a svou Bohem stvořenou podobou ctít Hospodina. Ještě jiné Bohu nelibé věci bývají vymyšleny, ale o nich se nehodí psát, snad kromě těch běsovských model.

lidový kalendář:

kontaminace s církevním kalendářem x svátek jako mezní období, přechod => nebezpečný čas, ve svátek je třeba se bránit zlé síle, která získává moc v přechodové období (= návrat chaosu, nutnost nového uspořádání světového pořádku, obnovení sil „unaveného“ světa >> orgie), personifikace svátků – svátek božstva nebo božstvo středem svátečního rituálu (Božic, Kupala) // Balkán – rozdělení světa mezi čtyři světce: svatý Jan, svatý Mikuláš, svatý Petr, svatý Eliáš

pouze dvě roční období – zima x léto, výrazy pro jaro a podzim nemají vlastní význam (ještě dosud u balkánských Slovanů)

Bulhaři: rok s dvěma částmi, rozhraní na Dimitrovdan (26. 10.) a Jurjevden (23. 4.) // dělení podle Slunce – *ljetnoto slъnce* x *zimnoto slъnce* / *letnija istok* x *zimnija istok* / dvě Slunce nebo dvě cesty Slunce – letní od Zvěstování (25. 3.) do Povýšení svatého Kříže (14. 9.); při úsvitu na Zvěstování jsou prameny, potoky, studánky a řeky plné koupajících se víl // Polesí: do Zvěstování není dovoleno dotýkat se půdy (= budit ji), na Zvěstování se probouzejí hadi =

země se probouzí x na Povýšení zákaz chodit do lesa – nebezpečí setkání s hady a draky, kteří odcházejí pod zem

Srbové: rok rozdělen na dvě půlročí – jurjevské a dimitrovské

jaro: *proleće* (srbchorv.), *prolet* (bulh./mak.), mlado *leto/pomlad* (slovin.), *podlato* (květen – červen), *předlěco/předlato* (kašub.)

podzim: *pod-zim*, *podzuma* (hluž.), *podzima* (dial.bulh.)

bulharské členění roku:

leden = *Goljam Sečko – Survaki, Vodici, Babinden*

únor = *Mali Sečko*

březen = *Baba Marta – Mladenci* (40 mučedníků), *Blagovec* (= Zvěstování)

duben = *Gergjovski mesec* (= svátek sv. Jiří)

květen = *Spasovski mesec*

červen – *Rusaljska nedelja, Enjovden, kositba*

červenec – *Gorešnjacite* (= horké dny), *sveti Ilija, žatva*

srpen – *Preobraženje* (= Proměnění Páně), *Golema Bogorodice* (smrt Matky Boží), *Seknovenje* (smrt Jana Křtitele), *vbršitba* (= mláčení)

září – *Mala Bogorodica* (narození Matky Boží), *Kr̃stovden, grozdober* (= vinobraní)

říjen = *Dimitrovski mesec, Mratincite, sveti Andrej*

prosinec – *Nikulica, Ignažden, koleda, mr̃snite dene* = Vánoce

lidový kalendářní cyklus:

Ivan Kupala – Jan Křtitel (24. 6.)

Léto

Zvěstování

Povýšení

Zima

Vánoce

Poledne

Den

Úsvit

Soumrak

Noc

Půlnoc

Vánoce – (25./22. 12. – 6. 1.): svjatyje večera (25. 12. – 1. 1.) + strašnyje večera (1. 1. – 6. 1.)
// nekršteni dani, nesrečni dani, nečisti dani, nečastivi dani, đavoli dani, babini dani, beli dani, blagi dni, nesnov, nesnovanice, nekrsteni deni, poganja nedelja, krivi dani, gluchi dani, djavolski denja // evropská tradice: douzejours, duodinario mistico, Zwischennächte, Unternächte, Lösungnächte

po 22. 12.: „Kristus ještě nebyl pokřtěn.“ => zlí duchové se objevují na zemi, otevírá se země a vylézají nečisté síly, zlé síly získávají moc, nebožtíci se stávají upíry, stařeny se mění v čarodějnice, je slyšet křik čertů, běsi útočí na lidi > děti nesmí po setmění ven, zahalují se okna, skrývá se domácí světlo; dítě narozené v této době bude čarodějnicí, vampýrem,

čarodějem, sebevrahem, v této době nemá kříž sílu nad zlými silami x proti zlým silám stojí *koledari* a vyhání je z vesnic >> 6. 1. se na okamžik otevírá nebe / navštívení mrtvých – k jejich uctění se chystají hostiny

Jan Křtitel – Ivanov den, Ivandan, Enjovden, Janjovden = Sredilato (vremeno se obręšta kým zima), nebeto se otvarja (// jako 6. 1.) = opozitum k Vánocům, aktivita čarodějnic (snaží se připravit krávy o mléko a pole o úrodu), otevírá se země (poklady)

slavnosti (po celém slovanském okruhu analogický scénář): svatý Ján, sobótki, kupala, Sveti Jovan Igritelj, Ivan Kupala – schůzky na místa, určená k této slavnosti, pálení ohňů (křesání – kres), trhání trav a svatojánského kvítí – vítí věnců, později jejich obřadní ničení nebo věšení na domy a stromy, očišťování – ohněm („skákání“), vodou (kupala, kúpadla), polévání vodou (oběti?), pálení nebo topení slámové figuríny (Věďma, Mara, Marina, Uljana, Katěrina, Ivan, Děd, Čert) – vyhánění nečisté síly, ničení nebo věšení „vědmy“ (figurína, větev, koňská lebka, stará bota)

orgiastické praktiky = přechodové období, symbol chaosu, vzývání plodnosti – *Život svatého Vladimíra* (18. stol.): v předvečer svatého Ivana se sejdou mládenci a dívky, vijí věnce, které si dávají na hlavu nebo se jimi opásají, zapalují ohně, zpívají a „vzývají Kupala a dělají takové věci, že je nelze zapsat“; z jejich středu je vybrána dívka (= Kupala), která se zavázanýma očima rozděluje povadlé a čerstvé věnce

svatý Elijáš – Ilindan, Ilinden = sred lato (střed léta); Balkán – zákaz práce, schůze vesnického shromáždění na místech určených k Iljovu kultu, oběti – kohout (bašta), beran, býk, jehňata, kuřata // Prokopios; pečení speciálních koláčů a chlebů (s kohoutí krví – bogovica, kolač sveti Ilija), obětní místo – dub, věštby týkající se plodnosti (úroda, manželství), prosby o dobrou žeň, zahrnutí krup, déšť (mokryj Ilja, suchoj Ilja)

slavnosti u Velesu – oběti kuřat, jehňat a kohoutů, obřadní místo vzdáleno od města, obětní hostiny

ruské prostředí – oběti u chrámů: beran, med, žitné klasy, hrách; zákaz práce a koupání, obětování býka (mirskije skladčiny, žertvy, bratčiny, bykoboji) > obětní hostiny, zákaz pastvy – zvířata a hadi se toulají po světě (= nečistá síla)

Zvěstování – volání jara, očišťování, vyhánění na první pastvu – pastýřské obřady na zahánění vlků (v Čechách na sv. Jiří), očišťující ohně – živý oheň, pálení starých věcí, obcházení domů // české prostředí včlenilo řadu jarních přechodových zvyklostí k velikonočnímu Triduu a k postní době – vynášení smrtky, pálení Jidáše, probouzení stromů, očišťovací rituály (velikonoční voda), zahánění hmyzu a hadů

jarní ničení nečisté síly (oběti?):

Anglie na Popeleční středu ničena mužská postava *Jack-o-Lent* – bití, kamenování, poté spálen nebo utopen, ve Walesu byl na červené pondělí pálen *Černý rytíř*; Německo – v rámci masopustních karnevalů (Kolín, Mnichov, Mohuč) byly páleny slaměné báby, nebo tzv. *Bakchus*, ze kterého vyskakoval mladý muž (jako symbol nového jara, někdy se jednalo i o dívku, která oblečena do oděvu stařeny jej postupně svlékala) – Heidelberg: souboje skupin mladíků, kteří symbolizovaly zimu (ve slámě) a jaro (s jedlovými ratolestmi); Göttingen: slaměný panák *tote Degen* (mrtvá šavle) je vlečen a skupina chlapců do něho bije dřevěnými šavlemi, nakonec vhozen do vody; Maďarsko – vsí nesena slaměná postava *Kisze hajtás*, která je nakonec upálena nebo vhozena do vody; Polsko – figurína *mięsopust*, která navíc prochází soudem a rituální popravou – ve Slezsku pálena a topena zároveň *marzanna* (popř. *marzouk*), která symbolizuje smrt, zimu nebo čarodějnici – čarodějnice (*věd'ma*) je pálena i na Bílé Rusi a Ukrajině; Lužičtí Srbové pálí nebo topí *smjertnicu*, která musela být oblečena do šatů posledního nebožtíka a přepásána pásem poslední nevěsty ze vsi. Na Slovensku byl bit slaměný dědek, který byl posléze rozsypán skotu. Na Rusi je pohřbívána Kostroma (původně mužská postava) – dvě skupiny asistují při její smrti: jedna ji zabíjí a druhá oplakává – poté probíhá pohřeb, je nesena rakev za účasti zpívajících a plaček a nakonec je Kostroma puštěna po vodě.

Čechy: nejstarší zprávy o podobné zvyklosti v Evropě

...Item quia in nonnullis civitatibus oppidis et villis prava clericorum et laicorum inolevit abusio, qui in medio quadragesimae ymagines in figura mortis per civitatem cum rithmis et ludis superstitiosis ad flumen deferunt ibi quoque ipsas ymagines cum impetu submergunt, in eorum ignominiam asserentes quod mors eis ultra nocere non debeat tanquam ab ipsorum terminis sit consumata et totaliter exterminata. Quare omnibus et singulis ecclesiarum parochialium rectoribus precipitur quod cum tales in suis plebibus resciverint, mox a divinis officiis tam diu abstineant, donec dicti prevaricatores lusoquesque superstitiosi a domino Archiepiscopo penitentiam recipiant pro excessibus condignam et salutarem quorum absolutionem sibi reverendus pater specialiter reservat...

...Item v mnohých městech, městečkách a vesnicích zachovávají klerici i prostý lid zvrácený zvyk: uprostřed Velkého postu figurínu v podobě smrti nosí za zpěvů a pověrečných her městem až k řece, kde tu samou figurínu prudce vhodí do vody a ve své nevědomosti prohlašují, že smrt jim již nemůže více uškodit, protože je zcela a dokonale vyhoštěna z jejich hranic. Proto se nařizuje všem i jednotlivě, aby farní správci, kteří se společně se svým lidem

něčeho podobného účastní, byli okamžitě zbaveni svatých úřadů tak dlouho, dokud řečení porušitelé a pověřivci nepřijmou od pana arcibiskupa náležité a uzdravující pokání za provinění, jejichž rozhřešení si ctihodný otec zvláště pro sebe ponechává...

A opět v roce 1384:

...Item mandatur ne plebani seu eorum vices gerentes per diocesis Pragensem ludos superstitiosos in plebibus suis admittant specialiter ne in medio quadragesimae extra portas urbis vel ville ymaginem ad hoc factam in modum mortis cum rithmis sicut consuetudo prava in quisbusdam locis inolevit, offerri permittant...

...Item nařizuje se, aby vesničané ve svých vesnicích náležejících k pražské diecézi nepáchali pověrečné hry, zvláště aby vprostřed Velkého postu na těchto místech nezachovávali jako zvrácený zvyk chodit se zpěvy za brány měst a vesnic s figurínou, která je k tomu účelu udělána na způsob smrti...

Literatura k předmětu

Prameny:

- ABU L-HASAN 'ALÍ IBN AL-HUSAIN AL-MAS'UDÍ, *Rýžoviště zlata a doly drahokamů*, přel. Hrbek I., Praha 1983.
- AFANASJEV A. N., *Ruské pohádky*, přel. Lužík R., Dvořák K., Praha 1984.
- CORNELIUS TACITUS, *Germanie*, přel. Schenk R., Praha 1909.
- CORNELIUS TACITUS, *Germaniae Agricolaе Historiarum epitoma – De origine situ moribus ac populis Germaniae*, Capellmann A. (ed.), Vindobonae 1867.
- CORNELIUS TACITUS, *Letopisy*, přel. Minařík A., Praha 1932.
- CORNELIUS TACITUS, *Opera I.*, Haase F. (ed.), Lipsiae 1855.
- Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus*, Fontes rerum Bohemicarum II. – Prameny dějin českých II., Emler J. (ed.), Praha 1874.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Bertold Bretholz – W. Weinberger (eds.), Berolini 1923.
- Epistola Brunonis ad Henricum regem*, Monumenta Poloniae Historica I., Lwów 1864.
- ERBEN K. J., *Prostonárodní české písně a říkadla. S nápěvy vřaděnými do textu. 1. svazek. 1. díl: Věk dětský. 2. díl: Písně a říkadla výroční*, Praha 1984.
- Early Irish Myths and Sagas*, translated with the introduction and notes by Gantz J., London 1981.
- Fontes historiae religionis Slavicae*, Meyer C. H. (ed.), Berolini 1931.
- G. Iulii Caesaris Comentarum de bello Gallico*, Skřivan A. (ed.), Praha 1905.
- GAIUS IULIUS CAESAR, *Válečné paměti. O válce galské, o válce občanské, alexandrijské, africké a hispánské*, přel. Bureš I., Dědina V., Husová M., Marek V., Praha 1972.
- Helmoldi Bozoviensis Cronica Slavorum: accedunt versus de vita Vicelini et Sidonis epistola*, Lappenberg I. M., Schmedler B. (edd.), Scriptorum rerum Germanicarum, Hannoverae et Lipsiae 1909.
- Helmolda kněze Buzovského Slovanská kronika*, přel. Vrátný K., Praha 1947.
- HERBERSTEIN S., *Moskovski zapiski*, prevedel in z opombami opremil Golia L. M., Ljubljana 1951.
- HÉRODOTOS, *Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy*, přel. Šonka J., Praha 1972.
- HÉSIODOS, *Železný věk*, přel. Nováková J., Praha 1976.
- Homeri Illias*, Dindorf G. (ed.), Lipsiae 1873.

- HOMÉR, *Ílias*, přel. Mertlík R., Praha 1980.
- HOMÉR, *Odyseia*, přel. Vaňorný O., Praha 1967.
- Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum*, Tomus 1, liber 1–3, Fedorus Schneider (ed.), Hannoverae et Lipsiae 1909.
- Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum*, Tomus 2, liber 4–6, Fedorus Schneider (ed.), Hannoverae et Lipsiae 1910.
- Kosmova kronika česká*, přel. Hrdina K., (úprava – Bláhová M.), Praha 2005.
- Mabinogi. Keltské pověsti*, přel. Vilikovský J., Brno 1995.
- MACIEJ Z MIECHOWA, *Chronica Polonorum*, Jesionkowski L., Kornijasz A., Tabkowski S. (edd.), Warszawa 1986, reprodukce originálu uloženého v jagellonské knihovně v Krakově: *Mathiae de Miechowi Chronica Polonorum*, Vietor H. (ed.), 1521.
- Macieje Ostostewciusa Strykowskiego Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi*, Glücksberg G. L., Malinowski M. (edd.), Królewiec 1582/Warszawa 1848.
- Magistri Vincentii episcopi Cracoviensis Chronica Polonorum sive Originale regum et principum Poloniae*, Przewdziecki A. (ed.), Cracoviae 1862.
- Magnae Moraviae Fontes Historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, Bartoňková D., Havlík L., Ludvíkovský J., Masařík Z., Večerka R. (edd.), Brno 1967.
- MARCUS AENNAEUS LUCANUS, *Farsalské pole. Chvalozpěv na Pisona*, přel. Nechutová J., Praha 1976.
- MARCUS PORCIUS CATO, *O zemědělství*, přel. Zamarovský V., Praha 1959.
- Monumenta Poloniae Historicae I. – Pomniki dziejowe Polski I.*, Bielowski A. (ed.), Lwów 1864.
- Mýty staré Mezopotámie. Sumerská, akkadská a chetitská literatura na klínopisných tabulkách*, překlad a komentáře Hruška B., Matouš L., Prosecký J., Součková J., Praha 1977.
- Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*, Joseph Seemüller (ed.), Hannover – Leipzig 1909.
- Ottokars Österreichische Reimchronik*, Josef Seemüller (ed.), erster Halbband, Hannover 1890.
- Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách. Přední Východ, Írán, Indie, Tibet, Dálný Východ, Severní Amerika*, překlad a komentáře Filipický J., Heller J., Hrdličková V., Hrdlička Z., Hruška B., Klápšťová K., Klíma O., Kolmaš J., Merhautová E., Poucha P., Prosecký J., Součková J., Zbavítel D., Praha 1982.
- PROKOPIOS Z KAISAREIE, *Válka s Góty*, přel. Beneš P., Praha 1985.

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Kalendář. Žalozpěv. Listy z Pontu*, přel. Bureš I., Mertlík R., Praha 1966.

Ruské byliny, přel. Vladislav J., Praha 1964.

SNORRI STURLUSON, *Edda. Sága o Ynglingích*, přel. Kadečková H., Praha 1988.

Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů, překlad a komentáře Bláhová E., Konzal V., Praha 1976.

Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, Robert Holtzmann (ed.), Berolini 1935.

Thietmari Merseburgensis episcopi Chronikon – Kronika biskupa Mersenburgského Thietmara, Jedlicki M. (ed.), Poznań 1955.

VYNNYČUK J., *Příběhy z Haliče*, přel. Kindlerová R., Praha 2002.

Z kroniki Sarmacji europejskiej Alexandra Gwagnina z Werony, Turowski K. J. (ed.), Kraków 1860

Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny III., Lewicki T., Kmietowicz Anna, Kmetowicz F. (edd.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1978.

ГЕРБЕРШТЕЙН С., *Записки о московском быте*, Тихомиров А. (ed.), пер. Анонимов И., Санкт-Петербург 1857.

Древние российские стихотворения собранные Киршию Даниловым, Горелов А. (ed.), Москва 2000.

Ипатьевская летопись, Полное собрание русских летописей, 2, Москва 2001.

КАРАЦИЋ В. С., *Српске народне пјесме I.*, Београд 1964.

КОНСТАНТИН БАГРЯНОРОДНЫЙ, *Об управлении империей (De administrando imperii)*, текст – перевод – комментарий, издание второе – исправленное, Литаврин Г. Г., Новосельцев А. Н. (edd.), Москва 1991.

Лаврентьевская летопись, Полное собрание русских летописей, 1, Москва 2001.

Московский летописный свод XV века, Полное собрание русских летописей, 25, Москва – Ленинград 1949.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов – Комиссионный список, Полное собрание русских летописей, 3, Москва 2000.

ПЕТРАНОВИЋ Б., *Српске народне пјесме из Босне 3. Јунацке пјесме старијег времена*, Биоград 1870.

Свод древнейших письменных известий о славянах – Corpus testimoniorum vetustissimorum ad historiam slavica[m] pertinentium, Литаврин Г. Г. (ed.), 1. (I-VI вв.), Москва 1994.

Свод русского фольклора. Былины в 25 томах. Том первый: Север европейской России – былины Печоры, Горелов А. А. (отв. ред.), Санкт-Петербург – Москва 2001.

Свод русского фольклора. Былины в 25 томах. Том третий: Север европейской России – былины Мезени, Горелов А. А. (отв. ред.), Санкт-Петербург – Москва 2003.

СПИРИДОН ИЕРОСХИМОНАХ, *История во кратце о Болгарском народе Славенском*, 1792, първо фототипно издание, София 1992.

Literatura:

BANASZKIEWICZ J., *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 2010².

BANASZKIEWICZ J., *Třikrát o hostině*, přel. Zuzana Janyšková, in: *Souvislosti. Revue pro literaturu a kulturu* 14, 2003/3, s. 126-134.

BAŃKOWSKI A., *Etymologiczny słownik języka polskiego. Tom 2. (L-P)*, Warszawa 2000.

BÁRTA V., „Boží muka a dub u rodiště Jana Žižky“, in: *Český lid*, 1911/20, s. 331.

BELAJ V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb 1998.

BENETKA F., „O hromu a blesku“, in: *Český lid*, 1899/6, s. 359.

BOROŃ P., *Pstrokate konie i kamienne trony. Obrzędy intronizacyjne u Słowian*, in: Justyna Olko (red.), *Obrzęd, teatr, ceremoniał w dawnych kulturach*, Warszawa 2008, s. 187-216.

BORYSZ W., POPOWSKA H., *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. Tom 4. (P-S)*, Warszawa 2000.

BOTHEROYDOVI SILVIA A PAUL A., *Lexikon keltské mytologie*, přel. Marek V., Praha 1998.

BOUZEK J., *Thrákové*, Praha 1990.

BOUZEK J., *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2005.

BRÜCKNER A., *Mitologija słowiańska*, Kraków 1918.

BRÜCKNER A., *Mitologija polska. Studijum porównawcze*, Warszawa 1924.

- Die Slawen in Deutschland*, Herrmann J. (ed.), Berlin 1985.
- DOSTÁL B., „K pohanství moravských Slovanů“, in: *Sborník prací FF Brněnské univerzity*, 1992/39, řada C, s. 7-17.
- DUMÉZIL G., *Mýty a bohové Indoevropanů. (texty shromáždil a redigoval Hervé Coutau-Bégarie)*, přel. Budil I., Praha 1997.
- DUMÉZIL G., *Mýtus a epos I. Trojfunkční ideologie v eposech indoevropských národů*, přel. Našinec J., Praha 2001.
- DUMÉZIL G., *Mýtus a epos II. Indoevropské epické vzory: hrdina, kouzelník, král*, přel. Simon Kristina, Praha 2005.
- DYNDA J., „České a moravské pohanství“, in: Ivo Štefan & Martin Wihoda (eds.), *Kostel Panny Marie na Pražském hradě: Dialog nad počátky křesťanství v Čechách* (Prameny české historie 3), Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018, s. 29–55.
- DYNDA J., „Kněží, čarodějové a hadači: Prvofunkční specialisté a jejich postavení ve společnosti archaických Slovanů“, in: *Sacra* 10.2 (2012), s. 33–48.
- DYNDA J., „Mezi ‚pohanstvím‘ a křesťanstvím: Homiliář opatovický jako pramen pro studium archaického slovanského náboženství?“ in: Markus Giger, Hana Kosáková & Marek Příhoda (eds.), *Křižovatky Slovanů*, Pavel Mervart, Červený Kostelec 2015, s. 185–206.
- DYNDA J., „Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore“, in: *Studia Mythologica Slavica* 20 (2017), s. 83–190.
- DYNDA J., „Slovanská hippomancie: Koňský divinační rituál jako mediátor v symbolické soustavě slovanského pohanství“, in: *Studia Mythologica Slavica* 19 (2016), s. 61–85.
- DYNDA J., „The Three-Headed One at the Crossroad: A Comparative Study of the Slavic God Triglav“, in: *Studia Mythologica Slavica* 17 (2014), s. 57–82.
- DYNDA J., „Umírající obr: Ruský bohatýr Svjatogor a osudy starých velikánů“, in: *Dějiny a současnost* XXXIX/7, s. 33–35.
- DYNDA J., *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, Scriptorium, Praha 2017.
- DYNDA J., *Slovanské pohanství ve středověkých ruských kázáních*, Scriptorium, Praha 2019.
- DYNDA J., *Svjatogor: Smrt a iniciace staroruského bohatýra*, Pavel Mervart, Červený Kostelec 2016.
- ELIADE M., *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*, přel. Dejmalová K., Karlík F., Lyčka M., Našinec J., Patočková B., Praha 1995.

- ELIADE M., *Dějiny náboženského myšlení II. Od Gautama Buddha k triumfu křesťanství*, přel. Dejmalová K., Lyčka M., Našinec J., Patočková B., Sadílková P., Spěváková O., Praha 1996.
- ELIADE M., *Dějiny náboženského myšlení III. Od Muhammada po dobu křesťanských reforem*, přel. Lyčka M., Našinec J., Karfík F., Praha 1997.
- ELIADE M., *Mefisto a androgyn*, přel. Vízner J., Praha 1997.
- ELIADE M., *Mýty, sny a mystéria*, přel. Vízner J., Praha 1998.
- ELIADE M., *Kováři a alchymisté*, přel. Vacek J., Praha 2000.
- ELIADE M., *Obrazy a symboly. Esej o magicko-náboženských symbolech*, přel. Antonová B., Brno 2004.
- ELIADE M., *Od Zalmoxida k Čingischánovi*, přel. Kalfířt O., Praha 1997.
- ELIADE M., *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*, přel. Vacek J., Praha 1997.
- ELLIS DAVIDSON H. R., *Myths and symbols in pagan Europe. Early Scandinavian and Celtic religions*, New York 1988.
- ELLIS DAVIDSON H., *The Lost Beliefs of Northern Europe*, London – New York 1993.
- ENDERS J., *Rukopis Zelenohorský a Královédvorský. Vznik, styl a básnická hodnota staročeské orální poezie*, Praha 1993.
- FROLCOVÁ V., *Velikonoce v české lidové kultuře*, Praha 2001.
- GIEYSZTOR A., *Mitologija Słowian*, Warszawa 1986.
- GINZBURG C., *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, přel. Špaček J., Praha 2000.
- GINZBURG C., *Benandanti, čarodějníci a venkovské kultury v 16. a 17. století*, přel. Hajný J., Praha 2002.
- GINZBURG C., *Noční příběh. Sabat čarodějnic*, přel. Hajný J., Praha 2003.
- GODŁOWSKI K., *Pierwotne siedziby Słowian*, Kraków 2000.
- GOLEMA M., *Medieval Saint Ploughmen and Pagan Slavic Mythology*, in: *Studia mythologica Slavica X*, Ljubljana 2007, s. 155-177.
- GOLEMA M., *Stredoveká literatúra a indoeurópske mytologické dedičstvo. Prítomnosť trojfunkčnej ideológie v literatúre, mytológii a folklóre stredovekých Slovanov*, Banská Bystrica 2006.
- GRAFENAUER B., *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952.
- GRAVES R., *Řecké mýty I.*, přel. Hanuš J., Plzeň 1996.
- GUREVIČ A., *Nebe, peklo, svět*, přel. Kolár J., Praha 1996.

- HENSEL W., „Wczesnośredniowieczna figurka czterotwarzowego bóstwa z Wolina“, *Slovenská archeológia*, 31, 1978/1, s. 13-17.
- HENSEL W., „Jak wyglądał posąg arkońskiego Svantevita?“, in: *Slavia antiqua*, 1983/29, s. 119-125.
- HERRMANN J., „Zu den kulturgeschichtlichen Wurzeln und zur historischen Rolle nordwestslawischer Tempel des frühen Mittelalters“, *Slovenská archeológia*, 31, 1978/1, s. 19-28.
- HOLUB J., KOPEČNÝ F., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1970.
- HRABOVÁ L., *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice 2006.
- JORDAN M., *Světové mýty*, přel. Znojemská H., Praha 1997.
- KATIČIĆ R., „Hoditi – roditi. Spuren der texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus“, in: *Wiener slawistisches Jahrbuch*, 1987/33, s. 25-41.
- KATIČIĆ R., „Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus“, in: *Wiener slawistisches Jahrbuch*, 1989/35, s. 57-98.
- KATIČIĆ R., „Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus“, in: *Wiener slawistisches Jahrbuch*, 1990/36, s. 61-93.
- KERÉNYI K., *Mytologie Řeků I. Příběhy bohů a lidí*, přel. Binder J., Praha 1996.
- KERÉNYI K., *Mytologie Řeků II. Příběhy héroů*, přel. Binder J., Praha 1998.
- KLVAŇA A., „Pověsti o zbojnicích Ondrášovi a Jurášovi“, in: *Český lid*, 1903/13, s. 22-23.
- KOL., *Dějiny pravěké Evropy*, Praha 1985.
- KONOPAS J. E., „O bouřce, blesku, hromu, dešti a kroupách“, in: *Český lid*, 1902/12, s. 453-457.
- KOŠTÁL J., „Proti ‚učarování‘ a zažehnavací kámen“, in: *Český lid*, 1900/4, s. 276-277.
- KOŠTÁL J., „Házení kozla na sv. Jakuba“, in: *Český lid*, 13/1903, s. 445-446.
- KRAMER S. N., *Historie začíná v Sumeru. Z nejstarších záznamů o projevech lidské kultury*, přel Klíma J., Praha 1961.
- KREK G., *Einleitung in die slawische Literatur*, Graz 1887.
- KULECKI M., *Ceremoniał intronizacyjny Przemyślidów w X— XIII wieku*, in: *Przegląd historyczny* 75, 1984/3, s. 441-451.
- KUPISZEWSKI W., *Słownictwo meterologiczne w gwarach historii języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969.
- KURNATOWSKA Z., *Początki Polski*, Poznań 2002.

- LAMM J. P., „On the Cult of multiple-headed Gods in England and in the Baltic Area“, in: *Przegląd archeologiczny*, 1987/34, s. 219-231.
- LÁŠEK J. B., *Počátky křesťanství u východních Slovanů*, Praha 1997.
- LECIEJEWICZ L., *Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989.
- LECOUTEUX C., *Vily, čarodějnice a vlkodlaci ve středověku. Příběh dvojníka*, přel. Chvojková B., Praha 1998
- LEHR-SPLAWIŃSKI T., POLAŃSKI K., *Słownik etymologiczny języka Drewian polabskich*, zeszyt 1 (A-D'úzd), Wrocław – Warszawa – Kraków 1962.
- LETTENBAUER W., *Der Baumkult bei der Slawen. Vergleichende volkskundliche kultur- und religionsgeschichtliche Untersuchung*, München 1981.
- ŁOWMIAŃSKI H., *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1979.
- MÁCHAL J., *Slovanské literatury I.*, Praha 1922.
- MÁCHAL J., *Bájesloví slovanské*, Praha 1995 (reprint z roku 1907).
- MACHEK V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1997.
- MAIER B., *Die religion der Kelten. Götter – Mythen – Weltbild*, München 2001.
- MAŃCZAK W., „Nowy argument za zachodnią praojczyznę Słowian“, in: *Slavia occidentalis*, 1986/46, s. 79-86.
- MANSIKKA V. J., *Die Religion der Ostslawen I. – Quellen*, Helsinki 1922.
- MATUSZEWSKI J., *Słowiański tydzień. Geneza, struktura, nomenklatura*, Łódź 1978.
- MENCEJ M., *Gospodar volkov v slovanski mitologiji*, Ljubljana 2001.
- MOSZYŃSKI K., *Kultura ludowa Słowian II. Kultura duchowa*, Warszawa 1967.
- NEŠKUDLA B., *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*, Praha 2004.
- NIEDERLE L., *Život starých Slovanů II. Víra a náboženství*, Praha 1916.
- OLESCH R., *Thesaurus Dravaenopolabicae II. (P-S)*, Köln – Wien 1984.
- OVSEC D., *Slovanska mytologija in verovanje*, Ljubljana 1991.
- PAGE R. I., *Severské mýty*, přel. Odehnalová J., Praha 1997.
- PARCZEWSKI M., *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej v Polsce*, Kraków 1988.
- PAVELKA P., „Divyženky u Pavlovic u Jimramova“, in: *Český lid*, 1903/13, s. 31-36.
- PENGLASE CH., *Greek Myths and Mesopotamia. Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*, London – New York 1994.
- PLETERSKI A., *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*, *Zgodovinski časopis* 50, 1996/4, s. 481-534.

- POLÁK V., „Slovanské náboženství“, in: *Vznik a počátky Slovanů I.*, Praha 1956, s. 119-132.
- PROFANTOVÁ N., PROFANT M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2000.
- PUHVEL J., *Srovnávací mytologie*, přel. Pelíšek V., Praha 1997.
- RADZISZEWSKA J., *Maciej Strykowski. Historyk – poeta z epoki Odrodzenia*, Katowice 1978.
- ROSIK S., „Udział chrześcijaństwa w powstaniu polycefalnych posągów kultowych u Słowian zachodnich“, *Prace historyczne*, 17, Wrocław 1995.
- ROSIK S., *Interpretacja chrześcijańska pogańskich Słowian w świetle kronik niemieckich XI-XII wieku (Thietmar, Adam z Bremy, Helmold)*, Wrocław 2000.
- ROSS A., *Pagan Celtic Britain. Studies in Iconography and Tradition*, Chicago 1996.
- RÓZNIECKI S., „Perun und Thor. Ein Beitrag zur Quellenkritik der russischen mythologie“, in: *Archiv für slawische Philologie*, 1901/23, s. 462-520.
- RYTTER G., „O badaniach nad prasłowiańską terminologią religijną“, in: *Slavia occidentalis*, 1986/46, s. 129-134.
- SKOK P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II.*, Zagreb 1972.
- Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*, Tolstoj S. M., Radenković L. (edd.), Beograd 2001.
- Słownik staropolski*, Urbanczyk S. (ed.), Wrocław 1956-1959.
- Słownik starożytności słowiańskich. Tom pierwszy A-E*, Kowalenko W., Labuda G., Lehr-Splawiński T. (edd.), Wrocław – Warszawa – Kraków 1961.
- Słownik starożytności słowiańskich. Tom czwarty P-R*, Labuda G., Stieber Z. (edd.), Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- Słownik starożytności słowiańskich. Tom piąty S-Ś*, Labuda G., Stieber Z. (edd.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.
- Słownik starożytności słowiańskich. Tom szósty T-W*, Labuda G., Stieber Z. (edd.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977
- SŁUPECKI L. P., „Ślęza, Radunia, Wieżyca. Miejsce kultu pogańskiego Słowian w średnowieczu“, *Kwartalnik historyczny*, 1992/99, s. 3-15.
- SŁUPECKI L. P., „Słowiańskie posągi bóstw“, in: *Kwartalnik historii kultury materialnej*, 41/1, Warszawa 1993, s. 33-69.
- SOUKUP J., „Kupadla v Čechách“, in: *Český lid*, 1903/13, s. 435-440.
- SYCHTA B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej IV. (P-R). V. (S-T)*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970/1972.

- SZAFRAŃSKI W., *Prahistoria religii na ziemiach polskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
- SZYMAŃSKI W., „Posąg ze Zbrucza i jego otoczenia. Lata badań, lata wątpliwości“, in: *Przegląd Archeologiczny*, 1996/44, s. 75-116.
- ŠTIH P., *Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih*, *Zgodovinski časopis* 66, 2012/3-4, s. 306-343.
- TEPLÝ F., „O mocných modlitbách a požehnání proti bouřce“, in: *Český lid*, 1911/20, s. 450-454.
- TOMICKI R., „Žmij, žmigrody, wały žmijowe. Z problematyki religii przedchrześcijańskich Słowian“, in: *Archeologia Polski*, 1974/19, zeszyt 2, s. 483-508.
- TOMICKI R., „Słowiański mit kosmogoniczny“, in: *Etnografia polska*, 1976/20, zeszyt 1, s. 47-97.
- TŘEŠTÍK D., *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“*, in: *Folia historica bohemika* 12, Praha 1988, s. 23-45.
- TŘEŠTÍK D., *Mýty kmene Čechů (7. – 10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*, Praha 2003.
- TŘEŠTÍK D., *Počátky Prahy a českého státu*, in: *Folia historica bohemika* 5, Praha 1983, s. 7-37.
- URBAŃCZYK S., *Dawni Słowianie – wiara i kult*, Wrocław 1991.
- VÁŇA Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha 1990.
- VASILJEV S., *Slovenska mitologija*, Beograd 1986 (reprint z roku 1926).
- VAVROUŠEK P., „Na okraj Puhvelovy srovnávací mythologie“, in: PUHVEL J., *Srovnávací mytologie*, přel. Pelíšek V., Praha 1997, s. 331-346 (doslov a poznámky).
- VERNANT J. P., *Hestia a Hermés. Studie k duchovnímu světu Řeků*, přel. Pokorný M., Praha 2004.
- VYKYPĚL B., *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*, Brno 2004.
- WITCZAK K. T., „Ze studiów nad religią Prastłowian. Część 2: Prapolska Nyja a grecka Enyo“, in: *Slavia occidentalis*, 1994/51, s. 123-132.
- VLČKOVÁ J., *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*, Praha 1999.
- VLČKOVÁ J., *Encyklopedie keltské mytologie*, Praha 2002.
- VRIES DE J., *Altgermanische Religionsgeschichte I. Einleitung – Die Vorgeschichtliche Zeit. Religion der Südgermanen*, Berlin-Leipzig 1935.

VRIES DE J., *Altgermanische Religionsgeschichte II. Religion der Nordgermanen*, Berlin-Leipzig 1937.

VRIES DE J., *La religion des Celtes*, traduit de l'allemand par Jospin L., Stuttgart 1963.

WALDE A., *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen II.*, Pokorny J. (ed.), Berlin – Leipzig 1927.

WASILEWSKI T., „O śladach kultu pogańskiego w toponomastice słowiańskiej Istrii“, in: *Onomastica*, 1958/4, s. 149-152.

WITKOWSKI T., „Perun und Mokoš in altpolabischen Ortsnamen“, in: *Onomastica*, 1971, s. 175-185.

ZAGIBA F., *Das Geistesleben der Slawen im früher Mittelalter*, Wien – Köln – Graz 1971.

ZÍBRT Č., *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Praha 1995 (reprint z roku 1894).

ŽIRMUNSKIJ V. M., *O hrdinském eposu /slovanském a středoasijském/*, přel. Jílková J., Táborská J., Praha 1984.

АГАПКИНА Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, s. 94-99.

АГАПКИНА Т. А., ТОПОРКОВ А. Л., „Материалы по славянском язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Москва 1988, s. 224-235.

АЙХЕНБАУМ А. Ю., ПЕТРУХИН В. Я., ХЕЛИМСКИЙ Е. А., „К реконструкции мифологических представлений финно-угорских народов“, in: *Балтославянские исследования*, 1981, Москва 1982, s. 162-192.

АНИЧКОВ В. Е., *Язычество и древняя Русь*, Санкт-Петербург 1914.

АФАНАСЬЕВ А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, 1-2, Москва 1992 (reprint z roku 1868).

БАРАГ Л. Г., „Съжет о змееборстве на мосту в сказках восточнославянских и других народов“, in: *Славянский и балканский фольклор. Обряд. Текст*, Москва 1981.

БАРТОЛЬД В. В., „Арабские известия о Русах“, *Советское востоковедение*, 1940/1, s. 14-41.

Беларускі фальклор. Энцыклапедыя., Пашкоў Г. П. (галоўны редактор), Минск 2005.

- БЕРНШТАМ Т. А., „«Слово» об оппозиции Перун – Велес/Волос и скотских богах Руси“, in: *Полярность в культуре*, Лихачёв Д. С. (ed.), Санкт-Петербург 1996, s. 93-120.
- БОРОВЬСКИЙ Я. Е., *Мифологический мир древних киевлян*, Киев 1982.
- БОРОВЬСКИЙ Я. Е., *Світогляд давніх киян*, Киев 1992.
- ВАЙТКУНСКИЕНЕ Л., „К вопросу о роли коня в древнелитовском погребальном обряде (V-XIII вв.)“, in: *Исследование в области балто-славянской духовной культуры. Погребальной обряд*, Иванов В. В., Невская Л. Г. (edd.), Москва 1990, s. 201-206.
- ВАСИЛЬЕВ М. А., „Великий князь Владимир Святославич: от языческой реформы к крещению Руси“, in: *Славяноведение*, 1994/2.
- ВАСИЛЬЕВ М. А., „Канун крещения Руси: «Проводы – похороны» киевских кумиров Перуна и Волоса“, in: *Славяноведение*, 1999/2, s. 79-84.
- ВАСИЛЬЕВ М. А., *Язычество восточных славян накануне крещения Руси. Религиозно-мифологическое взаимодействие с иранским миром. Языческая реформа князя Владимира*, Москва 1999.
- ВАСИЛЬЕВ М. А., „Религиозные дилеммы Руси в 980-годы: опыт альтернативно-исторического анализа“, in: *Славяноведение*, 2000/6, s. 3-13.
- ВЕЛЕЦКАЯ Н. Н., „О новогодних русалиях“, in: *Славяне и Русь*, Крупнов Е. И. (ed.), Москва, s. 394-400.
- ВЕЛИУС Н., „Растения вьяльнаса в литовском фольклоре“, in: *Балтославянские исследования*, 1981, Москва 1982, s. 121-130.
- ВЕЛЬМЕЗОВА Е. В., *Чешские заговоры. Исследования и тексты*, Москва 2004.
- ВЕЙ М., „К этимологии древнерусского Стрибога“, in: *Вопросы языкознания*, 1958/3, s. 96-99.
- ВИНОГРАДОВА Л. Н., *Народная демонология и мифоритуальная традиция славян*, Москва 2000.
- ВИНОГРАДОВА Л. Н., ТОЛЬСТАЯ С. М., „Мотив «уничтожения – проводов нечистой силы» в восточнославянском купальском обряде“, *Исследование в области балто-славянской духовной культуры. Погребальной обряд*, Иванов В. В., Невская Л. Г. (edd.), Москва 1990, s. 99-119.
- ВРАЖИНОВСКИ Т., КАРАЋОЦКИ В., РИСТОЦКИ Л. С., СИМОСКА Л., *Народна митологија на Македонците I*, Скопје – Прилеп 1998.
- ГАЛЬКОВСКИЙ Н. М., *Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси*, 1-2, Москва 1997 (reprint – Харьков 1916).

- ГАМКРЕЛИДЗЕ Т. В., ИВАНОВ В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-тифологический анализ праязыка и протокультуры*, 2, Тбилиси 1984.
- ГАНИНА Н. А., „Валькыра. К генезису мифа“, in: *Мифологема женщины-судьбы у древних кельтов и германцев*, Москва 2005, s. 104-117.
- ГЕОРГИЕВА И., *Българска народна митология*, София 1983.
- ДАРКЕВИЧ В. П., „Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве“, in: *Советская археология*, 1992/39, s. 91-102.
- ДВОРНИЧЕНКО А. Ю., КРИВОШЕЕВ Ю. В., ФРОЯНОВ И. Я., „Введение христианства на Руси и языческие традиции“, in: *Советская этнография*, 1988/6, s. 25-34.
- ЗОЛОТОВ Ю. М., „Изваяния языческих богов на Руси. Письменные известия и устные предания“, in: *Советская археология*, 1985/4, s. 234-236.
- ЗУКОВИЋ Љ., *Историјски краљ Марко и епископ краљевић Марко*, Бања Лука 1995.
- ИВАКИН Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография* 1979/2, s. 106-115.
- ИВАНОВ Й., *Култ Перуна у южных славянъ. I – V*, Санкт-Петербург 1904.
- ИВАНОВ В. В., „К этимологии балтийского и славянского названий бога грома“, in: *Вопросы славянского языкознания*, 1958/3, s. 101-111.
- ИВАНОВ В. В., ТОПОРОВ В. Н., *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*, Москва 1965.
- ИВАНОВ В. В., ТОПОРОВ В. Н., *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Москва 1974.
- ИВАНОВ В. В., ТОПОРОВ В. Н., „К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа“, in: *Балтославянские исследования*, 1982, Москва 1984, s. 175-197.
- Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники*, Токарев С. А., Дроздова И. Н., Иванова Ю. А., Соколова В. К. (edd.), Москва 1977.
- КАЛЫГИН В. П., „Ирландская Бригита и гальская Бригантia“, in: *Мифологема женщины-судьбы у древних кельтов и германцев*, Москва 2005, s. 118-129.
- КИРПИЧНИКОВ А., *Св. Георгий и Егорий Храбрый. Исследование литературной истории христианской легенды*, Санкт-Петербург 1879.
- КИРПИЧНИКОВ А. Н., „Древнерусское святилище у Пскова“, in: *Древности славян и Руси*, Тимощук Б. А. (ed.), Москва 1988, s. 34-37.

- КЛЕЙН Л. С., *Воскрешение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества*, Санкт-Петербург 2004.
- КОЗАК Д. Н., „Сакральные памятники Юго-Восточной Европы в I. тыс. н. э.“, in: *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период*, Киев 1990, s. 432-452.
- КУЗЬМИН А. Г., *Падение Перуна*, Москва 1988.
- КУЛИШИЋ Ш., ПЕТРОВИЋ С., ПАНТЕЛИЋ Н., *Српски митолошки речник. Друго, допуњуно издање*, Београд 1998.
- КУРБАТОВ Г. И., ФРОЛОВ Е. Д., ФРОЯНОВ, И. Я., *Христианство. Античность. Византия. Древняя Русь*, Ленинград 1988.
- ЛИТАВРИН Г. Г., *Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII в)*, Санкт-Петербург 2000.
- ЛОТМАН Ю. М., *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки*, Санкт-Петербург 2001.
- Мамврийский дуб. Русская святыня в Палестине*, Москва 2007.
- МАРТИНОВ Д., *Народна вяра и религиозни народни обичаи*, второ фототипно издание, София 1994.
- МАРТЫНОВ В. В., „Этимология и скрытая двухкомпонентность слова“, in: *Studia etymologica Brunensia*, 2, Praha 2003, s. 81-91.
- МИЛЛЕР В., *Экскурсы в область русского народного эпоса*, Москва 1892.
- Мифы народов мира I, II*, Токарев С. А. (ed.), Москва 1982.
- НАЗАРЕНКО А. В., *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX – XII веков*, Москва 2001.
- НЕВСКАЯ Л. Г., „Мотив «дождь при солнце» в латышских погребальных песнях“, in: *Балтославянские исследования*, 1987, Москва 1989, s. 73-79.
- НЕДЕЛЪКОВИЋ М., *Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990.
- НИКОЛАЕВ Л. Г., СТРАХОВ А. Б., „К названию бога-громовержца в индоевропейских языках“, in: *Балтославянские исследования*, 1985, Москва 1987, s. 149-161.
- НОВИЧКОВА Т. А., *Эпос и миф*, Санкт-Петербург 2001.
- ОРЕЛ В. Е., „Исконная лексика албанского языка. Балканские этимологии“, in: *Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии*, Смирнов Л. Н. (ed.), Москва 1983, s. 151-152.
- Очерки истории культуры славян*, Флоря Б. Н. (ed.), Москва 1996.

- ПАНЧЕНКО А. А. *Христовщина и скопчество фольклор и традиционная культура русских мистических сект*, Москва 2002, s. 290–296.
- ПАНЧОВСКИ И., *Пантеонът на древните славяни и митологията*, София 1993.
- ПЕТРОВ Н. И., „Каменные идолы восточной Европы: славянское язычество?“, in: *Евразия сквозь века. Сборник научных трудов, посвященных 60-летию со дня рождения Дмитрия Глебовича Савикова*, Санкт-Петербург 2001, s. 86-90.
- ПЕТРОВИЋ С., *Српска митологија I. Систем српске митологије*, Ниш 2000.
- ПЕТРОВИЋ С., *Српска митологија II. Митологија, магија и обичаји. Истраживање сврљишке области*, Ниш 2000.
- ПЕТРОВИЋ С., *Српска митологија IV. Митолошке мапе, са прегледом јужнословенског простора*, Ниш 2000.
- ПЕТРОВИЋ С., *Српска митологија V. Митологија, магија, обичаји. Истраживање сврљишке области*, Ниш 2000.
- ПЕТРУХИН В. Я., „Женитба громовержца. Балтийско-финские мифологические паралели и проблемы начальной этнической истории балтов, финнов и славян в восточной Европе“, in: *Славяноведение*, 2007/7, s. 31-36.
- ПЕТРУХИН В. Я., РАЕВСКИЙ Д. С., *Очерки истории народов России в древности и в раннем средневековье*, Москва 2004.
- ПЛОТНИКОВА А. А., „Фрагмент балканославянской народной демонологии“, in: *Слово и культура*, Агапкина Т. А. (ed.), Москва 1998.
- ПОПОВ Д., ПОПОВ Р., СТОЙНЕВ А., ВАСИЛЕВА М., *Българска митологија. Енциклопедичен речник*, София 1994.
- ПРОПП В. Я., *Русские аграрные праздники*, Санкт-Петербург 1995.
- ПРОПП В. Я., *Исторические корни волшебной сказки*, Санкт-Петербург 1996.
- ПУТИЛОВ Б. И., *Экскурсы в теорию и историю славянского эпоса*, Санкт-Петербург 1999.
- РАЕВСКИЙ Д. С., *Мир скифской культуры*, Москва 2006.
- РУСАНОВА И. П., ТИМОЩУК В. А., „Збручское святилище (предварительное сообщение)“, in: *Советская археология*, 1986/4, s. 90-99.
- РУСАНОВА И. П., „Культовые сооружения и жертвоприношения славян – язычников“, in: *Истоки русской культуры (археология, лингвистика)*, Чернецов А. В. (ed.), Москва 1997, s. 47-62.
- Русский праздник. Праздники и обряды народного земледельческого календаря. Иллюстрирована энциклопедия*, Шангина И. И. (ed.), Санкт-Петербург 2001.

- СЕДОВ В. В., „Древнерусское языческое святилище в Перыни“, in: *Краткие сообщения ИИМК АН СССР*, 1953/50, s. 92-103.
- СЕДОВ В. В., „Новые данные о языческом святилище Перуна“, in: *Краткие сообщения ИИМК АН СССР*, 1954/53, s. 105-107.
- СЕДОВ В. В., *Восточные славяне в VI – XIII вв.*, Москва 1982.
- СЕДОВ В. В., *Славяне в древности*, Москва 1994.
- СЕДОВ В. В., *Древнерусская народность. Историко-археологическое исследование*, Москва 1999.
- СЕДОВ В. В., *Славяне. Историко-археологическое исследование*, Москва 2002.
- СКАФТЫМОВ А. П., *Поэтика и генезис былин*, Саратов 1994.
- Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Агапкина Т. А., Виноградова Л. М., Петрухин В. Я., Толстая С. М. (edd.), Москва 1995.
- Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, 1 (А – Г), Толстой Н. И. (ed.), Москва 1995.
- Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, 3 (К-П), Москва 2004.
- СУДНИК Т. М., ЦИВЯН Т. Н., „О мифологии лягушки (балтославянские данные)“, in: *Балтославянские исследования*, 1981, Москва 1982, s. 137-152.
- „Теоретические проблемы реконструкции древнейшей славянской духовной культуры“, in: *Советская этнография*, 1984/3, s. 51-63; 1984/4, s. 64-80.
- ТИМОЩУК Б. А., „Об археологических признаках восточнославянских городищ-святилищ“, in: *Древние славяне и Киевская Русь*, Толочко П. П. (ed.), Киев 1989, s. 74-83.
- ТИМОЩУК Б. А., „Сакральные границы языческих святилищ“, in: *Истоки русской культуры*, А. Н. Чернецов (ed.), Москва 1997, s. 63-78.
- ТОЛОЧКО П. П., *Древний Киев*, Киев 1983.
- ТОЛОЧКО П. П., *Русские летописи и летописцы X – XIII вв.*, Санкт-Петербург 2003.
- ТОЛСТОЙ Н. И., *Очерки славянского язычества*, Москва 2003.
- ТОПОРОВ В. Н., „Об одной ятвяжской мифологеме в связи со славянской параллелью“, in: *Acta Baltico-slavica III.*, Warszawa 1966, s. 143-149.
- ТОПОРОВ В. Н., „Заметки по балтийской мифологии“, in: *Балтославянский сборник*, В. Н. Топоров (ed.), Москва 1972, s. 289-314.
- ТОПОРОВ В. Н., „К интерпретации былины: «Путешествие Вавилы со скоморохами», мифологические истоки и историческая подкладка“, in: *Балтославянские исследования*, 1983, Москва 1985, s. 148-164.

- ТОПОРОВ В. Н., „Язык и культура. Об одном слове-символе. (К 1000-летию христианства на Руси и 600 летию его в Литве“, in: *Балтославянские исследования*, 1986, Москва 1988, s. 3-94.
- ТОПОРОВ В. Н., „Об иранском элементе в русской духовной культуре“, in: *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской культуры. Источники и методы*, Москва 1989, s. 23-60.
- ТРЕТЬЯКОВ П. Н., „Городища-святилища левобережной Смоленщины“, in: *Советская археология*, 1958/4, s. 170-186.
- УСПЕНСКИЙ Б. А., *Филологические разыскания в области славянских древностей. (Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского)* Москва 1982.
- ШАНГИНА И. И., *Русский народ. Будни и праздники: энциклопедия*, Санкт-Петербург 2003.
- ШУЛЬГИН И. Н. *Для истории тайных сект в конце XVIII века*, čas. Заря 1871/5
- ФАМИНЦЫН А. С., *Божества древних славян*, Санкт-Петербург 1995 (reprint z roku 1885).
- ФАСМЕР М., *Этимологический словарь русского языка*, пер. Трубачев О. Н., Москва 1971.
- ФИЛИПОВИЋ М., „Трагови Перунова култа код Јужних Словена“, in: *Гласник Земалског музеја у Сарајеву. Нова серија*, 1948/3, s. 63-80.
- ФИЛИПОВИЋ М., *Трачки коњаник. Студије из духовне културе*, Београд 1986.
- ФРОЯНОВ И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, Москва – Санкт-Петербург 1995.
- ФРОЯНОВ И. Я., ЮДИН Ю. И., „Исторические черты в былинах о Чуриле Пленковиче“, in: *Русский фольклор XXVIII. Этические традиции. Материалы и исследования*, Новичкова Т. А. (ed.) Санкт-Петербург 1995, s. 146-177.
- Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Средней Европы на пороге второго тысячелетия*, Флоря Б. Н. (отв. ред.), Москва 2002.
- ЦИВЯН Т. Н., „Мотив наказания Месаца в сюжете Небесной свадьбы“, in: *Балтославянские исследования*, 1986, Москва 1988, s. 228-238.
- ЂАЛКАНОВИЋ В., *Сабрана дела из српске религије и митологије II. Студије из српске религији и фолклора 1925-1942*, рукопис приредио и допунио Војислав Џурић, Београд 1994

ЂАЈКАНОВИЋ В., *Сабрана дела из српске религије и митологије III. О врховном богу у старој српској религији*, рукопис приредио и допунио Војислав Џурић, Београд 1994.

ЂАЈКАНОВИЋ В., *Сабрана дела из српске религије и митологије IV. Речник српских народних веровања о биљкама*, рукопис приредио и допунио Војислав Џурић, Београд 1994.

ЧЕРДЫНЦЕВ В. В., *Где, когда и как возникла былина*, Москва 1998.

ЧЛЕНОВ А. М., „Шестибожжа князя Володимира“, in: *Український історичний журнал*, 1971/8, s. 109-112.

ЮДИН Ю. И., *Героические былины. Поэтическое искусство*, Москва 1975.

ЯКОБСОН Р. О., *Вопросы сравнительной индоевропейской мифологии в свете славянских показаний*, Кембридж 1969, separát – bliže neuvedeno.